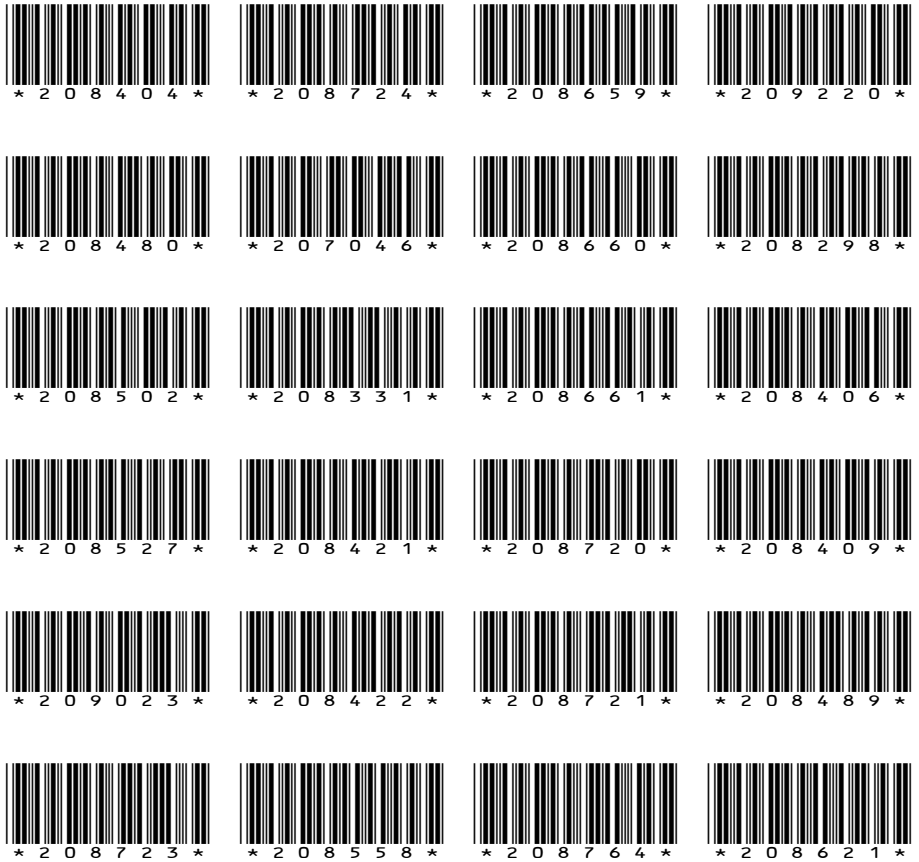

MATERIÁLY

XII MEZINÁRODNÍ VĚDECKO - PRAKTICKÁ KONFERENCE

«VĚDA A TECHNOLOGIE: KROK DO BUDOUCNOSTI - 2016»

22 - 28 února 2016 roku

Díl 12
Filologické vědy
Hudba a život

Praha
Publishing House «Education and Science» s.r.o
2016

Vydáno Publishing House «Education and Science»,
Frýdlanská 15/1314, Praha 8
Spolu s DSP SHID, Berdianskaja 61 Б, Dnepropetrovsk

Materiály XII mezinárodní vědecko - praktická konference «Věda a technologie: krok do budoucnosti – 2016». - Díl 12. Filologické vědy.Hudba a život.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o - 88 stran

Šéfredaktor: Prof. JUDr Zdeněk Černák

Náměstek hlavního redaktor: Mgr. Alena Pelicánová

Zodpovědný za vydání: Mgr. Jana Štefko

Manažer: Mgr. Helena Žákovská

Technický pracovník: Bc. Kateřina Zahradníčková

XII sběrné nádobě obsahují materiály mezinárodní vědecko - praktická konference «Věda a technologie: krok do budoucnosti» (22 - 28 února 2016 roku) po sekcích Filologické vědy.Hudba a život.

Pro studentů, aspirantů a vědeckých pracovníků

Cena 270 Kč

ISBN 978-966-8736-05-6

© Kolektiv autorů, 2016
© Publishing house «Education and Science» s.r.o.

HUDBA A ŽIVOT

HUDBA: STUDIUM A PŘEDNÁŠENÍ

Бултирикова Ж.И. Музыка сабағында ойын технологиясын қолданудың тиімділігі 64
Бегалова М.С., Саукимбаева Н.К. Оқушыларға музыкалық тәрбие берудегі музыка туралы әңгіменің маңыздылығы мен қолдану жолдары 67
Қожанова Г.Р. Қазақтың күй өнерінің аймақтық дамуындағы шертпе дәстүрі 71
Шаяхметова А.А. Изучение дополнительного музыкального инструмента – фортепиано 74
Дущанова А.Ұ. Музыка сабағын жаңаша оқыту – заманның талабы 78

HUDEBNÍ VĚDA

Куненова П.С., Мағзұмова Р. Өнерім – өмірім.өмірім – өнерім! 82
Сураншиева Р.К., Байғазиева А. Ұлт мақтаған дара тұлға – қадыр мырза әли 84

OBSAH

FILOLOGICKÉ VĚDY

JAZYK, ŘEČ, KOMUNIKACE

Желуденко М.А., Сабитова А.П. Анализ лексических изменений немецкого языка (1990-2015) ... 3
Халық Гүлдерайым Болатқызы Дүниенің тілдік бейнесінің антропоцентристік бағыттағы көрінісі ... 5
Айтбаева А.Е., Шыңғысханқызы Аружан Жамбыл жырларындағы батырлар бейнесі ... 9
Жанбершиева Ұ.Н., Айтбаева А.Е. М.Дүйсенов – Жамбылтанушы ... 13
Уразбекова М.К., Аксёнова И.Н. Сложности использования цифр в текстах на китайском языке ... 18
Байджанова Г.Б. Discourses of Fantasy in Literature ... 21
Бекжанова А. The Theatre of the Absurd ... 23
Дадашова Г.Ф. Paradox in short stories ... 27
Алтаева Г.А. Речевая культура коммуникантов в сфере сервиса ... 29
Алтаева Г.А. Речевое поведение коммуникантов в сфере сервиса и его компоненты ... 31
Жагипарова М.М. Қазақ тілді емес аудиторияда қазақ тілін үйретудегі Мәтінмен жұмыс ... 33
Кокей А.О., Игиликова Г.И. Проблемы образовательной деятельности в произведении ч.айтматова «первый учитель» ... 39

JAZYKOVDA

Рамазанова Ж.С., Жумабекова Г. Жарнаманың бұқаралық маңызы мен қоғамдық қажеттілігі ... 42
Айтбаева А.Е., Әбілқасым Бақберген М.Дулатов публицистикасындағы ел жайы ... 45
Айтбаева А.Е., Шыңғысханқызы Аружан Жамбыл жырларындағы батырлар бейнесі ... 50
Хасенов Б.Р., Тыныштық А. Қызыл сөзінің ассоциативтік өрісі ... 54
Омарова Г.Ж., Токтабаева Г.Р., Рахова К.М. Лингвострановедческий потенциал некоторых фразеологизмов с компонентом цвета ... 58

FILOLOGICKÉ VĚDY

JAZYK, ŘEČ, KOMUNIKACE

К. п. н. Желуденко М.А., Сабитова А.П.
Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина

АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА (1990-2015)

Общественные, политические и экономические события в стране и мире оказывают влияние на развитие языка, привнося с собой новые понятия как индикатор происходящего. В статье «Изменения в лексике современного немецкого языка Германии» мы рассматривали особенности словарного состава немецкого языка, обусловленные судьбоносными моментами в истории развития страны. Ключевым моментом и точкой отсчета стало объединение Германии 3 октября 1990 года.

На наш взгляд, не менее интересным и важным является анализ изменений в лексике немецкого языка в период с 1990 по 2015 года, поскольку 25 лет существования объединенной Германии не могли не оказать влияния на вектор развития немецкого языка. Профессор Института немецкой и нидерландской филологии д-р Норберт Диттмар, сферой научных исследований которого является изучение лексики Восточной и Западной Германии, назвал этот период в истории Германии «падением языковой стены» («25 Jahre nach Fall der Sprachmauer»). Показательной в этом контексте есть языковая ситуация в Берлине. С одной стороны, столица определенным образом отображает ситуацию в стране, поскольку именно Берлин был разделен на Западный и Восточный. С другой стороны, помимо выраженной и специфической «западной» и «восточной» лексики, существует и берлинский диалект, который также подвержен влиянию основных тенденций развития современного немецкого языка. Сами жители Берлина говорят о себе и своем диалекте: «Die Berliner berlinern».

«Общество немецкого языка» (GfdS) провело опрос, в котором участвовали 1001 жителя Берлина. Опрос касался местного диалекта и специфической лексики, характерной для периода разделения страны. Падение Берлинской стены принесло свободу для граждан, однако одновременно и определенные проблемы, связанные с коммуникацией.

Немецкий языковед д-р Петер Шлобински провел исследование на тему «Берлинский диалект глазами жителей столицы». Основной вывод заключается в том, что типичные «восточные понятия» являются в равной степени значимыми как для западной части Берлина, так и наоборот. При этом существует специфиче-

ские «слова ГДР», которые пережили перемены, употребляются не только в Берлине, но и за его пределами, и были частично заимствованы с Запада.

Ученый-языковед составил глоссарий в большей или меньшей степени употребляемых слов: **etwas anblicken lassen** (etwas von Vorgesetzten bestätigen lassen), **Broiler** (Brathähnchen), **Das fetzt!** (Das ist super / toll / macht Spaß!), **Datsche** (Wochenendhaus), **Feierabendheim** (Altenheim / Pflegeheim), **Feinfrostgemüse** (Tiefkühlgemüse), **Konsum** (Lebensmittelladen, jetzt Supermarkt-Kette), **Kosmonaut** (Astronaut), **Plaste** (Plastik), **Roster** (Bratwurst), **Soljanka** (Suppe mit Letscho, einem beliebten Paprikagemüse ungarischer Art, oder variablen Gemüsesorten wie saure Gurken und Kohl sowie mit Wurst), **Theateranrecht** (Theaterabo), **urst** (super/toll), **werte/werter** (höfliche Form der Anrede; zwischen «Sehr geehrte/r» und «Liebe/r» angesiedelt), **Würzfleisch** (Ragout, aber nicht mit Kalb, sondern mit Schwein oder Geflügel), **Zielstellung** (Zielsetzung).

Д-р Рут Райер, представительница Общества немецкого языка, согласна с Петером Шлобински в том, что прослеживается выравнивание, сбалансирование, слияние лексики ГДР и ФРГ. Однако она подчеркивает, что восточный словарный запас существует на данный момент в основном в виде архаизмов и сохранится и в дальнейшем в таком статусе. Одной из причин сохранения лексики в таком виде она называет необходимость и возможность адекватно анализировать языковую и политическую ситуацию в бывшей ГДР.

Р. Райер также приводит в пример лексику, которая, по ее словам, «не пережила ГДР, поскольку обозначает такие явления, которые уже не существуют»: **Abschnittsbevollmächtigter** (Volkspolizist, der für bestimmte Bereiche in Gemeinden, Stadtbezirken und auf Streckenabschnitten der Reichsbahn zuständig war), **Dorfakademie** (Einrichtung der Erwachsenenbildung in der DDR mit Abendkursen zur beruflichen Fortbildung der Landbevölkerung), **EOS** (Erweiterte Oberschule), **Hausbuch** (über jedes Haus, die jeweiligen Mieter mit Namen, Geburtsdatum und Beruf sowie über Besucher aus dem Westen musste per Meldeordnung Buch geführt werden), **Kaderabteilung** (Personalabteilung), **Klubhausleiter** (in Klubhäusern fanden Theater-, Groß- und Parteiveranstaltungen statt), **Schonplatz** (Arbeitsplatz, der jemandem zugewiesen wird, der aus gesundheitlichen Gründen vorübergehend nicht in der Lage ist, seine übliche Arbeit zu verrichten), **Volkspolizei** (umgangssprachlich Vopo, amtlich DVP, zentralistisch organisierte Polizei).

Таким образом, можно сделать выводы о том, что: 1) в лексике прослеживаются основные эпохи развития страны; 2) лексика является органичной и неотъемлемой частью всех процессов, происходящих в стране.

Литература

1. Желуденко М.А., Сабитова А.П. Изменения в лексике немецкого языка // Нова філологія: зб. наук. праць. – 2009. – № 34. – С. 181-184.

Ұясынан көтеріп салған да –Адам!-деп ақын адамдардың жағыпаздық тұлғасын,құдірет күшін,әдеби ұлы бейнесін жыр өрнегіне дұрыс түсірген.

Адамды, адамдарды ардақтап,көкке көтере жырлаумен қатар,Қадыр ақын оның бойында бар кемшіліктерді де көре біледі. Адамдарда жиі-жиі ұшырайтын ашқарақтықты,тойымсыздықты,қанағатсыздықты ақша тауып байлықты арман ететін дүниеқорлықты»Байлық» атты өлеңіндегі ақынның:

Ақша қуған адамдарда жоқ сенім,
Бар арманы-алтын ұстап өтсе күн.
Ажалменен жатқандада айқасып,
Өзін қойып,
Сені ойлайды

Тек сені!-деген айналамыздағы байлықтың соңына түспейтін миллиондаған қарапайым адамдардың барлығы да құптайтын, мақұлдайтын болса керек. Оның туған халқының арғы- бергі өмірі, тіршілігі туралы өлеңдері өте көп. Сол өлеңдердің барлығын жинақтап айтсақ,қазақ халқы өмірінің көркемдік шежіресі, әдебиеттегі образды тарихи деуге болады. «Бабамыздың шоқ басқан табанымен» атты ел аузында жатталып кеткен атақты өлеңінде ол қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасып қалған ұлттық әдет-ғұрып, мінез – құлқын, психологиясын,экономикалық,әлеуметтік, саяси бейнесін тарихи шындыққа сай үлкен көркемдік шеберлікпен суреттеп берді.

Бабамыздың шоқ басқан табанымен,
Бірдей екен жақсысы жаманымен.
Бір жаманы -тынымсыз көше беоген,
Бір жақсысы- қимаған даланы кең.

Өз елін, халқын өлшеусіз махаббатпен, жан-тәнімен, жалынды жүрегімен беріле сүюдің үлгі-өнегесін де Қадыр Мырза Али өлеңдерінен танимыз.Әсіресе,Қадыр өлеңдерінде 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезіндегі кеңес адамдарының қаһармандығы,тап болған алапат қиындықтарға төтеп берген төзімділігі,ғажайып жігер-күш танытуы айқын да көркем бейнелермен берілген. Бұрын-соңды ешкімнің аузынан шықпаған тың образды сөздер де ақын өлеңдерінде жиі ұшырайды.

Қадыр Мырза Али-эпик ақын.Ол XX ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі поэма жанрының өсіп жетілуіне көп еңбек сіңірген ғұлама.

Әдебиет:

1. Дүйсенбаев Ы. Эпос және ақындар мұрасы.-Алматы:Ғылым,1987
2. Жұмағалиев З. Дауылды жылдар шежіресі.-Алматы:Мектеп,1987
3. Қирабаев С. Таланқа құрмет.-Алматы:Жазушы,1988-245б
4. Омаров І. Әдеби толғамдар.- Алматы: Жазушы,1988-397б
5. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. Алматы, 2005ж

Сураншиева Р.К., Байғазиева А.
М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекттік университеті, Қазақстан

ҰЛТ МАҚТАҒАН ДАРА ТҰЛҒА – ҚАДЫР МЫРЗА ӘЛИ

Қадыр –негізінен ұлттық ақын. Ұлттық ақын болғанда қазақ халқының ақыны.Қадыр Мырза Әли –ең алғаш өзінің шығармашылық жолын балаларға арнап өлеңдер жазудан бастаған ақын. Ал , балаларға арнап шығарма жазудың өзіндік ерекшелігі ,көптеген қиындықтары бар. Балалаға арнап шығарма жазу үшін автордың балалардың мінез- құлқын ,психологиясын, қабылдау дәрежесін жете білу аса қажет. Қ.Мырза Әли балалардың психологиясын,мінез-құлқын ,қабылдау ерекшелігін әбден зерттеп,біліп,меңгеріп барып,шығарма жазумен айналысқан педагог жазушы екенін танытты. Ақын шығармалары көптеген халықтар тілінде және ағылшын, француз,неміс,поляк, балгар , венгер ,манғол,фин тілінде аударылған. Бәрі де бала жүрегін жаулап алатын,олардың жан дүниесін тербетер ,әдемі,көрікті. Өмірге келген әрбір жасөспірімнің білім қорын байытып,өмірлік сабақ алуынаұйымды түрде тікелей жәрдемдесетін еңбектер.ХХғасырдың 60-жылдарынан бергі жарты ғасырға жуық ақын шығармалары ересек оқырмандарға арналды.1965 жылы жарық көрген «Ой орманы»өлеңдер жинағындағы мазмұны терең ,көркемдік дәрежесі биік өлеңдерімен –ақ ақын қалың оқырманың жылы ықыласына бөленіп,бірден әдеби әдеби қауымға жете танылабастады.Оған дәлел -1966 жылы «Ойарманы» өлеңдер жинағыүшін ақынға Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының берілуі. Одан кейінгі жылдары ол өндіре жазып ,көптеген көптеген өлең кітаптарын бастырды. «Дала дидары»(1966), «Бұлбұл бағы»1967,»Ақ отау»(1968), «Домбыра»(1970), «Алақан»(1977)т.б. Ақын біткеннің негізгі тақырыбы ортақ болғанмен , олардың әрқасысының өзіндік ерекшелігі де болатыны даусыз. Адамды жырлауда Қадыр ақынның өзіндік ерекшелігі ,мәнері көркемдік қолтаңбасы айқын көзге шалынады. Мәселен,адамның жан дүниесінің алуан-алуан сырлары бар екенін,адам өмірінің күрделілігін ақынның өзіншежыр өрнегіне түсіруге талпынуын көреміз. Қадыр ақын үнемі адам бойынан изгілікті ,жақсылықты ,жарқын сипаттарды іздеп табуға ұмтылған ақын.Адам басындағы сол ұнамды қасиеттерді биік шабытпен жырлаған.Оның өлеңдерінен ақынның адамға деген шынайы сүйіспеншілігі, махаббаты жарқырап көзге түсіп отырады

Сезетұғын сияқты осы бастан бекем ұл

Дүниенің тұтқасы Адамдарда екенін!- деп Қадыр ақын жер бетіндегі барлық қоғамның тетігі,тіршілігі, бет-бейнесі адам деп біледі.

Күн нұрына арманын малғанда –Адам.

Жақсылықпен бір тыныс алған да –Адам.

Құлап түскен торғайдың балапанын

2. Ruthe Schneeberger. Fetzt urst ein. Überbleibsel aus der DDR [Електронний ресурс] // Süddeutsche Zeitung. – Режим доступу: http://www.sueddeutsche.de/leben/ueberbleibsel-aus-der-ddr-fetzt-urst-ein-1.2219140

3. GfdS. Berliner Dialekt in der Einschätzung der Bürger der Stadt [Електронний ресурс] // GfdS. – Режим доступу: http://gfds.de/der-berliner-dialekt-in-der-einschaetzung-der-buerger-der-stadt/

Халық Гүлдерайым Болатқызы,
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің «Филология: қазақ тілі» мамандығының 2 курс магистранты

ДҮНИЕНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНІҢ АНТРОПОЦЕНТРИСТІК БАҒЫТТАҒЫ КӨРІНІСІ

Тіл – әрбір елдің, әрбір ұлттың тарихын, мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігін, тіпті сол ұлттың өз болмысын танытатын, оны сақтап қалатын, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін ұлы қазына ретінде қоғамдағы ең маңызды қажеттіліктердің бірі. Сондықтан бүгінгі таңда тілдің құрылымдық, коммуникациялық қызметтерінен басқа да қырларын, қасиеттерін анықтау терең зерттеуді талап етіп отыр.

Атап айтқанда, тіл мен адамның өзара тығыз қатынасына қарай анықталған салаларды былай көрсетуге болады: адамның тілі мен рухани белсенділігі; тіл мен адам физиологиясы; тіл мен ойлау, сана әрекеті; тіл мен мәдениет; тіл және адамның қарым-қатынасы; тіл мен қоғам; тіл мен адам құндылықтары; тіл және таным. Адамның тілге, тілдің адамға өзара ықпал етуінен туындаған осы салалардың әрқайсысының өзіндік *зерттеу* нысаны, тәсілдері, қолданылу аясы бар. Қазіргі тіл білімінде *әлеуметтік лингвистика* (тіл мен қоғам арақатынасын зерттейтін сала), *психолингвистика* (индивидтің тұлғалық мінез-құлқы мен ұғымды қабылдау, оны санада өңдеу қасиеттерінің тілде көрініс табуы), *лингвомәдениеттану* (тіл мен мәдениеттің өзара қатынасы негізінде ұлт мәдениетінің тілде сақталуы, тілде көрініс табуы, сол тіл арқылы ұлтты, оның мәдениетін таныта білу ерекшеліктер), *этнолингвистика* (тілдегі ұлттық бірліктердің мазмұны мен мәнін ұлттың тарихынан, халықтың рухани мәдениетінен, халықтың менталитетінен, халықтың шығармашылығынан іздеу) салалары тілді антропологиялық бағытта қарастыруда.

Дүниенің тілдік бейнесін жасаудағы басты ұстанымдардың бірі – антропоцентристік ұстаным. Антропоцентризм деген – «адам» және «центризм» деген екі сөз (ұғым) қосылып, адамның дүниетанымдағы рөлін көрсететін философиялық термин. Ол «дүниенің, әлемнің бәрі адам үшін, адамның игілігі үшін» деген ұғымға саяды. Яғни антропоцентризм – дүниені, тілді адами тұрғыдан, адам үшін түсіндіретін концепция.

Тілді антропоцентристік тұрғыдан зерттеуге негіз болатын бұл салалардың барлығы түптеп келгенде, мынадай мәселелерді шешуді көздейді: адамның тілге қалай ықпал жасайтынын анықтау және тілдің адам санасына, ойлауына, мәдениетіне қалай әсер ететінін, қандай қызмет ететінін анықтау т.б. Тілді зерттеудің антропоцентристік бағыты тіл біліміндегі адамның тілдік факторы мәселесін, тілдің адамға қызмет ету мәселесі, тіл арқылы адамның табиғаты мәселесін ашумен тікелей байланысты.

Қазіргі тіл біліміндегі зерттеулер нәтижесі мен анықтамаларды сараптай келіп, біздің ойымызша, когнитивтік лингвистиканы тіл білімінің антропоөзектік бағытқа сүйенген саласы деп түсінуге болатын сияқты. Когнитивтік құрылымның негізгі элементтерінің бірі – *концепт.* Қазіргі лингвистикада *«концепт»* термині көптеген пікірталастың өзегіне айналғаны, осыған байланысты бірнеше ғылыми бағыттар қалыптасқаны белгілі. Соған орай *«концепт»* терминіне берілген анықтамалар да алуан түрлі.

Тіл біліміндегі танымдық бағыттың негізгі когнитивті бірліктерінің бірі – концепт екендігі белгілі. Бұл ұғым туралы зерттеулер XX ғасырдан басталады. *«Концепт»* терминін тіл аясындағы мәселелерге қатысты пайдалануды өткен ғасырдың бірінші жартысында тұңғыш рет орыс философы С.А.Аскольдов ұсынған. Ол «Концепт и слово» атты еңбегінде *концептіні* былайша ұғындырады: «...мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1, 12].

Концептке қатысты алғашқы еңбектерде ол адамның мәдени, рухани танымын білдіруде маңызды рөл атқарған. А.Вежбицкая концепт идеалды дүниенің объектісі, ол субъектінің дүние туралы танымынан көрінеді дейді. Ғалым: «Языковая концептуализация различна в разных культурах... Язык отражает происходящее в сознании, а не в мозгу, наше же сознание формируется, в частности, и под воздействием окружающей нас культуры. Концептуальные универсалии действительно существуют, но я думаю, что они могут быть обнаружены только путем концептуального анализа, основаннного на данных многих языков мира...» – деп жазса [2, 239], М.В.Никитин концептіні «таңба арқылы танылған ұғым» дейді [3].

Концепт термині қолданысқа енуімен байланысты тіл ғылымында оның ұғымнан, мағынадан айырмашылықтары туралы мәселе қарастырыла бастады. Бұл мәселеде кейбір ғалымдар концепт пен ұғым терминдері ұқсас деп тауып, олардың бірін ғана қолдануды ұсынса, енді бір ғалымдар бұл терминдердің екеуінің де қолданылу аясы бар деп, оларды ажыратып көрсетеді. Концептіге берілген «санада қалыптасқан логикалық болмыс», «бейнелер жиынтығы», «ақиқат дүниенің мәдени бейнесі» т.б анықтамалардан байқағанымыздай, оны әр түрлі аспектіден қарастыруға болатындығы байқалады. Сонымен қатар концептілер өз ішінде санада танылу деңгейіне қарай да жіктеледі. Айталық, өмір, өлім концептілері метафизикалық концептіге жатса, қуаныш, қайғы, бақыт концептілері эмоциялық концептіге жатады.

түсінуге деген ізденіс десе де болады. «Жүрекпен ойналған бейне жүректерге жетеді» деудің астында, сол бейнені жүрекке жеткізетін ұлы күш – «ақылды» ұмытып кетіп жатамыз. Демек, «жүрек көзі» дегеніміз Ақыл. Ой. Парасат. Санада сараланбаған образ, жүректе тербелмеген бейне көпшіліктің көңіліне жетпейді. Не ойнап тұрғаныңды өзің де жөнді білмеген соң, оны көрерменнің түсіне қоюы нейғабіл.Көрермен көңіліне аяушылық сезімін бірден оятатын қасиетке толы образ. Көңіл сүсініп, көз тоярлық бейнесі бар сырбаз сахнагер қай рөлді болмасын, санасымен саралап, ақылға салып, оны өміршең бір бөлігі етіп, сахнаға шығарады. Болашақ актер шыққан бетінен бастап, шымылдық жабылғанша сахнаны өмірдің бір бөлшегіндей етіп қабылдау керек. Режиссерлық жұмыс барысында бірсарындылыққа ұрынбас үшін, қиял көкжиегін кеңейту негізінде студент – актерларге көп еркіндік беру. Іздену нәтижесінен туындаған сахнагерлердің төл тапқырлықтарын көрермен талқысына салуларына мол мүмкіндік бергеннен ұтпаса, ұтылмайтынымыз ақиқат. Театр өнері көрерменнің өзгелерге деген, басқа халықтар өмірі мен қоғам тіршілігіне деген ынта – ықыласын арттырумен қатар, достық сезімін де күшейте түсуге игі әсер етеді.Театрдағы ең басты тұлға ұлы мәртебелі актер. Драматург, режиссер өз ой, идеясын сахнаға актерсіз шығара алмайды. Актерлық өнер білектің емес жүректің ісі. Актерлардың сахнада ойын көрсетуінің басты ерекшелігі оның жүрек қағысына байланысты. Ол жүрек бүгінгі қағысын ертең қайталай алмайды. Міне сондықтанда театр өнері жанды тірі организм. Режиссер – сахнада драмалық туынды мен көркемдік элементтерді біріктіріп, үйлестіріп, қоғамдық – әлеуметтік немесе моральдық – психологиялық мәселелер төңірегінде ой тастайтын басты тұлға. Мұсылмандар немесе христиандар әрдайым құлшылық ету жағдайында болады, яғни ол дегеніміз – жан, тән тазалығы. Актер мен режиссер де осы күйде, репетицияларға намаз алдындағыдай таза болуы керек. Жаныңның тазалығын қадағаламасаң шығармашылық жолында ешқандай нәтиже шығара алмайсың, ал театрға қасиетті орынға келгендей таза болып келсең, спектакль өз – өзімен жүре бастайды деп режиссер таза өнердің құпияларын үйретуі тиіс. Ал, сахна – киелі орын. Онда нағыз өмір өтіп жатады. Өнерге айналған өмірді сахнадан көру арқылы адам болмысы да жетіледі. Жетіле түседі. Жамандауға баспауға дағдыланырады. Бос белбеу болмауға талпындырады. Ұлтыңның жоғын іздеуге талпындырады.

Әдебиет:

1. Республикалық театр-танымдық әдеби көркем журнал №7. 6-9 бет.
2. Республикалық театр танымдық әдеби көркем журнал. №5, 48-49 бет,
3. Әубәкір Рахимов «Режиссер шеберлігі. Пьесадан қойылымға дейін» Алматы тарих тағылымы, 2010 жыл. 38 – 46 бет

HUDEBNÍ VĚDA

Куненова П.С., Мағзұмова Р
М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Қазақстан

ӨНЕРІМ – ӨМІРІМ. ӨМІРІМ – ӨНЕРІМ!

«Өнерім – өмірім. Өмірім – өнерім!». Әрбір жастың өнер әлеміне деген іңкәрлігі мектеп жасынан түрлі өнер үйірмелеріне қатысып, ән айтып, мектепішілік қоғамдық жұмыстарға белсене араласып жүріп оянады. Өнер әлемі қызықтырып, сахна өмірі ынтықтырып, сәби жүрекке театр атты жұмбағы мол сиқырлы патшалық сағымтаудан қол бұлғағандай болып, арманы алға жетелейді. Табиғи дарындылықтың өзі ұстаздың алдын көрмесе көркемдік қуатын жоғалтып алатындығы мәлім. Оқуға түсуге келгенде жас та болса талабы зор өренді сахна өнеріне баулып, талантын қырлау. Терең судың пайдасы мен бірге залалы да бар. Одан сақтану үшін шәкірттерді терең жүзе білуге үйрету керек. Бұл жолда, әсіресе, жас мамандарға артылар жүктің салмағы басым. Жас мамндарда өзін-өзі тәрбиелеуге, бейімділіктерін дамытуға үйретіп, рухани адамгершілікке тәрбиелеу маңызды. Жаңа технологияны үйренуге, меңгеруге баулу қажет. Осы арқылы жас мамандардың мотивациясын арттыру керек. Дәл осы мақсатта кафедрада ғылыми- шығармашылық апталықтары өткізіліп тұрады. Кафедраның қоғамдық өміріндегі алатын орны мен атқаратын ролі, болашақ жас мамандардың ауызбіршілігін тудырып, көппен жұмыс істей білудің маңыздылығын айқындайтын үрдіс болды. Жас мамандарды іскерлік қарым-қатынас ерекшеліктерімен таныстырып, жаңа технологияның оңтайлы әдістерін қолдана білуге үйретуді мақсат еткен іс-шаралар барысында жас мамандар өз іс әрекет нәтижесін жобалай білу тәсілдерін меңгереді. «Адамның өз бойындағы талантты ашуға ең алдымен көп ізденуі, көп оқуы, білімді болуы және уақытты нәтижелі пайдалана білуі көмектеседі. Талантты ашудың бірден – бір жолы – білімділік, ізденімпаздық. Үнемі ақпараттараға шолу жасау, өзара шығармашылық – тәжірибелік сабақтарға қатысу да өз жемісін береді. Осындай іс-шаралар арқылы студенттердің жаңаша ойлау қабілеті қалыптасады, зерттеумен, ізденумен айналысады, іс-әрекет нәтижесін жобалай білу қалыптасады. Шығармашылық сабақтарда мезансценаның өзі берілген рольге толығымен енуге үлкен әсер етеді. Әр болашақ актердың «жүрек көзі» болуы керек. Өзіне ұсынылған рольді нәтижелі етіп алып шығуына ол зор көмек береді. Ойналған бір рөл бастан аяқ мінсіз шығуы мүмкін емес. Сондықтан да, кез келген образды даярлауда Станиславский жасап кеткен «өз-өзіңмен жұмыс» және «рөлмен жұмыс» жасау өте маңызды. Өз-өзіңмен жұмыс жасауға дене бітімінің өз формасын жоғалтып алмауы мақсатында, күнделікті жаттығуларды үздіксіз қадалау кіреді. «Рөлмен жұмыс» жасау, образыңды толығымен танып-

Көркем шығармада автор өзінің өмірге көзқарасын, ой-пікірін, ақиқат дүниеге қатынасын білдіріп отырады. Адамның ақиқат дүниеге қатынасы тілдік құралдар арқылы беріліп, соның негізінде ақпарат жүйесі қалыптасады. Бұл ғалам бейнесін бейнелейтін ақпарат жүйесі автордың ғалам туралы концептуалды тұжырымдамаларынан көрінеді. Демек, көркем шығармаға концептілік талдау ғаламның тілдік бейнесі туралы білімді анықтау үшін қажет. Кез келген көркем шығарманы тек лингвостилистикалық талдаумен, яғни шығарманың көркемдік ерекшелігін талдаумен шектеуге болмайды. Мұндайда автор шеберлігі, оның ақиқат дүние туралы таным-түсінігі, көзқарасы айқын көрінбейді. Осы ретте концептілік талдау автордың ақиқат дүниеге қатынасын айқындап, көркем шығарманы талдаудың екінші бір қырын ашатын бірден бір тілдік құрал ретінде қызмет етеді. Автор ақиқат дүниеге көзқарасын білдіру арқылы сол дүние туралы білім қалыптастырады. Мұны ғаламның тілдік бейнесі дейміз.

Ғалам бейнесінің вербалды сипатын ашуда «концепт» ұғымының маңызы ерекше. Концепт тілдің болмысын анықтайтын табиғат пен қоғамдағы құбылыстардың нақты көрінісі.

Ю.С.Степанов «концепт существует в ментальном мире человека не виде четких понятий, а как «пучок» представлений, понятии, знаний, ассоциаций, переживаний, который сопровождает слова: «концепты не только мыслятся, они переживаются. Они – предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений», – дейді [4, 43].

Концепт сөзіне сөздіктерде мынадай анықтамалар берілген: Л.Л.Нелюбиннің «Толковый переводоведческий словарь» [5] еңбегінде концепт – ұғым мазмұны; ой, түсінік» делінсе, «Латын- орыс сөздігінде 1) байланыс, жиынтық, жүйе; 2) қойма; 3) заң актілерін тұжырымдау; 4) ұрық қабылдау; 5) сөйлем деп жазылған [6, 222].

Концепт бір сөздің беретін ұғымы, түсінігі емес, күрделі семантикалық бірлік. Ол тілдік бірліктердің қандайын болса да (сөз, сөз тіркесі, сөйлем, дискурс) белгілей алатын, семантикалық өріс ретінде де көрініс беретін мағына. Онсыз ол концепт деңгейіне көтеріле алмайды.

Көркем шығармаға концептілік талдау ғаламның тілдік бейнесі туралы білім қалыптастыру мақсатында жасалады. В.И.Постовалова «концептілік талдаудың мақсаты – бір ғана таңбаның аясында жинақталатын жалпы концептілерді тауып, когнитивті құрылымындағы сол таңбаның болмыс-бітімін анықтау» деп түсіндіреді [7, 80].

Қазақ тіліндегі концептілерді М.А. Күштаева: «концептіні адам дүние танымындағы әлем туралы ақиқат болмысты бейнелейтін когнитивті бірлік ретінде қарастыра келе, адамның әлем туралы жинақталған мәдени түсініктері бейнеленген жеке атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі, концепт терминіне «рухани мәдениеттің тірек сөздері» мағынасында ғана түсінбейміз, себебі тірек сөз концепт сөзіне емес «мәдени концепт» тіркесіне балама ретінде қолданылады» [8, 104] дегенді айтады.

С. Жапақов: «концепт дегеніміз индивидтің, тілдік ұжымның, лингвистикалық қоғамдастықтың ақиқат туралы білім жүйесі болып табылады» [9, 104]- дейді.

Ш. Елемесова концептілерге көркем мәтіннің ассоциативті концептілік құрылымы арқылы келе отырып: «Концепт базалық когнитивтік маңыздылық ретінде мәнді пайдаланатын сөздермен байланыстырушы концептуализация маңыздылық ретінде шындықтың адам миында бейнеленуі» [10, 104] – деп атайды.

Дүниенің тілдік бейнесі ұлттық мәдениет контексінде қарастырған А.Исламның пікірінше: «*Концепт* дегеніміз – ұлттық дүниетанымның ықшам да, терең мағыналы дүниетаным құндылықтарын айқындайтын тілде көрініс тапқан күрделі бірлік. Әр ұлттың *концептілер* жүйесін дүниетаным құндылықтары құрайды. *Концептілер* бір-бірімен тығыз байланыста болып, бір-бірінен туындап отырады. Әр қоғамның даму кезеңдерге сәйкес тіл мен мәдениет иелерінің абстрактілі *концептілерді* танып түсінуінде өзгерістер болғанымен, негізгі мәдени, дүниетанымдық мәні өзгеріссіз ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады» [11, 439].

Сонымен адамзат баласы жасаған базалық рухани құндылықтар мен материалдық мәдениетті білдіретін тілдік модельдерді концепт ретінде тануға болады. Себебі тілдік модельдердің фондық негізінде ойлаудың логикалық моделі жатады. Жалпы логикалық модельге деректі дерексіз ұғымдар мен таным түсініктер топтастырыла келе ақиқаттағы обьектінің сонымен бірге когнитивті санадағы ментальды модусының тілдік обьективтенуі болып табылады. Әрбір ұлттың өзіндік менталитетін, когнитивті түсінігін, сана-сезімін, өзіндік жаратылысы табиғатын яғни бүкіл мәдени болмыс бітімін тілдің негізінде танып білуге болады. Осыдан барып бірде лингвомәдениеттанудың, бірде когнитивті лингвистиканың категориясы болып танылып жүрген концепт терминін когнитивті лингвистиканың басты обьектісі деп тануымызға болады.

Когнитивті лингвистика тілдік құралдардың когнитивті теориясы – ғаламның тілдік бейнесінің концепциялары тұрғысынан лингвистика ғылымын бір жүйеге түсіру мен құрудың құралы. Жеке бір сөздің толық концептісі оның семантикалық және ассоциациялық өрісі негізінде айқындала түседі. Сөздің семантикалық және ассоциациялық өрісінің негізінде пайда болған ақпараттың ішкі құрылымына когнитивті және прагматикалық мағыналардың элементтері де енеді. Осыдан барып «мәдени концепт» деп танылатын лексема концепт түзудегі өзінің лексиконы, мағыналас тізбектері ассоциациялық қатынасы бар және семантикалық өрісі қомақты номинацияларды жатқызуға болады.

Қорыта келгенде, концепт термині ақиқат дүниені когнитивті тұрғыда тануға ғаламның тілдік бейнесін түсінуге мүмкіндік береді. Адамның жекелеген немесе жалпытілдік ұжымының лингвистикалық қоғамдастықтың ғаламды тану арқылы ғасырлар бойы жинақталған болашақта өз жалғасын таба беретін білім жүйесінің жиынтығы.

сүйіктісі – бұлбұл құстай сайрату үшін шығардым», – деген екен. Күйде құстың сайрауы асқан шеберлікпен суреттелген. Күй речитативті сипаттағы бір әуенді қайталай отырып, қуаныш сезіміне бөлейтін жүрек елжіретерлік, терең эмоциялы мазмұнға толы. Табиғаттың образы – бұлбұлдың әні мен сайрауы көркемдікті молықтыра түседі. «Бұлбұл» аса жарқын реалистік шығарма.

Бекіту. Ойындар.

1.»Біріктір»

Екі қатардағы сөздерді біріктіру қажет.

Дина Динаның күйі
Бұлбұл әйгілі күйші -композитор
Жамбыл Динаның ұстазы
Құрманғазы халық ақыны

2.»Толықтыр»

Халқы ардақтаған екі алып – ....
Сүйінбай Аронұлы жас ақын Жамбылға: «... ... ... « деді.
Әйгілі ... Динаны өзі іздеп келіп, батасын берді.
Бұлбұл күйінде ... аса шеберлікпен суреттелген .

Динаның шығармашылығы жайлы С. Бақбергенов «... ....» атты роман жазды.

Қолданылатын сөздер: Шындықты айт, әділдікті жырла; Қайран шешем, Жамбыл мен Дина, құстың сайрауы, Құрманғазы.

Үйге тапсырма. Тақырыпты оқып келу, Жамбыл мен Дина жайында қосымша мәліметтер жинақтау.

Қорытынды.

Бағалау.

Бүгінгі оқыту оқушы қабілеті, оны жан-жақты дамыту, даму әрекеттерін ұйымдастырудың қажеттігін дәлелдеп отыр. Біздің әрекетіміз –баланың сабақ үстіндегі әрекетін ұйымдастыра отырып, әрекет нәтижесін байқау, қабілетімен еркін атқара алатын ісі, соның нәтижесіндегі тұжырымына қол жеткізу болып табылады.

Айтыс ақыны болып жүріп мысқылшыл уытты өлеңдерді табанда айтып тастауға машықтанады және жырларында өз заманындағы ақындардың көбінен озық екенін танытады. 1946 жылы Жамбылдың туғанына жүз жыл толуын республикамыз үлкен мереке етіп өткізді. Жамбыл шығармаларының академиялық жинағы басылды. Кейінгі жылдарда ақын еңбектері бірнеше рет орыс тілінде басылып шықты. Ғалымдар Жамбыл поэзиясының ерекшеліктерін зерттеп, ғылыми еңбектер жазды. Жамбыл үйі мұражайға айналдырылды. Байтақ Отанымыз бен шетелден келген қонақтар осы мұражайға келіп, ақынның өмірімен танысады, шығармаларын оқиды.

Дина Нұрпейісова (1861 – 1955 жж.) Дина Нүрпейіс келіні Батыс Қазақстан облысы, Жаңақала ауданына қарасты, Бекетай құмы деген жерде дүниеге келген. Ол тоғыз жасының өзінде – ақ Дәулеткерей, Мүсірәлі, Әлікей, Түркеш, Баламйсан сияқты күйшілердің күйлерін нақышына келтіре орындап «Домбырашы қыз» атанған. Әйгілі Құрманғазы Динаны өзі іздеп келіп, батасын берген. Дина тоғыз жасынан, он тоғыз жасына дейін қашан ұзатылғанша Құрманғазының баулуында болады. Сол Дина 90 – жасында Құрманғазының күйін шабыттана тартып, дүйім жұртты таң қалдырады. 1937 жылы 75 жасында Дина Алматыға тұңғыш келіп, құдіретті өнерімен бүкіл республикаға ден қойғызады. Ол осы сапарында халық өнерпаздарының Бүкіл Қазақстандық байқауында бірінші орынға ие болады. 1944 жылы 83 – жасында Орта Азия Республикаларының қатысқан жарысында да жеңімпаз атанады. Динаның шығармашылығы жайлы С.Бақбергенов «Қайран шешем» (1963ж) атты роман жазды. Дина қазақтың күйшілік өнеріне өшпес із қалдырған біртуар дарын. Егер оның күйшілік бастау алған тегін іздеу керек болса Дәулеткерей мен Құрманғазыға қарай бұру керек. Екі ұлы күйшіден сусындаған Динаның өзіндік өрнегін тапқан күйші. Дәулеткерей мен Құрманғазының өршіл рухы Динаның қос қанатындай болған. Динаның күйлері: «Ана бұйрығы», «Әсем қоңыр», «Байжұма», «Бозшолақ», «Бұлбұл», «Домалатпай», «Жеңіс», «Жігер», «Кербез», «Қосалқа», «Тойбастар», «Шынар» т. б.

Сергіту сәті.

Жел улейді у-у

Құйын келіп билейді зу-зу

Қатты, қатты жел соқты гу-гу

Жапырақтар қол соқты ду-ду

Музыка тыңдату.

- Балалар, қазір біз Дина Нұрпейісованың бір күйін тыңдаймыз.

- Күйден қандай әсер алдыңыз? Көз алдыңызға не елестеді? Күй не туралы?

- Қандай аспаппен орындалып тұр?

Дина Нұрпейісованың «Бұлбұл» күйінің тарихымен таныстыру.

«Бұлбұл» – бұл күй жөнінде Дина: «Мен «Бұлбұл» күйін бұлбұлдың үні сияқты дыбыстар мен түрлі дыбыс әуендерін шығарып, домбыраны табиғаттың

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1Байғұтова А.М. «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты. Фил. ғыл. док. дис. автореферат. – Алматы. 2008.

2 Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996.– 416с.

3 Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир: ВПИ, 1974.– 224 с.

4 Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001.–990 с.

5 Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. – М.: Флинта: Наука, 2003.–320 с.

6 Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь.– Москва: Русский язык, 1976.–1096 с.

7 Постовалова В.И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 216с.

8 Күштаева Т.М. «Тары» концептісінің семантикалық құрылым мен лингвомәдени мазмұны: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы: Тіл білімі институты, 2002.– 192 б.

9 Жапақов С. Эпикалық фразеологизмдердің когнитивтік негіздері: филол. ғыл. канд. ... автореф.:19.09.03. – Алматы: Тіл білімі институты, 2003. –28 б.

10 Елемесова Ш. Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары (Ғ.Мүсіреповтің «Қазақ солдаты» романы бойынша): филол. ғыл. канд. ... автореф.: 10.10.03. – Алматы: Тіл білімі институты, 2003.– 27 б.

11 Ислам А. Тілдік дүние суреті: «концепт» және «ұғым» //С.Аманжолов және қазіргі қазақ филологиясының өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. –Алматы, 2004.- 439-445 бб.

Айтбаева Айман Ералықызы
ф.ғ.к., доцент
Шыңғысханқызы Аружан
К-13-1 оқу тобы студенті
Қорқыт ата атындағы ҚМУ

ЖАМБЫЛ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ

Белгілі қоғам және мемлекет қайраткері, жамбылтану ілімінің басында тұрған ғалым М.Жолдасбекұлының абыз ақын Жамбыл Жабаев жайында айтқан бағасы әділ де барынша нанымды: «Жамбыл –көмейінен жыр қоздаған дана, қара өлеңнің сарқылмайтын бұлағы, жырдың асыл кені, тіккен туы, жырдан ұрық сепкен, өлеңді өрнектеп төккен, қойдай тоғытқан, ақындықтың апшысын қуырған, жырдың өрісін ұзартқан, жырға қанат байлаған,

ақындықтың жолбарысын жетектеген құдірет. Дұшпанның тынысын тарылтқан жырдың ақ семсері. Асыл жырдың асқар тауын орнатқан, өлеңнің тау мен тасын құлатқан асау өзен, ағып жатқан сел, жырдың дауылы, өлеңнің қара бораны. Елге жыры ем болған – сөзден туған дана,терең теңіздің тұнбасы, өленді тірілткен кәрі қуат, биік бәйтерек»\1,372\

Бала күнінде Бөлтірік шешен Жамбылдың қолын ұстап тұрып: «Атың Жамбыл болса, көкірегің даңғыл болады екен»,-депті. Аузы дуалы, сөзі киелі Бөлтірік бабамыз болжағандай, Жамбыл «XX ғасырдың Гомері атанған», әлемді таң қалдырған ғажайып құбылыс болды. Тау халықтарында керемет бір дәстүр бар екен. Бір жас ақынның аты таныла қалса, бұл ақын, ана ақыннан да мықты деп төрге шығарып, құрметтейді екен. Қазақ бірін-бірі мұқалтпаса, аяғынан шалып құлатпаса, күндемесе күнелтпейтін маңдайына жазылған жазылмас дерті бар емес пе? Сол бір жаман қылығымен Жамбылдың да артына шам алып түсіп, артынан Мәскеуге қарай «Жамбыл деген ақын түгіл, адам жоқ. Ойдан қиыстырған қиял»деп арызын бұрқыратқан. Содан Мәскеуден жазушы Л.Соболев арыздың анық-қанығына жету мақсатында жанына М.Әуезов, Ә.Тәжібаевты ертіп, Ұзынағаштағы Жамбыл ақынның үйіне барып түседі. Жамбылдың табиғат сыйлаған дара талантына, кемеңгерлігіне бас иеді. Құдіретті ақынды жоқ деп даттаған жалақорларға ренішін білдіреді.

«Бізге импровизаторлық өнер өткеннің романтикасы тәрізді. Менің жеке басым «Сирано де Бержакты» сахнадан он рет көруге әзірмін... Бірақ қазір де ондайлар бар деушілерге, өмір бойы өленмен, өлең болғанда қандай өлең классикалық өленмен сөйлейтін адам болады деуге сенбеуші едім. Ал Жамбылдың «Манасты» он жеті күн, «Көрғұлыны» он бес күн айта алатынына, барлық қазақ эпосын, өзіне дейінгі ақындар айтысын жатқа білетіндігіне, бір басында миллионнан астам өлең жолдары бар дегенге көзім әбден жетті. Жамбыл түсінде де өлең шығарады деген шындыққа жолықтым. Бұл ғажап екен! Мен Жамбыл университетінің тайниктерінің есігін аштым. Мұны көрген көзде арман жоқ»\2,165\. Л.Соболевтың ой-пікірінен-ақ Жамбылдың эпик, абыз жырау әрі жауынгер жыршы, тапқыр шешен болғандығын көреміз. Ол байтақ қазақ даласының жыр дариясына кенелткен, осы өнерді ілгері дамытқан, жаңа биікке көтерген ұлы ақындардың, жыраулардың ең соңғы үздігі.

М.Әуезов сөзімен айтар болсақ : «Жамбыл Жетісудың төрінде, жырдың тұнып тұрған, дәуірлеп тұрған шағында туған. Жамбылдың өз айналасына келгенде қоюланған қалың үйір, үлкен шоғыр, ордалы өленді көруге болады»\3,270\. Жамбыл –Сұраншы батырдың ұрпағы. Ақынның атасы Жабайдың әкесі Ыстыбай да батыр болған. М.Дүйсеновтің мына пікірімен келіскіміз келмейді: «Жамбылдың «Өтеген батырында» бүкіл халықтың перзент тілеуі өздерін шетел басқыншыларынан құтқаратын батырды аңсауға құрылған. Бұдан кейінгі сюжет дәстүрлі арнаға түсіп кетеді. Эпизодтың шешімі тың, өзгеше. Яғни, болашақ батыр текті адамның үйінде емес, қарапайым халық өкілінің үйінде туады»\4,118\. Қарапайым халық өкілі неге тексіз болмақ?

Сабақтың тақырыбы: «Халқы ардақтаған екі алып – Жамбыл мен Дина»

Сабақтың мақсаты: Білімділік: Халқы ардақтаған екі алып – Жамбыл мен Динаның өмірбаяны жайлы әңгімелеу;

Дамытушылық: Күй тыңдату арқылы оқушылардың есте сақтау қабілеттерін дамыту, күй өнеріне деген ынта ықыласын арттыру;

Тәрбиелік: Өз халқының музыкалық мәдениетін дамыту,көркемдікке баулу.

Сабақтың түрі: жаңа сабақ

Сабақтың әдістері: музыка тыңдату, сергіту, сұрақ- жауап,

Көрнекілігі: акынның, күйшінің портреттері, домбыра, үнтаспа.

Технология: дамыта оқыту

Сабақ барысы:

Ұйымдастыру. Әуенмен амандасу.

Жаңа сабақ

Қызығушылығын ояту. (Сұрақтар арқылы мәлімет алу.)

- Күйші деген кім, ақын деген кім?

Дина мен Жамбылдың портреттерін көрсету.

- Кімдердің суретін көріп тұрсыңдар?
- Жамбыл Жабаев пен Дина Нұрпейісова.
- Жамбыл Жабаев кім? Дина Нұрпейісова кім?

Топтастыру. Дина: Ана, Ардақты әже, Күй анасы.

Жамбыл: Ақын, Айтыскер

Ендеше, бүгінгі өтетін тақырыбымыз – «Халқы ардақтаған екі алып – Жамбыл мен Дина» деп аталады .

Суреттер сөйлейді. Өмірбаянынан мәлімет беріледі.

Жамбыл Жабаев (1846 – 1945жж.) қазіргі Жамбыл облысында, Шу өзенінің бойындағы Жамбыл тауының етегінде 1846 жылы ақпан айында туған. Әкесі Жапа кедей шаруа болған. Жамбыл жоқшылық тұрмыста өседі. Ес білген соң әкесі оны ауыл молдасына оқуға береді. Ол кездегі оқудың үйрететіні – көбіне діни насихат, ұрып – соғу, дүрелеу болатын. Бірақ молданың мұндай қорлығына шыдай алмай, Жамбыл оқуды тастап кетеді. Жаратылысынан пысық, зерек бала оқып білім алмаса да, жастайынан ән мен өленге құмар болады, ақындық өнерді сүйеді, ауызекі естіген өлендерін жаттап алып жүреді. Сүйінбай Аронұлы жас ақынның талантын көріп: «... Балам,өз өленіңді шығар, бірақ оның жұрт жаттап алатын, ешкім ұмытпайтын өлең болсын, сенің өленің жеке адамдардың көңілін көтеріп, солардың сүйініп отыратын өлені болмасын, бүкіл халық сүйіп тыңдайтын өлең болсын. Көмекейің емес, жүрегің сөйлейтін болсын. Шындықты айт, әділдікті жырла, көне, тозығы жеткен жолға түспе, жаңа жол, тың жолға, даңғыл жолға түс, төңірегіңде не болып жатыр, соны аңғар, соны біл», – депті. Қазақтың ауыз әдебиетінің таңдаулы үлгілерінен көп үйренген Жамбыл өзінің өлең шығару шеберлігін де, айтыстағы шеберлігін де арттыра түседі. Жамбыл айтыста Сарбас, Досмағамбет, Құлмамбет сияқты бірсыпыра ақындарды жеңген.

Дущанова Ақманар Ұзақбайқызы,
ҚР, БҚО, Орал қаласы, №14ЖОББМ-тің
музыка пәні мұғалімі

МУЗЫКА САБАҒЫН ЖАҢАША ОҚЫТУ – ЗАМАННЫҢ ТАЛАБЫ

Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқу мен ізденісті тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады.

К.Д.Ушинский

Оқыту мен оқу, үйрету мен үйрену үнемі бір-бірімен астасып жатады десек, шәкірттеріміздің бойында қандай қасиеттер мен қабілеттерді, ой-пікірлерді дамытуымыз керек деген сұрақ туындайды.

Ал, осыны жүзеге асыру үшін нені біліп, нені пайдалануымыз керек? Осы бағытта баланы өздігінен жұмыс істеуге, өздігінен ізденіп білім алуға үйрету – ең тиімді жол деп ойлаймыз.

Елдің ертеңі-білімді ұрпақ қолында. Егемен еліміздің болашақта өркениетті мемлекеттер қатарына қосылып, тәуелсіздігіміздің көк байрағын биік ұстауы қазіргі мектеп партасында білім алып отырған жас ұрпақтың білімі мен ақыл-парасатына, іскерлігі және жауапкершілігіне байланысты. 2030 жылдарға қарай Қазақстанды өзге дамушы мемлекеттерге үлгі болатын дәрежеге жеткізетін зерделі ұрпақ қазір мектепте отыр. Сондықтан да әрбір баланың алаңсыз оқуына, әлемдік деңгейде білім алуына жағдай жасау –қазіргі заман мұғалімінің абыройлы міндеті десек, сол мұғалімдер қауымы, біздерміз.

Мұғалім мамандығы ең бір тоқтамайтын, іштей қайшылықтар әлемі. Ол ескішілдік пен жаңашылдық, адам қоғамының және ойдың қозғалысы, дәстүрлерді сақтау үрдісі және өзіне тұрақты кешегіні мойындамау тайталастығынан тұрады. Ал қазіргі ақпараттандыру технологиялары ғасырында, уақыт мұғалімдерден өздерінің міндеттерін өзгертуін талап етуде. Бұрын мұғалімнің негізгі функциясы тәжірибені трансляциялау болса, қазіргі заманауи мектепте мұғалімнен міндеттерді жобалау және әрбір оқушыны жеке және зияткерлік мүмкіншілігі бойынша дамуын басқаруды талап етуде. Осы мақсатта оқытудың әр түрлі технологиялары сарапталып, жаңашыл педагогтардың іс-тәжірибесі зерттеліп, мектеп өміріне енуде. Заман талабына сай сабақ беру әдіс-тәсілдері де жаңарып, жаңаша технологиялар мен модульдер анықталуда. Барлық модульдің көздеген мақсаты – оқушыларды өзін-өзі реттеп, бағалап, бақылауға, ойларын ашық айтып, өздері шешім қабылдап, бір-бірімен пікір таластыруға үйрету болып табылуда. Осы бағытта біз де өз тәжірибемізбен бөлісіп, музыка пәнінен сабақ үлгісін ұсынуды жөн көрдік.

Жамбыл туған өлкеден Өтеген, Райымбек, Қабан, Сұраншы, Сыпатай, Бұғыбай, Күсеп, Сүйінбай, Бақтыбай, Майкөт, Бөлтірік тәрізді батырлар мен ақындар шыққан. Жамбыл ақын жыр-дастандарында халықтың жаны мен жайының ірі шындығын, қалың елдің асыл арманы мен ұлы –мұрат тілегін, ер өсірген елдің елдігі мен ел қорғаған ердің ерлігін толғады. Жамбыл барлық айтыстарында ел бірлігін сақтауды ел қорғаған ерлерді жырлауды айтыс ақындарының басты мақсаты деп таныды. М.Әуезов: «оның айтыстары халық қостаған ерлікті, елдікті дәріптейді.Елді жирендіретін нәрсіз,құнсыз арам жуандық, обыр байлықты Жамбыл жиренішпен шенеп, масқаралап отырады. Өзімен айтысқан ақындарды жеңгенде халықшыл ойы, санасы биік болғандықтан жеңді»,-дейді.

Атақты Құлмамбетпен айтысында Жамбыл еліңнің адам жегіш жемқорларын мақтай бермей:

Адамдықты айт, ерлікті айт, батырлықты айт,

Ел бірлігін сақтаған татулықты айт,-деп өз елінің Саурық, Сұраншы, Күсеп, Өтегендей батырларын, олардың ерліктерін толғайды. Ерлік не үшін жасалды, батырлар жау қолынан өлгенмен кім үшін жанын қиды? Осы сұрақтар төңірегінде кең тыныспен, нанымды жыр етеді. Аты аталған батырлардың жаудан өлгенін бетіне мін етіп басқанда, Құлмамбеттің бұл елге қандай жағдаймен қашып келгенін, ағасының молдалық құрып жан сақтап жүргенін айтып шүйілгеді.

Сарбаспен айтысында ел аузында сақталған Домалақ ана жайлы аңызды жырға қосып, алтын құрсақ анадан Жарықшақ деген ұл туғанын, оның өсіп-өніп,одан Сыпатай, Сұраншы, Саурық, Өтеген, Андас, Қырбас, Атамқұл сияқты батырлардың тарайтынын баян етеді. Қаһармандық күрестерін, жорықтарын дәріптейді. **Саурық жайлы**:

Ел қыспақта тұрғанда
Ел намысын жоқтаған.
Батыр туған кім еді?
Ел шетінен жау қуып,
Ерлікпен қайрат жұмсаған,
Батыр туған кім еді?
Саурық еді арыстан...

Сұраншы батыр жайында:

Сұраншыдай батырдың, Жан жүрмеген шенінен,
Алмастан соққан ақ қылыш, Еш кетпеген белінен.
Ашуланған кісіге, Қабағы қатты түйілген,Досы қатты сүйінген
Дұшпаны жаман күйінген...

Жамбылдың эпикалық қуаты туралы сөз еткенде, алдымен ол жырлаған «Көрұғлы», «Мұңлық-Зарлық», «Қыз Жібек», «Манас», «Өтеген батыр», «Сұраншы», «Ерназар-Бекет», «Шора» дастандарын атап өткен жөн. Өкініштісі бұлардың барлығы дер кезінде қағазға түсірілмеген. Жамбылды эпикалық жырау ретінде халыққа танытқан шығармаларының көлемдісі- «Өтеген батыр»,

«Сұраншы батыр» дастандары. «Өтеген батыр» дастанындағы Өтеген тарихта болған адам. Өтеғұлұлы Өтеген 1699 жылдары Шу өзені бойындағы Хан тауының етегіндегі Изенді жерде туылған. 1773 жылы қайтыс болған. Батырдың өмір сүрген дәуірі – халқымыздың тағдыры қыл ұшында, қылыштың жүзінде тұрған нағыз жаугершілік мазасыз уақытқа, нақтылап айтқанда, бір жағынан жоңғар шапса, енді бір тұстан қара қытай қыспаққа алып, бір бүйірден орыс отарлауға бел шеше кіріскен аласапыран заманға сай келген еді. Осылайша жау жағадан, бөрі етектен алған қиын қыстау кезеңде ел тағдыры ұлы хандарымыздың көреген саясаты мен ел қорғаған батырларымыздың қолында болатын

Алты алашқа аттары аян ержүрек батырларымыз жайындағы «Қабанбай», «Бөгенбай», «Саурық батыр», «Өтеген батыр», «Саурық батыр», «Сұраншы батыр»т.б тарихи жырлардың бізге жетуі халқымыздың оларға көрсеткен құрметі, мәңгілік ескерткіші. Өтеген батыр да Аңырақай шайқасына, Қалдан Цереннің 1741-42 жылдардағы шапқыншылығына қарсы жорықтарға қатысқан. Сондай-ақ жырдың бір вариантында Өтегеннің Абылай ханмен араздасып Көкшетауға көшіп барып, кейін Іле бойына қоныс аударғаны да жырланады. «Өтеген батыр» дастаны батырдың әкесі жайлы кіріспеден басталып, бала күнгі ерліктерімен, жастық уақыттағы батырлығы, содан кейін батырдың кемелденуі,яғни ер жетуі, тұлапр таңдап мінуі, жаумен жекпе-жегі баяндалады. Бұл жырдың екінші бір ерекшелігі Өтеген туралы желіні Асанқайғы оқиғасымен үйлестіретіндігінде.

Жамбылдың батырға халыққа жайлы қоныс іздетуі тегін емес-ті. Патшаның отарлау саясатының құрығы қазақ даласына келіп жеткенін ақын сезді.Қазақ елінің сол кездегі мақсаты да ата қоныстан айрылып қалмау Өтеген сияқты батырлардың да қолынан келетін түсінді. Дәл сол кезеңдерде бұл арнаны тудырып, дамыта жырлаған Жамбыл бастаған ақындар болды. Себебі Сүйінбай дастанында жер іздеу сарыны жоқ болатын.

Өтеген батыр туралы аңыз –әңгімелерге талдау жасай келе Н.С.Смирнова былай дейді: «Бос жатқан шет аймақтарға отаршылдарды мекендеткен патша өкіметінің саясаты, шұрайлы жерлерді патша үкіметіне арқа сүйеген қазақ байларының иеленуі халықты бірте-бірте ызаға булықтыра бастады. Жамбылдың патшаның отарлау саясатына деген көзқарасы «Өтеген батыр» дастанында айқын көрінеді»деген пікіріне назар аударсақ, дастандағы тарихи оқиғалар тізбегі, Өтеген батыр жайлы деректер шындыққа жақын тұрғандығын көруге болады. Қоқан ханының шапқыншылығынан әбден титықтаған Жетісу қазақтарын азат етуде Өтегендей ердің ерлігін шегіне жеткізе жырлаған.

Әрине, бір мақала көлемінде бірнеше нұсқасы бар бұл жырды түгел талдау мүмкін емес. «Сұраншы батыр» дастанын Сүйінбай ақыннан жеткен нақты сюжеттік желі мен құлағы естіген жайларға туралап жырлаған. Сүйінбай Сұраншы жорықтарына тікелей қатысқан. Айта кетуіміз керек Сүйінбайдың әкесі Күсеп ақын Өтеген батырмен бірге қоқандықтарға қарсы жорықтарда бірге болған.1847-1864 жылдар қоқандықтар Жетісу қазақтарын Ресей ықпалынан алып қалу үшін қаншама айла шарғы еткен. Сұраншы Ақынбеков

учащегося. Понимание сущности инновационных процессов в образовании лежат две важнейшие проблемы педагогики – проблема изучения, обобщение и распространение передового педагогического опыта и проблема внедрения достижений психолого-педагогической науки в практическую деятельность

Педагогическая деятельность на занятиях по дополнительному музыкальному инструменту – фортепиано должна быть направлена не только на формирование музыканта, исполнителя, слушателя, но и личности.

Учебная деятельность включает в себя такие конкретные виды общечеловеческой деятельности, как преобразовательная, ценностно-ориентировочная, коммуникативная. Каждая из указанных деятельностей может протекать во внешнем плане в форме практических и наблюдаемых действий. Общность учения с формами человеческой деятельности означает, что, учась, обучающийся овладевает составляющими человеческой деятельности и теми качествами личности, развитие которых обеспечивается в этих видах деятельности [3, с.55].

Для дополнительного музыкального инструмента – фортепиано применительны следующие инновационные технологии: критическое мышление, интерактивные технологии обучения, мультмедийные презентации, модульные технологии.

Основными целями всех современных технологий обучения являются: предоставление возможности обучающимся получать, совершенствовать знания в различных областях науки; приобретение качественного образования по различным направлениям образовательных программ различного уровня. Важно, чтобы обучающийся выступал в качестве субъекта учебной деятельности наряду с педагогом, а его личностное развитие выступает как одна из главных образовательных целей.

В основу дополнительного музыкального инструмента – фортепиано положена концепция развивающего обучения, направленная на повышение уровня самообразования и творческого освоения знаний. Освоив данный инструмент, применяя инновационные технологии обучения, будущий учитель музыки овладеет конкретными навыками и умениями игры на инструменте, научиться творчески мыслить, что позволит ему стать конкурентноспособным на рынке труда.

Литература

1. Николаев А. «Методические рекомендации по работе с начинающими» изд. «Музыка», 1979г., с.6-9.

2. Тимакин Е.М. «Навыки координации в развитии пианиста» изд. «Современный композитор», 1987г., с.15.

3. Н.И. Кифоришин «Использование инновационных технологий и методов обучения как условие повышения качества подготовки студентов колледжа», //Современное образование в школе, колледже и вуз-е №2(25)2015, с.55.

каждого студента наилучший репертуар – важнейший показатель педагогического мастерства. Проходя большое количество произведений, педагог должен ставить перед студентом всего лишь одну какую- либо задачу, оставляя до времени в тени остальные проблемы. В каждом отдельном случае не стоит добиваться всего сразу. Нельзя «выложить» сразу все требования студенту. Тогда он погрязнет в этиъ свалившихся на него проблемах, перестанет верить в свои силы. Всех целей нельзя достигнуть на одном произведении. Когда будет пройдено много произведений и решено много задач, то и те произведения, которые были пройдены раньше, обогатятся музыкальным содержанием. На пройденном репертуаре воспитывается инициатива, воля студента. Она должна вырастать вместе с количественным ростом репертуара. Это приносит колоссальную радость обучающемуся. Поэтому накопление репертуара и является центральной задачей.

В педагогической практике используются фортепианные произведения композиторов Казахстана, которые не только расширяют художественное мировоззрение музыкантов, но и позволяют углубить работу по воспитанию их в духе патриотизма. Произведения традиционной и современной профессиональной музыки Казахстана вносят в репертуар самобытные образы, учат тоньше чувствовать индивидуальную характерность музыки казахского народа. Одна из важнейших особенностей национального педагогического репертуара – его органическая связь с народным музыкальным творчеством – неиссякаемым источником, из которого выросла вся современная профессиональная культура. Педагогическая деятельность на занятиях по дополнительному музыкальному инструменту – фортепиано должна быть направлена не только на формирование музыканта, исполнителя, слушателя, но и личности [2, с.15].

Одной из главных задач на современном этапе – получение не только знаний и умений, но и раскрытие способности каждого студента, воспитание личности, которая всегда будет готова к жизни в высокотехнологичном, конкурентном мире. Условием реформирования рынка труда являются социально-экономические преобразования, происходящие в современном мире в различных сферах казахстанского общества. Они тесно связаны с решением проблем адаптации выпускников вузов к современным условиям их профессиональной деятельности.

Для развития у студентов устойчивого интереса к выбранной профессии, формирования профессионально-ориентированной направленности обучения при организации учебного процесса применяются новшества – инновационные технологии.

Нововведения, или инновации, характерны для любой профессиональной деятельности человека и поэтому естественно становятся предметом изучения, анализа и внедрения. Инновации сами по себе не возникают, они являются результатом научных поисков, передового педагогического опыта отдельных учителей и целых коллективов. Применительно к педагогическому процессу инновация означает введение нового в цели, содержание, методы и формы обучения и воспитания, организацию современной деятельности педагога и

басқарған қазақтар орыс әскерімен бірігіп, қоқандықтарды қуып шыққан. Сұраншы батыр Саурық батырдың інісі. Қоқандықтармен шайқаста Сайрамда қаза табады. Сүйінбай да, Жамбыл да ел қорғау сюжетін жеке алып, өз дастандарына арқау еткен.

Қорыта айтқанда, сандаған ғасырларға созылған тарихы бар кең байтақ жерімізді бүгінгі ұрпаққа аман –есен жеткізу жолында тер төккен ерен тұлғалар аз болған жоқ. Солардың ерлігін жырға қосқан Жамбыл дастандарының жас ұрпақты отаншылдық рухта тәрбиелеуде өзіндік орны биікте. Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік туымыз тігілгеніне 25 жыл толғалы отырған шақта ақын-жыраулар шығармаларына жаңаша көзқарас қалыптастырып, туындыларындағы ерлік мұраттар мен тәуелсіздік идеясының нақты айқындалып көрсетілуі бүгінгі әдебиеттану ғылымы мен ғалымдардың зор міндеті бола бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер:
1.Жолдасбеков М.Жамбыл және оның ақындық дәстүрін тану.Алматы:»Санат»1997.-372
2.Смирнова Н.С. Қазақ әдебиеті тарихы. Алматы:1964.1том.-165б
3.Ж.Жабаев творчествосы.-Алматы: «Ғылым»,1989.-270б
4.Дүйсенов М.Ж.Жабаев творчествасы.Алматы:1989.-118б

Жанбершиева Ұ.Н.
ф.ғ.к., профессор
Айтбаева Айман Ералықызы
ф.ғ.к., доцент
Қорқыт Ата атындағы ҚМУ

М.ДҮЙСЕНОВ – ЖАМБЫЛТАНУШЫ

Қазақ әдебиеттану ғылымының қарқынды дамып, оны зерттеу кеңес дәуірінің 40-50 жылдарында басталды. Осы кезеңде қазақ әдебиетін түбегейлі түрде зерттеуді қолға алған: Н.төрекұлов, Ғ.Тоғжанов, Е.Ысмайылов, Б.Кенжебаев, М.Ғабдуллин т.б. болды.

Қазақ әдебиеті тарихын зерттеу жұмысына осыдан кейін бір буын, бір лек келіп қосылды. Олар: Т.Кәкішов, Р. Бердібай, А.Нұрқатьов, Ш.Елеукенов, М.Дүйсенов зерттеулері өз алдына биік тұрды. Ғылым әлеміне ерте араласқан ол 25 жасында ғылым кандидаты атанып, әдебиеттану ғылымында нақты-нақты тұжырымды ойларын ортаға салған ғалым болатын. М.Дүйсенов – халық ауыз әдебиетін зерттеуші ғалым. Ол «фольклор» мен «халық шығармасы» деген ұғымның арақатынасын, мән мағынасын ашып береді. Ал қазақ поэзиясын дамытуға үлес қосқан халық ақындары Жамбыл, Кенен, Нұрпейіс т.б. халыққа

танытуда да біршама еңбектер атқарған. Осы орайда академик Т.Кәкішовтың: «Мырзабек «ауыз әдебиеті» деген жалпы ұғымды ғылыми тұрғыдан нақтылау қажет екенін айқын сезінді. Бұрынғы қалыппен бәрін жалпы бір шаңырақтың-ауыз әдебиетінің аясына тыға салмай, фольклорлық туындыларды өз алдына, сонау қазақ хандығынан бері өзінің аты-жөнімен белгілі болып келе жатқан ақын жырауларды өз алдына жеке-дара қарастырылып, қазақ әдебиетінің өзіндік даму ерекшелігі-деп табу жөнінде жаңа концепция ұсынды»,-дейді. [1.11]

Мырзабек Дүйсенов ақын мен жырау, халық ақындарын саралай келе, суырып салма ақын мен жаршылық дәстүрдің біте қайнасып келе жатқанын ірі-ірі ғылыми еңбектерінде дәлелдейді.

Т.Кәкішовпен бірігіп жазған «Ұлы октябрь шуағы», «Халық ақындары творчествосының көркемдік сипаты», «Жамбыл Жабаев творчествосы» атты ұжымдық монографиясында зерттеушінің терең білімдарлығы, айтатын ойын нақты айта білетіні айқындала түскен. Ғалымның 1972 жылдан өмірінің соңғы күніне дейін ғылым академиясында «Жамбылтану» бөлімін басқара отырып, халық ақындары және Жамбылдың әдеби мұраларын жинап, бастырды. Жамбыл шығармаларын алған зерттеуші орыс фольклористі Ю.М.Соколов болатын. Ол өзінің 1988 ж. «Русский фольклор» деген еңбегінде дағыстандық Сүлеймен мен Жамбыл мұрасы туралы жазып, Жамбылдың табиғи дарынын аса жоғары бағалайды. Ал қазақ ғалымдары: С.Мұқанов, М.Әуезов, М.Қаратаев, Ә.Тәжібаев, Е. Ысмайлов, М.Ғабдуллин, О.Нұрмағанбетова, М.Жолдасбеков т.б. Жамбылтануға үлес қосты. Бұл тұста біз М.Дүйсеновтың Жамбыл ақынды зерртеудегі ерекшелігіне тоқталмақпыз. 1989 жылы «Ж.Жабаев творчествосы» атты ұжымдық монографияның «Жамбылтану өрісі» атты бірінші және «Жамбыл айтыстары» атты бөлімін Жамбылдың халық ақыны, суырып салма өнердің майталманы, айтыскер, дастаншыл, жыршы, өнерпаз екеніне алдымен өзі тәнті болып, сол қабылдаған әсерін көпшілікке ғылыми негізде жеткізуге тырысқан. Ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің айырмашылығы нақты аналитикалық ойлау жүйесінде беріледі.

Осы сөзіміздің орайында оның халық ақындары ұстаған негізгі үш саланы:

1. Өлең, тақпақ, терме, толғау
2. Эпикалық дастан
3. Айтыстар,- деп саралап беруінде еді.

Зерттеуші көзінің жітілігі сонда Жамбыл жырларын екі кезеңге қазан төңкерісіне дейін және қазан төңкерісінен кейін деп бөліп қарастыруында.

Жымбыл жырларының төңкеріске дейінгі жайын ғалымдар С.Садырбаев, М.Жолдасбеков, Е. Естаевтар зерттегені белгілі. Десек те, М.Дүйсенов нақты деректер мен дәлелдемелерге сүйене отырып, ел арасына жиын тойда өлең айтып, белгілі болған Жамбыл жырлары толық елге ауызба-ауыз ғана 1913 жылы патшалы Россия Романовтардың таққа отырғанына үш жүз жыл толған мерекесін тойлады.

предназначена для общего гармоничного музыкального развития студентов. Преподавание требует от педагога совершенного владения профессиональными навыками, глубокого знания музыкальной литературы. Дополнительный музыкальный инструмент ставит перед собой следующие задачи:

- Использовать преимущества фортепиано для гармоничного и полифоничного слуха;
- Научить читать с листа, то есть расширить общемузыкальные возможности студента, его кругозор;

Дополнительный музыкальный инструмент преподавался с давних пор во всех музыкальных заведениях. Наиболее труден первый период обучения – знакомство с инструментом. Трудность вызвана иным звукоизвлечением, иным расположением клавиатуры, звукоряда. Важно с первого занятия и на протяжении всех лет обучения следить за исполнительским аппаратом студента. На первоначальном этапе обучения в классе дополнительного музыкального инструмента наряду с упражнениями студент уже читает с листа, подбирает по слуху, транспонирует несложные мелодии. В этом случае студент использует несложные гармонические поддержки и элементарные гармонические функции с тем, чтобы впоследствии самостоятельно подбирать гармонию для знакомых на слух мелодий в ходе будущей профессиональной деятельности преподавателя-музыканта.

С первых занятий необходимо развивать в студентах способность понимать выразительность музыки с постепенным, все более тонким, дифференцированным слуховым восприятием музыкальной ткани (умения вслушиваться в звучание и добиваться правильной фразировки мелодии, каждого голоса, нужной звучности при исполнении мелодии или аккомпанемента). Студент, начинающий обучение на изучаемом инструменте, должен иметь дело только с музыкой высокого качества. Это формирует его оценочный критерий, его музыкальный «инстинкт», который в дальнейшем сможет служить ему надежным компасом для ориентировки в огромном разнообразии музыкальных явлений. Что же вкладывается в понятие «музыка высокого качества»? Это, прежде всего, содержательная, яркая и характерная художественная образность, выразительность мелодического языка, гармонии, ритма, формообразующих элементов. Всем этим требованиям отвечает народное творчество, произведения классиков мировой музыки, которые и остаются фундаментом музыкального воспитания [1, с.6-9]. Немаловажную роль в привитии интереса к дополнительному музыкальному инструменту – фортепиано играют личные качества педагога, его профессиональный уровень, культура, способность учитывать индивидуальную психику обучаемого. Музыка – язык души. Все, коснувшиеся музыки, по-настоящему, губинному, выросли хорошими, честными, полноценными людьми. Задача нашей педагогической деятельности – выявить этот нераскрытый потенциал, увлечь музыкой. Миссия педагога – воспитать человека. Умение подобрать для

Қазіргі уақытта шертпе дәстүрін дамытып, аймақтық күйшілік мектептердің салтын сақтап жүрген домбырашылардан Мұхаметжан Тілеуханов, Таласбек Әсемқұлов, Дәулетбек Садуақасов, Білал Ысқақов, Секен Тұрысбеков, Рымхан Әбілханов, Базарәлі Мүптекеев, Саян Ақмолда, Сәрсенғали Жүзбаев, Мұрат Әбуғазин, Қайрат Айтбаев, Арман Қадырбектердің есімдерін атауға болады.

Шертпе күй туралы арнайы кітаптар жазып, ғылыми зерттеу жүргізген ғалымдарымыз–А.Жұбанов, У.Бекенов, М.Айтқалиев, А.Сейдімбек, Ә.Мұхамбетова, П.Шегебаев, Р.Малдыбаева, Т.Әсемқұлов.

Шертпе күйшілердің өмірі жайлы әдеби деректер қалдырған жазушыларымыз–Т.Әлімқұлов, С.Бегалин, М.Мағауин, Ж.Алтайбаев, К.Салықов, І.Жақанов, Т.Әсемқұлов, К.Жүнісов, Ө.Кәріпұлы, Я.Амандықовтар.

Осы күйшілік дәстүр біздің мектебімізде де жалғасын табуда. Олай дейтінім, сондай қалыптасқан күйшілік мектептері бар аймақтардың күйші-домбырашыларымен, республикалық додаларда тең түсіп, жүлделі орындар мен марапаттаулар, алғыс хаттарды әр жылдары алып жүр. Сондықтан да мен мектебімді мақтан етемін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:
1. А.Жұбановтың «Ғасырлар пернесі» Алматы, 1978 ж.
2. Шығыс қазақстандық аспаптық музыканың стильдік ерекшеліктері. Астана, 2004 ж.

Шаяхметова Айгуль Асылхановна
Аркалыкский государственный педагогический институт имени И.Алтынсарина

ИЗУЧЕНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИНСТРУМЕНТА – ФОРТЕПИАНО

Дополнительный музыкальный инструмент – фортепиано играет важную роль в процессе воспитания музыкантов инструменталистов, так как владение исполнительскими навыками на фортепиано помогает студентам полнее освоить мир классической музыки. Расширяя художественный кругозор, развивая весь комплекс музыкальных способностей обучения на фортепиано, оказывает положительное воздействие на исполнительские возможности студентов и в специальных инструментальных классах. Изучение дополнительного музыкального инструмента – фортепиано для успешного освоения музыкально-теоретических дисциплин – сольфеджио и зарубежной музыки. Дисциплина дополнительный музыкальный инструмент – фортепиано

Осы мерекені тойлауда жер-жерден жиындар өткен, ол жиын Жетісуда, Верныйда өтеді. осы көрмеге Жетісу облысын ең белгілі ақын ретінде Жамбылдың шақырылғанын айтады.

Ал 1916 жылғы Жетісу шаруаларының ұлт-азаттық көтерілісіне қатысушыларды және оны жақтаушыларды жергілікті әкімдер түрмеге жапқан. Сол түрмеге қамалғандардың ішінде Жамбылдың да барын сөз етеді.

Жоғарыдағы екі оқиғаның дәлдігін фото-сурет арқылы нақтылаған. Халық ақыны Жамбылдың өмірбаяндық деректерін ақынның өз аузынан және замандастары айтқан естеліктер бойынша анықтап жазған, бірнеше өлеңдеріне текстологиялық салыстырулар да жасай білгенін айтуымыз керек. Белгілі ғалымдар: М.Әуезов, М.Қаратаев, С.Бегалин, Қ.Әбдікадыровтар естелігінде айтылған пікірлерді ғылыми жүйеде ұсынуы өте игілікті жұмыс екені сөзсіз. Бірақ ғалым бұл тұста айтылмай келген кейбір жайлардың бетін ашады. Мәселен, М.Әуезов Жамбылдың «Менің бақытым», «Менің өмірім» атты өлеңдерін Қ.Әбдікадыровтан жазып алғандығын айтады. С.Бегалин «Жыр алыбы» естелігінде Жамбыл өміріне байланысты тың деректер береді. Ал М.Қаратаев Жамбыл шығармаларын орыс тіліне аударғандығы жөнінде де мағлұматтар береді.

С.Мұқанов Жамбылдық ақындық болмысын ашатын естеліктерін ақынның өз аузынан жазып алып хатқа түсіргенін және айтылған пікірлер нақтылы фактілермен дәлелденіп отырады. Ә. Тәжібаев Жамбыл жырларын үкімет тапсырмасымен хатқа түсірген. Е.Ысмайылов зерттеулерінде Жамбылдың ақындығы жайлы сөз қозғалған. 1937 жылы грузин ақыны Шота Руставелидің «Жолбарыс терісін жамылған батыр» поэмасының 750 жылдық мерекесіне орай Жамбылдың қатысқаны туралы да деректер мол.

«Жамбыл жырларының қашан, қалай туғаны, олардың хатқа түсіп, жариялануы және ертеде шығарылған өлең-жыр, толғау, дастандарыдың жиналып, жеке-жеке жинақ болып басылуы-Жамбылтану саласының өзекті бір мәселесі. Әр басылымда ұстанған ғылыми шарттар, текстологиялық жұмыс, түсіндірмелер беру бағдары да осы салаға жатады»,-дейді М.Дүйсенов. [6.19]

Ғалым нені жазса да, тұшымды түрде нақты деректерге сүйене отырып, дәлелді сөздерді молырақ беруге тырысады. Жамбылтануды жеке ғылымға айналдырып, мәніне үңіліп, ашылмай жатқан тұстарын терең таразылап, өсу жолы жайында да хабардар етеді. Жамбыл шығармашылығын зерттеуде үш түрлі жәйтке көңіл бөледі:

1. Ж.Жабаевтың өмірбаянына қатысты деректерді жүйелеу.
2. Ақын шығармашылығының жанрлық, тақырыптық ерекшеліктерін ашу.
3. Жамбыл шығармаларының зерттеу деңгейі және хатқа түсуі, баспадан шығару мәселесі.

Ж.Жабаевтың 1934 жылы Қазақстан жазушыларының 12 маусымда Алматыда өткен тұңғыш сьезіне шақырылып халық ақыны ретінде құрметтеледі.

1936 жылы Мәскеуде өткен қазақ әдебиеті мен өнерінің 10 күндігіне қатысып, Қазақстан халқының өнерін паш етеді. Осыдан кейін Жамбылға арнайы әдеби хатшы етіп, Қ.Тоғызақовтвы белгілейді. Кейін бұл міндетті Қ.Әбдікадыров, Ғ.Орманов, Т.Жароков, Қ.Сатыбалдиндер атқарған. М.Дүйсенов толық деректермен жүйелеудегі зерттеулері жетелеген ойлармен, тиянақтылығымен ерекшеленеді. Ғалым халық ақыны шығармаларының зерттелуін екі кезеңге бөліп қарастырған 1930 жылдардың екінші жартысынан бастап Жамбыл шығармашылығы арнайы зерттеле бастады. 1946 жылы ақынның 100 жылдық мерейтойы аталып, толық жинағы шығарылады. Жинақтың кіріспе сөзін С. Мұқанов жазып, С.Бегалин, Ә.Тәжібаевтар құрастырған дей келе бұл зерттеудің бірінші кезеңі екенін дәйектеген. Ж.Жабаев шығармаларының зерттелуінің екінші кезеңі 1960-70 жылдар. Бұл кезеңде оның ақындық ортасы және бірнеше естеліктер жазылған. С. Бегалин «Сахара сандуғаштары» (1976), К.Сейдаханов «Қазақтың Ұлы Отан соғысы кезіндегі халық поэзиясы» (1974) Н.Төреқұлов «Жамбыл мен Кенен» (1978) Майкөт, Қабан, Сүйінбай, Бақтыбай Қырғыз ақындары: Арыстанбек, Қатағаң т.б. сиықты ақындық ортасы болған. Олардың бір-біріне зат, ықпалы айтылған. Жамбылдың айтыс өміріндегі орнын және айтысқа, үлкен мән беріп, Жамбылдың қосқан үлесін белгілейді. Ақынның айтыстарын мезгіліне қарай, екі жүйеде қарастырған. Біріншісі-жас шағында, екіншісі-есейіп егде тартқан кезі. Бірінші жүйе-Сайқал қыз, Жаныс ақын, Бөлектің қызы, Бақтыбай Бұрым қыз, Айкүміс, Сара т.б.

Екінші жүйе-Құлманбет, Бөлтірік, Майкөт, Сарбас, Шашақбай т.б. ғалым Жамбыл айтыстарын ақынның өз аузынан не замандастарынан жазып алынғандығы, сол себепті мәтіндік өзгерістер көп кездесетінін айтады. Бұрын қызбен айтысын өзінен жазып алса, Сайқал қызбен айтысын Желдібайұлы Амангелдіден жазып алған, Құлманбетпен айтысын шәкірті Үмбетәліден жазып алынғанын, дара өнерпаздық өрісін айқындай түскен.

Жамбыл айтыстарын тақырыбы жағынан тұрмыс-салттық және әлеуметтік деп бөліп қарастырады.

Кеңес дәуірінде Жамбыл айтысқа қатысқанмен, сөз сайысына түспеген, көбіне төрелік айтқан дейді. 1919 жылы Алматыда өткен тұңғыш айтыста Жамбыл ашып, Нуриламен бірнеше ақын түскен айтысқа төрелік жасаған, 1943 жыл айтысты арнау өлеңмен ашқанын айтып өтеді.

М.Дүйсенов Жамбылдың –қазақ айтыс өнерінде айтулы сөз қалдырғаны арқылы ақын екенін, оның айтыстарын, өлеңдерін жинағын, жазып алған әдебиет жанашырлары туралы, тектологиялық өзгешеліктерге үңіле түскен. Әдебиеттану ғылымында Жамбыл ақын шығармашылығы, өмірі туралы біршама толымды тоқтам, дерек, дәйектер болғанмен, белгілі бір кезеңнің айтулы өнерпазының әдеби мұрасын, көркемдік тұжырым, жанрлық сипаттар, басылым сақталу, ғылыми негіздеу тарихи тұрғысынан арнайы зерттеген.

қалыптасқан белгілі бір сарындар тобы сол топырақтың ғана меншікті мақамына айналып кеткен, күй қай аймақта, қай уақытта туса да қазақтың құлағы оны жазбай танитыны содан. Әрбір аймақтың тілінде, киімінде, қолөнері мен тұтынатын заттарында сол жерді мекендеген елдің қауымдық ерекшелігіне тән айырмашылықтар болатынын этнографтар да жоққа шығармайды, алайда, бұл факторлардың ұлт мұрасының тұтастығына нұқсаны жоқ, керісінше, мәдениетіміздің байлығы мен байтақтығы болып саналады.

Қазақ тарихын түркі заманынан бастап зерттеген орыс ғұламасы–Л.Н.Гумилев шығыс өркениетінің Алтай жерінен бастау алғанын жазады, қазіргі кезеңге дейін жетіп отырған алтайлық әндер мен күйлерді тыңдағанда олардың көне түркілік сазға құрылғанын аңғару оңай. Музыкатанушы-ғалым П.Шегебаев бұл мектеп туралы мынадай пікір айтады: «…Шығыс аймақта дамыған аспаптық үлгі қазақ музыка мәдениетіндегі ерекше құбылыс. Мұны тарихи тағдыры бір түркі-мұңғұл халықтарынан қалған мәдениет деп тануға әбден болады. Аспаптық шығармаларының обертонға бай, тембрлік бояуларының қою болатыны соның әсерінен» [2. 54б.].

Шертпе өнерінің белді өкілі–Байжігіттің күйлерінен тек Шығыс өлке емес қазақтың барлық күй мектептеріне ортақ қайырымдарды кездестіруге болады. Айтпағымыз, қазіргі шертпе күй мектептерінің қалыптасуының басы–қасиетті Алтай жерінен бастау алады деген тұжырым.

Қазақтың шертпе күйлерінің аймақтық ұяларын былайша тарқатуға болады:

1. Шығыс Қазақстандық (Алтай-Тарбағатай) күйшілік мектепі;
2. Арқа күйшілік мектебі;
3. Жетісу күйшілік мектебі;
4. Қаратау күйшілік мектебі.

Жеке тұлғалардың орындаушылық мектептері:

1. Байжігіт мектебі;
2. Тәттімбет мектебі;
3. Қожеке мектебі;
4. Сүгір мектебі;

Өнерде ерекше ізі қалған күйшілердің мәнерлік мектептері:

1. Әбікен мектебі;
2. Жаппас мектебі;
3. Мағауия мектебі;
4. Төлеген мектебі;
5. Нұрғиса мектебі;
6. Уәли мектебі.

Әлбетте, осы аттары аталған күйшілердің тартыс үлгілері қазақ музыкасының алтын қорында сақтаулы, сондықтан кейінгі орындаушылардың шертпелік өнерде бірден-бір бағыт алар бағдары болып отыр. Оның үстіне осы үлгілерге еліктеп өскен бір қауым күйшілер буыны өсіп жетілді.

Күйшілік ұялардан басқа үлгілік мектептер де бар. Әрбір күйшілік ұяның басында сол саладағы орындау мәнерін жасаған тұлғалар бар. Байжігіт, Тәттімбет, Қожеке, Сүгір, Қазанғап, Құрманғазы, Абыл сияқты күйшілер өз мектебінің іргетасын қалағандар және шығармашылығы ерен жасампаз (реформатор) сазгерлер. Олардың үлгілерін ары қарай дамытқан замандық күйшілеріміз солардың шәкірттерінің қолынан күй алғандар, әрі сол күйлерді тарту барысында өз орындаушылық мектептерін де қалыптастырған домбырашылар. Осы күні Ә.Хасенов, М.Хамзин, Н.Тілендиев, Ж.Қаламбаев, Т.Момбеков, С.Балмағамбетов, Б.Басығараев, Қ.Жантілеуов, Р.Ғабдиев, С.Шәкіратов сияқты күйшілердің орындаушылық мәнерлері де өз кезегінде жалғасын тауып, жеке мектеп болып қалыптасқан үрдіс саналады [1. 24б.].

Қазақ күйлерінің шығуы, құрылымы мен тегі бір. Алайда, аймақтық мектептерге бөлініп, жеке орындаушылық үлгілердің өз алдына отау тігетін заңдылығы және бар, бұл үрдіс күй табиғатын тануға әсте бөгет болмайды, керісінше, аспаптық музыкамыздың байлығы мен кемелдігін айшықтайды. Аймақтық факторларды ескергеннің өзінде, күйдің шертпе, төкпе деп бөлінуін тек қана тарту техникасының өзгешелігімен түсіндірген абзал. Күйлердің әуелде бір сарынды болып (көне күйлер, аңыз күйлер) кейіннен әрқалай мақамда дамуы–кезеңдену процессіне байланысты.

Қазақ даласының шығыс аймағына кең тарап, ғасырлар бойы дамыған күйдің ұлы арнасы-шертпе**,** күй атасы–Кетбұғыдан басталып Байжігітке, одан Тәттімбет пен Бежеңе (Бейсенбі) ауысқан шертпе өнері ұлттық музыка мәдениетінің классикалық мұрасы болып табылады.

Қазақтың күйшілік өнерінің үлкен екі арнасы–төкпе және шертпе болып бөлінетінін жоғарыда айтып кеттік. Біздің әңгіміміздің өзегі осы арнаның бірегей түрі–шертпе күй туралы болмақ.

Шертпе күй–аты айтып тұрғандай шертіліп тартылатын күй, мұндағы сөздің түбірі–»шерту» етістігі, музыкалық сөздікке кейіннен енген атау (ертеде күйді бөле атау үрдісі жанрлық ерекшелігіне байланысты болған, мысалы–жыр күйлер, би күйлер, ойын күйлер т.б.). Кейбір зерттеулердегі «шер» сөзінен шыққан, іштегі шерді қозғайтын күй деген анықтаманың көңілге қонуы қиын, төкпе болсын, шертпе болсын, қазақта шер қозғамайтын күй бар ма?

Қысқасы, шертпе–тарту техникасы көбінесе бір ішекті саумалай шерту әдісіне құралған күйлер. Мінезіне келсек–жалпы ұлттық күйшілік дәстүрге ортақ қарекеттің барлық белгілері бар, біржақты «жуас» деу жаңсақ ұғым, себебі–шертпе мектебінен шыққан екпіні төкпеге барабар күйлер толып жатыр (мысал үшін–»Салкүрең», «Дайрабай», «Ыңғай төкпе», «Көкбалақ» т.б.). Сондықтан, шертпе күйдің табиғатын танудың бір амалы–аймақтық мектептерін анықтау.

Қазақтың тамаша күйшілік мектептерін орнықтырып кеткен ұлы күйшілердің шығармашылығын барлағанда–әуені мен тартысына қарап қай өлкенің тумасы екенін анықтауға әбден болады, өйткені, ғасырлар бойы

Мырзабек Дүйсенов Жамбыл шығармаларының жарық көруі кеңес дәуірінің 1920-30 жылдары деп, мысалдар келтіреді.

1925 жылы Ташкентте шыққан «Терме» атты әдеби жинаққа Шамғали Сарыбаевтың дайындауымен баспасөзде алғашқы шығармалары жариялаған. 1931 жылы С.Сейфуллин «Қазақ әдебиетінің ескі нұсқаулары» деген еңбегінде Жамбыл туралы мағлұмат беріп, Құлманбетпен айтысын енгізген. Ал тұңғыш жинағы 1937 жылы «Өлең жырлар» деген атпен шығып, алғы сөзін М.Қаратаев жазған ауқымды зерттеу арқылы зерделенеді. М.Дүйсеновтың Жамбыл жайлы зерттеулері мен тұжырымдары бүгінгі таңда да өз құнын жоғалтқан жоқ, қайта кейбір ойлары әлі күнге әдебиет зерттеулерінің алдында тұрған өзекті мәселелердің бетін ашады. Мысалы Жамбылдың ақындық ортасы, өзі тұтас Сарбас, Құлманбет, Қуандық, Қожантай, Досмағанбет, Тілеуқабыл т.б. туралы толық мағлұматтар жинау. Сол сияқты Жамбылдың шәкірттері Кенен, Саяділ, Өтеп, Әбдіғаппар ұстаған дәстүр мен жалғастық ғылыми негізде зерртеуін күтіп тұр деген. Кейін бұл ақындар жөнінде М.Жолдасбеков біршама жазды. Мырзабек Дүйсеновтің Жамбылтануға қосқан сүбелі үлесі, танымдық-ғылыми еңбектері нақ осындай қажетті сипаттарының айқындылығымен дәйектеледі. Жазушы Ә.Нұршайықов естеліктерінде: «Махаббат, қызық мол жылдар» романында Мырзабектің бойындағы барлық қасиеттерді: адамгершілігін, адалдығын, әділдігін, азаматтығын, ақындығын, өнерпаздығын, ғылымға икемділігін толық көрсетуге тырыстым. Ал, Мырзабек атақты ғалым, білікті, белді жазушы болып шықты. Ол жазған «Қалыңдық», «Ана махаббаты», «Гулжан сүйеді», «Меймандар», «Ант», «Үміт» т.б. кітаптар қазақ әдебиетінің асыл қорына қосылды. Мырзабектің екі томдық күнделігі жарыққа шықты. Қазақ әдебиетінде Мырзабектен басқа ешбір жазушының күнделігі жеке кітап болып басылған емес,-дейді.

Міне, Мырзабек сияқты ғалым, жазушының қызметін ғылым айналымға түсіріп, зерттеудің де кезі келген сияқты.

Кезінде, М.Дүйсенов халық ақыны Жамбылдың әдеби мұраларын зерттеп, зерделесе, бүгінгі әдебиет зерттеуші ғалымдар оның өзін, ғылымға енгізген жаңалықтарын зерттеуі қажет.

М.Дүйсенов зерттеулерінде нақтылы бір дәуірдегі қазақ поэзиясындағы бағасы беріліп, келешек ұрпаққа үлгі боларлық рухани құндылығын жүйелі зерттеу арқылы айқындала түскен.

Түйіндеме: Мақалада М.Дүйсеновтің Жамбыл Жабаев туралы зерттеулері, әдеби, теориялық тұрғыдан талданады. Жамбылдың өмірбаяндық деректері, өлеңдерінің тақырыптары, айтыстарының ерекшелігі сараланады. М.Дүйсеовтің жамбылтануға қосқан үлесі айқындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер
1. Е.Есмайылов. Ақындар-Алматы: ҚМКӘБ, 1956-228 б.
2. С.Сейфуллин. Қазақтың ескі әдеби нұсқалары. Алматы-1931.
3. Ә.Нұршайықов М.Дүйсенов туралы естеліктер. Алматы 2007.
4. М.Дүйсенов.и Шығармалары. 2 том. Жырлар мен сырлар. Астана: Фолиант, 2009-368 б.
5. М.Жолдасбеков. Асыл арналар. Алматы. Жазушы: 1990-347 б.
6. Ж.Жабаев творчествосы. Алматы: Ғылым, 1989-272 б.

Ст.преподаватель Уразбекова М.К., ст.преподаватель Аксёнова И.Н.
ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, г.Астана, Республика Казахстан

СЛОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФР В ТЕКСТАХ НА КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Изучение любого иностранного языка помогает нам ближе познакомится с культурой другого народа. Не исключением является и китайский язык, изучая который, можно узнать не только культуру, но и историю развития китайского общества.

Тем, кто начинает заниматься китайским языком, необходимо уяснить, что большая часть китайской культуры построена на омофонии, именно с ней связаны многие верования китайцев.

Так, особенно внимательно необходимо отнестись к изучению чисел. В данной статье мы рассмотрим значение чисел в китайской культуре.

Как часть древней традиции в Китае испокон веков существует магия чисел, уходящая своими корнями в даосские мистические учения. «Счастливые» и «несчастливые» числа играют немалую роль, как в жизни рядовых китайцев, так и в деловом мире Китая. В целом же, четные числа считаются более удачливыми, чем нечетные. В противовес нашему понятию о более удачливой цифре 7.

В Китае не бывает «не значимых» номеров. Здесь имеет смысл все – этаж, на котором живет гость, день, когда заключена сделка, год вашего рождения, месяц посещения Китая и т.д.

Как уже упоминалось, в Китае особое значение уделяют звучанию слова, поэтому цифра «4» созвучная понятию «смерть» («сы» 四 – 死), считается крайне плохим знаком, и все ее производные, например, «44», «14», «40» очень редко вы встретите в номере сотового или домашнего телефона.

При этом цифры «13» и «666» – так нелюбимые в западной культуре, считаются цифрами, приносящими удачу.

Қожанова Гулим Рамазанқызы
Арқалық қаласы әкімдігі білім бөлімінің Б.Байқадамов атындағы музыка мектебі

ҚАЗАҚТЫҢ КҮЙ ӨНЕРІНІҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ ШЕРТПЕ ДӘСТҮРІ

Қазақ күйшілерінің орындау мәнері аймақтық күй ұяларына байланысты дамиды. Күй әуені интонациялы саз ретінде әуелде бір түбірлі болғанмен орындаушылық мәдениеттің тезіне түскен кезде әртүрлі арнаға түседі. Қазақтың күй өнері негізінен төкпе, шертпе деп айдарланған екі машыққа бөлінеді, соған орай олардың жерге, топыраққа тартып тұратын айшықты мінездемелері де бар. Төкпе және шертпе деген анықтама күйдің тәсілді тартысына байланысты туындаған кейінгі аттар, А.Жұбановтың «Ғасырлар пернесі» кітабындағы Тәттімбет жайлы зерттеуде шертпе күй деген сөз кездеспейді, мұндай атау У.Бекенов кітаптарынан кейін енген (Шертпе күй шеберлері) [1. 25б.].

Күйлердің қазіргі оқытудағы аймақтарға қарай ұялық бөліністері жеті мектепті құрайды:

1) Алтай күйшілік ұясы, аймағы–Шығыс Қазақстан;
2) Арқа күйшілік ұясы, аймағы–Орталық Қазақстан;
3) Жетісу күйшілік ұясы, аймағы–Оңтүстік Шығыс Қазақстан;
4) Қаратау күйшілік ұясы, аймағы–Оңтүстік Қазақстан;
5) Жиделі Байсын күйшілік ұясы, аймағы–Сырдария, Арал өңірі;
6) Орда күйшілік ұясы, аймағы–Батыс Қазақстан;
7) Түбек күйшілік ұясы, аймағы-Маңғыстау.

Күйшілік ұялардың бұлай бөлінуінің жүйесін алғаш жасаған Ақселеу Сейдімбек, оған дейін мұндай мектеби жіктеу жасалған емес. Бұл күй тарихы мен орындалу мәдениетіне дұрыс бағдар бере алатын нақты әрі дәл анықтама болды. Қазақ күйлерінің аймақтық ұяларының мұнан да басқа әлі айқындала қоймаған күйшілік мектептері бар, олардың көбісі өзінше төбелі мәнер болғанымен аз ескеріледі. Алтай күйшілік мектебінде–Тарбағайлық, Арқада–Тоқырауындық, Жаңа арқалық, Жетісуда–Таластық, Қаратауда–Күнгейлік, Жиделібайсында–Аралдық, Ордада–Оралдық, Түбекте–Үстірттік (Түркіменше шалу мәнері) мектептер қалыптасқан, және олар жеке күйшілік ұя болуға әбден ылайықты. Бұлардан өзге Іле, Шығыс Түркістан мен Байөлке жеріндегі күйшілік те өзінше төрге шығуға тұрарлық мәнерлі мектептер. Осы мектеп өкілдері–Аққыз, Тоқа, Байсерке, Үсен төре, Мәмен, Әренжан, Есір сияқты күйшілер орындаушылықтың шыңына шығып, артына із қалдырған домбырашылар. Бұл мектептер тәжірибеде орындаушылығы бөлек домбырашылық өнер болып бағаланғанымен жоғарыдағы мектептердің атына жалпылама телініп жүр. Осыларды қомақтай айтқанда қазақтың күйшілік ұяларының жалпы саны он сегіз болар еді:

қолдана білуге оқушыны бейімдеу мұғалімдердің, әсіресе әдебиет пәні оқытушысының міндеті болып табылады [2].

Мысалы, «Достық» тақырыбына өтілетін сынып сағатында, әдеби кеште, пікіржарыста, «достық туралы мақал-мәтелдерді кім көп біледі?» деген сұраққа жауап ретінде жазуша жарыс ұйымдастыруға болады. «Досыңа достық – қарыз іс, дұшпаныңа әділ бол» (Абай) деген мақалдың айналасында да пікірталас өткізуге болады.

Жыраулар мен ақындардың, ұлы данышпандар мен батыр ел басшыларының шығарған мақал-мәтелдері жөнінде сынып сағаттарын, пәндік кештерді, мерей тойға арналған әдеби-монтаждарды ұйымдастыруға болады. Мысалы: Абай Құнанбаевтың шығармашылығына арналған кеш өткізу кезінде «Абайдың мақал-мәтелге айналған сөздері» деген тақырыпта оқушылар: «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей», «Әсемпаз болма әрнеге, өнерпаз болсаң, арқалан», «Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та бар қалан», «Толғауы тоқсан қызыл тіл», «Туғанда дүние есігін ашады өлең», «Заман ақыр жастары, бірікпес ешбір бастары», «Сенсең сен еңбегің мен біліміңе, сол сені алып шығар екі жақтан», т.б. тіркестерді тауып жазады да, ол сөздер қандай өлеңдерден алынғанын айтады. Мұны «ой тапқыштар» жарысы ретінде де өткізіп, озып шыққан оқушыларды мадақтай білу жөн.

Қазақ халқының өз мақал-мәтелдері том-том болып жиналады, оның үстіне басқа халықтардың тілінен аударылған мақал-мәтелдер де мол. Дегенмен, дүние жүзі халықтарының мақал-мәтелдері бірін-бірі тікелей қайталамаса да, біріне-бірі, көбінесе ұқсас болып келеді. Осыған қарап мақал-мәтелдерді ұлтаралық, жалпы адамзаттық әдеби мұра деуге де болар еді.

Қазақ педагогы М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде балаларда сұлулық сезімдерді қалыптастыру жөнінде былай жазады: «баланың маңайында сөйленетін сөздер әдепті, сұлу болуға тиісті. Баланы сұлу искусствомен терең таныстыру керек. Бала неше түрлі сұлу үндерді естісін, неше түрлі сұлу түрлерді, түстерді көрсін, сұлу сөздер, сұлу өлеңдер жаттасын. Түрлі музыка құралдарының үндерін тыңдасын, сурет салып үйренсін. Ән салып үйренсін. Ән салып, музыка құралдарында ойнап үйренсін. Міне, осыларды істесе, баланың сұлулық сезімдері өркендейді» [3,34б.].

Оқу мен тәрбиені жүйелі түрде бірыңғай ұштастырып, дәстүрден тыс формалар арқылы оқушының өз ойын дамыта отырып, оның рухани адамгершілік сезімінің жетілуіне қызмет ету әр мұғалімнің парызы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1Кабалевский Д.М. Прекрасное пробуждает доброе.- М., 1973.

2Ділібаев Ә. Ауыз әдебиеті үлгілері мен зерттеу мақалалар. – А., ТОО»Айкос», 1999.

3 Жұмабаев М. Педагогика. – А., Ана тілі, 1992.

Удачными числом считается, прежде всего «8», не случайно Олимпиада в Пекине была начата 8 августа 2008 г. в 8 часов 8 минут.

«Восьмерка» – один из важнейший символов традиционного и современного китайского бизнеса. Это связано с тем, что произнесение цифры восемь» («ба» 八) похоже на «фа» (发) – «богатство», «процветание».

Примечательно, что в течение очень долго времени Банк Китая несколько искусственно поддерживал отношение доллара к юаню, как 1 к 8 – возможно, именно это способствовало росту китайской экономики .

«Девять» – одно из самых сильных чисел в китайской традиции и современном китайском бизнесе. «Девять» по-китайски звучит как «цзю» (九) – аналогично понятию «долгий», «вечный» («цзю» 久). Поэтому «9», а еще лучше «99» соотносится с чем-то очень устойчивым и успешным. «Небо долговечно», – говорят китайцы, поэтому многие китайские рисунки, символы, названия и логотипы фирм содержат в различных вариациях число «9». Цифра «9» также соотносится с «девятью областями» мира – девятью квадратами, которые покрывают весь цивилизованный мир, за пределами которого живут лишь варвары. И в этом случае «9» намекает на культуру (точнее, на китайскую культуру), на ее всеобщность в противоположность «нравам и обычаям варваров». В некоторых деревнях, когда китайцы преподносят в подарок деньги или платят за выкуп невесты, то дают сумму, кратную именно девяти. Девятка также символ могущества, вечности императорской власти, так на территории императорского дворца Гугун в Пекине стоит знаменитая стена «девяти драконов».

Священным числом считается и 81, поскольку оно дает в сумме «девятку» – самое сильное число в китайской нумерологии. «Зашифрованную» цифру «81» можно встретить в Китае повсеместно, стоит только хорошенько всмотреться, например, на воротах монастырей и храмов можно увидеть 81 язык пламени, на коньке крыш монастырей располагаются изображение 81 животного и т.д.

Число два (эр二) предполагает вызревание и гармонию взаимоотношений, и является продолжением фундаментальной бинарной оппозиции инь-ян. Китайское сознание вообще двоично и предполагает постоянное наличие двух противоположных форм всякого явления. Это можно увидеть и в самих формах китайского языка. Так вопрос о наличии чего нибудь задается в форме «есть или нет?» (ю мэ ю 有没有), «сколько?» – «много-мало?» (до шао 多少), «какой размер?» – «маленький-большой ?» (да сяо 大小), «далеко ли?» – «близко-далеко?» (юань цзинь 远近). То есть, таким образом, китаец пытается определить некую золотую середину, равновесие между двумя противоположностями. Эта внутренняя гармония, заложенная между противоположностями, выражается в двоичной символике – а поэтому учитывайте «двоичность» некоторых вещей, если будете дарить подарки. На свадебных церемониях присутствует пара красных свечей и пара подушек. Хорошим подарком может стать изображение двух уточек-мандаринок, которые всегда плавают вместе – символ семейного союза. Таким же образом следует дарить или выставлять у себя дома

две парных вазы, два изображения львов или тигров, две тарелки, на стену вешаются «параллельные строфы» – парные двустишья и т.д.

У некоторых чисел также есть специальные коннотации из-за их произношения. Так, цифра «шесть» соотносится со звучанием слова «течь», «протекать, гладко» («лю» 六– 流). Поэтому «шестерка» рассматривается как благопожелание, чтобы «все дела шли гладко».

Традиционно нечетные номера соотносятся в Китае с мужским, сильным началом, и в целом считаются более успешными, чем четные (за исключением «8»). Крайне удачным числом считается «5», во многом это связано с тем, что китайское традиционное мировоззрение рассматривало пять основных стихий мироздания («пять первоэлементов» – усин五行: земля, вода, дерево, огонь, металл). Все многообразие явлений в традиционном Китае осознавалось кратное пяти: пять основных цветов, пять вкусовых ощущений, пять сторон света (строго говоря, четыре стороны света и центр), а китайская музыка была построена на основе пентатоники.

С числами следует умело «играть» при подношении подарков. Так два парных предмета, подаренных китайцу, означают, что вы желаете ему гармонии его семье. Хотите выразить свои чувства китайской девушке, воспользуйтесь числовой символикой цветов: один подаренный цветок означат «ты – моя единственная любовь»; две розы – «нас лишь двое в этом мире»; три розы означают три иероглифа «во ай ни», то есть «я люблю тебя», а девять – «вечная любовь». Обратите внимание, что в Китае можно дарить как четное, так и нечетное количество цветов (на Западе четное преподносят лишь в траурных случаях).

Следует быть осторожным с сочетанием некоторых цифр, например, не использовать рядом цифры «3» и «8». Дело в том, что в современном китайском сленге «сань ба» («3» и «8» 三八) означают «тупицу», а сегодня все чаще используется для крайне негативной характеристики женщины.

Омофония в китайском языке привела к тому, что нынешнее поколение замещает иероглифы цифрами в интернет чатах и смс сообщениях. Замещаются не только короткие словосочетания как 94 就是(выражение согласия), но и целые предложения, например: 0564335, что означает 你无聊时想想我(когда тебе скучно, подумай обо мне）.

Китайцы верят в то, что цифры играют большую роль как в жизни отдельного человека, так и в жизни целого государства. Поэтому, изучая китайский язык, необходимо уделять особое внимание культуре и поверьям китайского народа, проводя анализ между культурными особенностями изучаемого языка и культурой родного народа.

музыкалық ойындар, т.б. көптеген құнды да қажетті материалдарды осы музыка пәнінде жинақтап, өздерінің әр сабақтарына керекті қорларын молайтады. Осы білімдерін мектептегі музыка сабақтарында жүзеге асыруға үйрету мақсатында, байқау сабақтарын беру машығына шығады.

Еліміз егемендік алып, қоғамдық өмірдің барлық салаларында, соның ішінде білім беру саласына да түбегейлі өзгерістер мен жаңалықтар енгізіліп, – оқыту мүмкіндіктері туды. Қазақстан Республикасы Конституцияны, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы – осының айғағы.

Өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу ісіндегі мұғалімнің шығармашылығын және кәсіби біліктілігін арттыру мақсатында диагностикалау және зерттеу әдістерінің берері мол. Жаңа материалды мұғалім тарапынан меңгерген оқушы, өз бетінше іс-әрекет жасап, оны өткен сабақпен салыстырып, ұқсастығы мен айырмашылығын дәлелдеп айта бастайды. Өзіндік мысалмен дәлелдеп анықтаманың бекуіне ықпал жасайды. Кітап көлемінде қалып қоймай өз пайымдауы бойынша теория мен тәжірибені байланыстыра бастайды. Өзіндік іс-әрекет қалай болса солай емес, ойлаған түрде материалдың мазмұнына сай болуына қарастырылады.

Мектепте тіл ұзартуға, сөйлеу мәдениетіне көмекші құралдар ретінде мақал-мәтелдердің алатын орны бар. Мақал-мәтелдердің ерекше қасиеті – көлемінің шағындығы, мазмұнының кеңдігі, тілінің өткірлігі, мағынасының тереңдігі. Мақал-мәтелдер қай халықтың да жан-дүниесінің, мінез-бітімінің, тыныс-тірлігінің айнасы; ол сол халықтың сөздік қорының байлығын танытып қана қоймайды, оның уақыт озған сайын құны артпаса, арзымас қазына екенін де сездіретін шынайы белгісі. Өйткені қазақтың мақал-мәтелдерінің айтары – өсиет, ұлағат, тәлім, парасат, ізгілік. Мақал-мәтелдер – халық мұрасы.

Балалар бақшасында тіл үстарту, тіл ширату сабақтарында балдырғандарға мақал, мәтел туралы түсінік беріліп, оларды қолданудың қажеттілігі туралы айтылады. Мысалы: «Әке–тірегің, ана–жүрегің» деген мақалдың мәні, мазмұны ондағы жеке сөздердің мағынасы туралы сұрақ-жауап тәсілін қолданып, тәрбиеші балдырғандардың түсінігін байқап, үғымын байытады. Осы мақалдың мән-мағынасын терең ұғындыра түседі, балдырғандарға ана, әке туралы тақпақтарды жаттатып, айтқызады.

Мектепте ауыз әдебиеті туралы бағдарламалық материалдарды оқыту оқушылардың мақал-мәтел жинап, оқулық пен хрестоматиядағы материалдарды толықтыра түсуіне басшылық етеді. Әдебиет бөлмесінің жарнамаларына «Кітап – білім бұлағы, білім – өмір шырағы», «Білімдіден шыққан сөз – талаптыға болсын кез», «Өнерлі өрге шығар» сияқты мақал-мәтелдер жазылып, ілінеді. Бірінші сыныптан бастап мақал – мәтелдер бірте – бірте үйретіліп, оқушылардың тілі мен ойын дамытудың негізгі бір тәсілі – мақал – мәтелдерді жаттату, мақал-мәтелдерді ел аузынан жинау, оларды түрлі сынып сағаттары мен кештерде, өнер жарыстарында, баспасөзде, радиода

олардың жетістіктерін бағалай білгені дұрыс. Мұғалім музыка туралы әңгіме өткізе отырып, оқушылардың жауаптарына, ойларына қарай түрлі сұрақтар қою арқылы пікір таласын тудырып отырса, ол тіпті дұрыс болар еді. Арнайы музыка туралы әңгіме өзінің мазмұны, құрылымы жағынан мектептегі музыка сабағынан ерекше. Жүргізуші әңгіме арасында тек қана белгілі бір музыка туралы айтып қоймай, соған байланысты ақын – жазушылардың кітаптарынан, музыка туралы жазылған көркем әдебиеттерден үзінді оқып, иллюстрациялар көрсетуі оқушылар қызығушылын тудырады. Әңгіме өткізудің бұл әдісі оқушылардың эстетикалық көзқарасын жан-жақты қалыптасуына көмектеседі.

Музыкалық әңгіме өткізу сценариін жасау барысында тікелей эстетикалық тәрбие берумен қоса, моральдық, адамгершілік тәрбие, балалардың дүние тану мүмкіндігі де ескеріп отыру керек. Сол себепті де, музыка туралы әңгіменің мазмұны түрліше болады:

1. Белгілі бір тақырыпқа құрылған әңгіме.
2. Музыкалық шығарма туралы әңгіме.
3. Әр түрлі музыкалық аспаптар төңірегіндегі әңгіме.
4. Музыкалық жанрдың белгілі бір түрі.
5. Композитор және оның шығармашылығы туралы, т.б.

Әңгіме оқушы назарына ұсынылмас бұрын оның балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігі, көркемдік сапалылығы, балалардың қабылдануына, оны орындауына, күрделігіне көңіл аударылады. Күрделі шығармаларды орындауға музыка мектебінің жоғары сынып оқушыларын шақыруға болады. Операдан немесе оркестрлік шығармалардан үзінділер тыңдау үшін жазбаларды пайдаланған жөн. Музыкалық әңгімеге балалардың қатысуы оларға үлкен сенім артады. Міне осылай, жүйелі түрде жүргізілген жұмыстар оқушылардың құстың үнін, судың сылдырын, жапырақтың сыбдырын, табиғатты немқұрайды қабылдамай, әсемдік әлемінің бір бөлшегі ретінде түсініп, сапалы түрде санасына сіңіріп, музыкалық-эстетикалық талғамының өсуіне ықпалын тигізеді. Сонда ғана мектептегі музыка сабағының, сыныптан тыс жүргізілетін түрлі үйірме жұмыстарының маңызы арта түспек. Аталған жұмыстардың нәтижесі музыка пәні мұғалімінің біліміне байланысты екендігі сөзсіз[1, 50б.].

Барлық музыкалық білімдердің жиынтығы арқылы болашақ музыка пәнінің ұстазы музыка теориясы мен сальфеджио, жеке аспапта ойнау, әншілік шеберлік, дирижерлеу сабақтарынан алған білімдерін мектептерде сабақ беру кезінде қалай жүзеге асыру керектігі үйренеді.

Әр сыныпта музыка тыңдау, ән айту, музыка сауатын меңгеру, шығармашылық қабілеттерін дамыту жұмыстары бойынша музыкалық материалдарды игеру барысында әр бөлімге сәйкес әндер жинағын, сазгерлер туралы мағлұматтар, олардың портреттерін көрсету, тындатылатын музыкалық шығармаға сәйкес иллюстрациялық көрнекіліктер, шығармашылық қабілетті дамытатын тапсырмалар түрлерін, ребустар, сөз жұмбақтар, дидактикалық көрнекіліктер; халық педагогикасының әдістері – мақал-мәтел, жұмбақ,

Магистрант Байджанова Г.Б.

DISCOURSES OF FANTASY IN LITERATURE

The discourses of fantasy in literature have been shaped by the difficulty of generically delineating between fantasy and its related genres of science fiction and horror, and by a concern with how to understand and validate the different narrative and formal strategies in representing ‘fantastic’ events and characters. Early criticism tended to argue that science fiction literature could be differentiated from fantasy by its emphasis on scientific realism in the representation of the fantastic. For example, the late 19th century writer Jules Verne heavily criticised H. G. Wells’ novels as inferior fantasies without the basis of ‘sound physical principles’ in comparison to his own ‘voyages extraordinaires’, which were characterised by an emphasis on realism and detailed scientific justification. In the 1920s and 1930s Hugo Gemsback, editor of a number of magazines that were central to the growing recognition of science fiction as a distinct genre, actually set up a panel of experts to maintain the scientific accuracy of the stories published in his new magazine *Science Wonder Stories* [1, 68]. Kingsley Amis reiterates this emphasis on scientific realism in differentiating science fiction from the ‘anti-realistic’ [2, 31] form of fantasy.

However, the formal experimentation of the New Wave science fiction writers of the 1960s threatened such distinctions by moving away from a commitment to rational scientific discourse, frequently expressing cynicism about scientific enterprise. By introducing an exploration of the ‘softer’ social sciences and the realms of religion and magic into literary science fiction, the New Wave writers blurred the boundaries between science fiction and other literary genres, threatening the distinctiveness of the genre, and leaving Scholes and Rabkin to conclude that in the future ‘science fiction will not exist’ [3, 99]. As a consequence, analyses of the genre developed to encompass more fluid definitions of scientific discourse, which opened up debates about the history of the genre and its relationship to fantasy . For example, Darko Suvin argues that literary science fiction as a genre can be traced back to the fantastic voyages of Lucian and More [4, viii]. However, he maintains a distinction between fantasy and science fiction, by arguing that while fantasy introduces anti-cognitive laws into the empirical environment, science fiction literature represents the fantastic as ‘a realistic irreality’ [ibid.], creating cognitive estrangement by representing something that appears to be both fantastic and ‘real’ [4, 7-8].

Todorov’s (1975) seminal study of the literary fantastic is similarly concerned with understanding the function of realism in the representation of the fantastic. Todorov situates the fantastic on the frontier of two neighbouring genres, the marvellous (fairy tales, myth and so on) and the uncanny. He argues that ‘marvellous’ literature posits a supernatural explanation for the fantastic events depicted, while literature of the ‘uncanny’ represents events that, although disturbing or horrific, can be

accounted for by the laws of reality. The fantastic occupies the liminal world between these two alternative responses to supernatural events, maintaining ambiguity and hesitation in the reader.

Todorov goes on to argue that as a consequence of maintaining ambiguity, the literary fantastic *transgresses* the structural and thematic laws that govern the representation of the real.

Whether it is in social life or in narrative, the intervention of the supernatural elements always constitutes a break in the system of pre-established rules, and in doing so finds its justification. [5,166]

These pre-established rules are based on the reader's understanding of the real and of the literary conventions for representing the real. In creating hesitancy in the reader, the fantastic 'questions precisely the existence of an irreducible opposition between real and unreal.' [5, 167]. Rather than understanding the fantastic as 'anti-cognitive' as Suvin does, for Todorov it is the creation of hesitation between a cognitive and anti-cognitive explanation for the fantastic events represented that distinguishes the literary fantastic from related genres such as horror and science fiction [5, 172].

Extending Todorov's structural poetics of the literary fantastic, Rosemary Jackson argues for a more inclusive model of the literary fantastic that situates the development of the fantastic in relation to the changing socio-political context of writing. Drawing on Fredric Jameson's understanding of literary modes, Jackson argues that 'Fantasy provides a range of possibilities out of which various combinations produce different kinds of fiction in different historical situations' [6, 7]. Thus, while Todorov's theoretical definition of the fantastic is rigidly and restrictively formed, by constructing literary fantasy as a mode, Jackson is able to formulate a more fluid definition of the fantastic that encompasses, romance literature, or 'the marvellous' (including fairy tales and science fiction), 'fantastic' literature (including stories by Poe, Isak Dinesen, Maupassant, Gautier, Kafka, H.P. Lovecraft) and related tales of abnormal physic states, delusion, hallucination, etc. [6,7] Central to her analysis is the belief that there is no ideal model of the fantastic.

There is no abstract entity called 'fantasy'; there is only a range of different works which have similar structural characteristics and which seem to be generated by similar unconscious desires. [...] Fantasy is not to do with inventing another non-human world: it is not transcendental. It has to do with inverting elements of this world, re-combining its constitutive features in new relations to produce something strange, unfamiliar and *apparently* «new», absolutely «other» and different. [6, 7-8]

Jackson's model of the literary fantastic therefore centres on the implications of representing the unreal. Centrally, she argues that this process involves not an escape from the real, but an engagement with and dislocation from culturally constructed perceptions of reality. This fracturing of the real disturbs both the culturally dominant notions of what is perceived as reality, and disrupts the artistic rules for the representation of the real. Jackson argues that by 'eroding and scrutinizing the «real»' [6, 180] the lit-

Зейінді дамытуға арналған ойындардан «Не өзгерді?», «Айырмашылығын тап», «Алақан шапалақтау», «Рұқсат етілмейтін қимыл», «Ұшты-ұшты» және тағы да басқа көптеген ойындар өткізілді.

Ойындық өзара әрекет-бұл өмірдің имитациясы емес, бұл баланың қоғамда өз қабілеттерін, мүмкіндіктерін жүзеге асыруына, өзін-өзі бекітуге мүмкіндік беретін ерекше іс-әрекет түрі. Яғни, ойын бала тұлғасының әлеуметтік дамуының негізгі факторы. Музыкалық ойындар оқушының музыкаға деген құлшынысын, қызығушылығын ғана арттырып қоймай, есте сақтау, ойлай білуге, ажырата, салыстыра алуға баулиды.

Қорыта келе, бүгінгі таңда дидактика саласындағы негізгі мәселелердің бірі-білім берудегі ойындар технологиясы болып отыр. Ойын өмірде өте ерте жастан өзінен өзі бастала отырып, адамның кәсіпті толық меңгермегенінше жалғасады және ойын оқытуда алдыңғы технологиялардың маңызды бөлігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1.Айтбаева А.Б. Білім берудегі жаңа технологиялар. Алматы: «Қазақ университеті» 2011.
2.Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. Алматы.2014
3.М.Балтабаев, Б.Өтемұратова «Елім-ай».-Алматы: «Атамекен» 1993.

Бегалова М.С., Саукимбаева Н.К.
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты
Амангелді аудандық саз мектебі

ОҚУШЫЛАРҒА МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ МУЗЫКА ТУРАЛЫ ӘҢГІМЕНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Оқушылармен музыкалық – эстетикалық тәрбиені іске асыруда сабақта болсын, сыныптан тыс жұмыста болсын, ең қолайлысы – музыка туралы әңгіме өткізу. Тікелей орындау немесе таспаға (медео, видео) жазылған шығармаларды тындау арқылы әңгіме өткізу балаларға үлкен әсер қалдырады. Кейбір жағдайда өткізілетін әңгіме сол тыңдалған шығармадан алған әсері жайлы пікір алысу ретінде өтеді.

Оқушылардың әңгімеге белсене араласуы әр баланың өзіндік ой түйіндеуіне, музыкалық шығарманы түсініп қабылдай білуге баулып, оның эстетикалық талғамын айқындай түседі. Балалар өз әріптестерін тыңдап,

Олай болса, сендердің біріңді алып қаламын деп кемпір балаларға бас салады. Балалар тізбегін жазбай қаша жөнелуі керек. Қолға түскен біреуін кемпір қасына алып қала береді. Ойын барлық балаларды түгел ұстап болғанша қайта жалғаса береді.

Музыкалық-дидактикалық ойын.

Ойын мақсаты.

1. Ұрмалы немесе ішекті аспаптарды (дабыл, асатаяқ, тұяқтас, қоңырау, домбыра, қобыз, жетіген т.б.) дыбыс ерекшеліктері арқылы айыра білуге дағдыландыру.

Ойын барысында балалардың белсенділігін, қызығушылығын жоғалтып алмау мақсатымен, аспаптарды шешімін дұрыс тапқанша көрсетпеген жөн.

2. Күйді тыңдатып, одан алған әсерін сұрау немесе күйді тыңдата отырып, оларға күйден алған әсерін, көңіл-күйін, ой сезімі мен толғанысын суретке салдыру керек.

3. Ою-өрнектердің түрлерін көрнекі құралдар пайдалану арқылы таптыру. Көрнекі құралдарға-үй жиһаздарынан: түскиіз, қоржын, киіз әр түрлі иллюстрацияларды пайдалануға болады.

Музыка сабағында әрбір оқушының жеке тұлғалық (психологиялық, мінез-құлық, қабілет, мүмкіндік т.б.) ерекшеліктерін ескере отырып, белгілі музыкалық-дидактикалық ойындар қатарын таңдап алған жөн. Бұл ойындар баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуында негіз болатын оның өзін-өзі сезінуі, психикалық процестерінің дамуына бағытталып, сабақ үстінде, сергіту сәттерінде және сабақтан тыс кездерде жүргізілді.

Мысалы, жүйелі жүргізілген ойындар кезінде төмендегідей ойындар жүргізілді.

Эмоцияны дамыту, қарым-қатынас, эмоционалдық дискомфорт жағдайын жақсартуға бағытталған ойындардан «Әуенді тап!», «Шатасқан нотолар», «Кім немесе не үні екенін тап», «Әуенге қозғалыс ойла да, сыйла», «Музыка арқылы менің эмоцияларым», «Көңіл-күйді көрсет», «Әнді тап», «Музыкалы-мимикалық гимнастика» т.б.

Жеке тұлғаның адекватты өзін-өзі бағалауды дамытуға бағытталған ойындардан «Сақина», «Үндемес», «Отырып-отырып жалықтым», «Ертегі құрастырамыз», «Ақындар бізде қонақта», «Судан балық аулайық», «Би», «Алма теру», «Сазгерлер» т.б .

Қабылдауды дамытуға арналған ойындардан «Әуенге не жетіспейді?», «Не бейнеленгенін анықта?», «Аспаптарды боя», «Шығарма әуенін сызықтар арқылы беру» т.б.

Есті дамытуға арналған ойындардан «Тыңда да таны», «Әуенді есте сақта» т.б.

Ойлауды дамытуға арналған ойындардан «Төртіншісі артық», «Музыканы салыстыр», «Әуенді аяқтау», «Артық нотаны тап», «Әуен құра» т.б.

erary fantastic can be understood as a subversive literature that, 'hollows out the «real», revealing its absence, its «great Other», its unspoken and its unseen' [ibid.].

Bibliography

1. Parrinder, Patrick (ed.). 1979. Science Fiction: A Critical Guide, London: Longman.

2. Amis, Kingsley. 1961. New Maps of Hell: A Survey of Science Fiction, London: Victor Gollancz.

3. Scholes, Robert; and Rabkin, Eric S. 1977. Science Fiction: History, Science, New York: Oxford University Press.

4. Suvin, Darko. 1979. Metamorphoses ofScience Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre, New Haven: Yale University Press.

5. Todorov, Tzvetan. 1975. The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre, New York: Cornell.

6. Jackson, Rosemary. 1981. Fantasy: The Literature of Subversion, London: Methuen.

Магистрант Бекжанова А.

Региональный социально-инновационный университет

THE THEATRE OF THE ABSURD

It has been established that the authors of the Theatre of the Absurd depict the absurdity of life and the human condition–that Samuel Beckett, and his play *Waiting for Godot,* is a leading advocate of the absurd, and that he presents a view on modernity that is unquestionably absurd [1, 3; 2, 113].

As already mentioned, the authors involved do not constitute a literary movement per se; they are loosely collected under a common title as their plays seem to reflect the same attitude, an attitude that was central, fundamental even, to the twentieth century [3, 23]. The similarities that constitute the movement are mainly accidental, and mostly due to the Zeitgeist they capture acutely, since each of the writers of the Theatre is «an individual who regards himself as a lone outsider, cut off and isolated in his private world» [3, 22]. Alongside Beckett, according to Esslin, such authors as Arthur Adamov, Eugene Ionesco, Jean Genet, and Harold Pinter belong to the Theatre.

Esslin defines the absurd of the Theatre of the Absurd as something which is devoid of purpose, senseless and useless. The absurd is the world become devoid of meaning, and the reaction to this, which the Theatre aspires to depict, is, to borrow Esslin's words, a «sense of metaphysical anguish at the absurdity of the human condition». [3; 23-24, 409]. This, as Grossman argues, is a specialised version of the

absurd Camus proposed in his essay [4, 473-474]; it is still important and useful to compare this with Camus's concept, especially as it is wider in scope, foundational for all thought on the absurd in general, and, as already noted, explicitly connected to *Waiting for Godot*.

The Theatre presents its audience with an absurd universe, one which has lost its centre of unity, its purpose, and most importantly, its meaning [3, 411]. Senselessness and uselessness, the devaluation of ideals and purpose, and, foremost of all, the meaninglessness of the human condition that result from the experience of the absurd are somewhat removed from Camus's own conception of the consequences of the absurd, as we have seen: for him, the absurd man is a rational creature in an irrational world, and the consequences of accepting the absurd as one's own reality are the personally engaging revolt, freedom, and passion [5; 64, 85]. The helplessness and dejection Esslin sees following the acceptance of the absurd stand in conspicuous contrast to Camus's attitude, who calls the absurd sweet wine [5, 52]. Though all things are equally indifferent in the absurd world, the absurd man feels privileged in knowing his own limitations [5, 91].

Perhaps owing in part to the absurd nature of the Theatre of the Absurd, the absurd is, after all, impossible and contradictory, it features characteristics which oppose those of traditional theatre [5, 29; 3, 28]. These characteristics are easy to see as neither harmonious nor acceptable for a proper theatrical piece to have: it features no linear or sensible plot instead relying on disconnected farcical situations, no relatable or rational characterisation, radical undermining of language usually in the form of nonsense dialogue and unusual or incoherent symbolism [3, 398]. However, there is no argument that these features are unique; indeed, it is only the combination of pre-existing attitudes and literary modes which is unique to the Theatre, and that it is their subject, the philosophy of the absurd, and not the works of art themselves which distinguishes them [3, 398].

The rejection of a sensible plot, narrativity even, is compared to Cubism and abstract painting [6, 131]. It is connected to what Esslin calls «the open abandonment of rational devices and coherent discourse» [3, 24]. The comparison of the Theatre of the Absurd and abstract painting seems appropriate: both search for means to show concretely the sense that the epistemology of the subject breaks down, that is, how the deforming of temporal and logical structures are experienced. The message and the form approach a unified whole in the Theatre as the experience of the destruction of logic is represented in a way that destroys textual logic. Instead of presenting a linear sequence of events, the Theatre is interested more in presenting basic life situations which are static–and especially situations that arise from the author's personal subjective consciousness. [3, 403]. Therefore the Theatre does not discuss the absurdity of the world and the human condition, but simply presents them, and asking how the problem of absurdity should be solved seems naive and superfluous to the absurdist creator [3, 25]. For Esslin this is a truer, more accurate, formulation of the absurd than Camus's, as Camus states the irrationality of the absurd in a neatly structured manner

бірі-»Ойлан, тап!» жұмбақ ойыны. Жұмбақ ойынды қолдану арқылы балалар аспаптар түрлерін, құрылысын ажырата отырып, тапқырлыққа, шапшаңдыққа үйрене алады.

Ұзын мойын екі ішек,
Қатар-қатар тепкішек.
Басып қалсаң бір-бірлеп,
Күй шығады күмбірлеп, (Домбыра)
Саусақ батпас түтіктен,
Сандуғаш құс сайрайды. (Сыбызғы)
Сексен бес тілі бар,
Әр тілдің
Өзіне тән үні бар. (Күйсандық)

Ұсынылып отырған жұмбақтарды оқушыларды екі топқа бөліп жарыс түрінде өткізуге болады. Бірінші топтың балалары жұмбақты айтса, екінші топ оқушылары жауабын табу керек т.с.с.

«Малды төлін емізуге шақыру» ойыны. Ойын жүргізуші:

- Кәне балалар бәріміз дауыстап төрт түлік малды төлін емізуге бәріміз бірдей дауыстап шақырайық. Ойынды көрнекіліктер пайдалана отырып, өткізуге болады. Мысалы:

Биені құраулап,
Түйені көс-көстеп,
Сиырды аухаулап,
Ешкіні шөрелеп,
Шақырып аламыз,
Сауамыз, бағамыз.

Бұл музыкалық ойында ән айтқызу арқылы дыбыс тазалығына, сөздерді анық айтуға көңіл бөлеміз.

Музыкалық-дидактикалық ойын.

Ойын мақсаты.

1. Тоқсан бойынша тыңдалған әндер мен күйлерді тыңдатып, сазгерлер мен шығармаларының аттарын ажырата білуге дағдыландыру.

2. Сонымен бірге орындалу ерекшеліктеріне (қандай музыкалық аспапта немесе әнді кім орындады т.б.) көңіл бөлу.

3. Ойынды түрлі көрнекіліктер (карточкалар, таблицалар т.б.) пайдалану арқылы өткізу. Кемпір шетке шығып тұрады, басқа ойыншылар қаздай тізіліп, бірінің соңынан бірі ұстап хормен «Гөк-гөк, көги-гөк» деп бірнеше рет әндетеді. Балалар қаздың жүрісіне еліктей ақырын оң мен солға шайқалып кемпірдің қасына келеді. Бірінші келген балаға кемпір ине, шөп, таяқша беріп: «Жоғалыңдар!» деп тапсырады. Балалар айнала жүгіріп, қайтадан қаздай тізіліп кемпірге келеді.

Кемпір әндетіп: «Әлгім, әлгім қайда?» деп сұрайды.

Балалар бәрі бірдей: «Әлгін, әлгін қайда? Қалды алыс сайда!» деп жауап береді.

HUDBA A ŽIVOT

HUDBA: STUDIUM A PŘEDNÁŠENÍ

Бултирикова Жаксыгуль Ибрагимовна
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі қоғамның даму қарқыны білім берудің міндеттерін қайта қарауды талап етеді. Тұлғаны қалыптастыру, оның шығармашылдық даралығын дамыту, баланың бар мүмкіншілігін ашып, оны жүзеге асыру білім беру жүйесінің басты бағыттары. Оны біз Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы жобасынан көре аламыз: Қазіргі жалпы білім беретін мектептегі оқытудың мазмұны мен құрылымы өзгеріп отырған кезеңде тұлғаға бағдарланған ойын технологиясы оқыту үдерісінде дидактикалық ойындар әрі оқу, әрі ойын қызметін қатар атқарумен ерекше орын алады.

Ойын-балалар әрекетінің бір түрі, оқушыларды оқыту және тәрбиелеу мақсатындағы қарым-қатынастың әдісі мен құралы. Ойын әрекеті естің, ойлау мен қиялға, барлық таным үдерісіне әсерін тигізеді.

Ойын-әрқашан білім бола отырып, баланы білім алуға, еңбекке дайындайды.

Ойын теориясы мен практикасын отандық және шетелдік педагогтар, психологтар, социологтар зерттеуде. Мысалы, Иохон Хейзингтің «Ойыншы адам», Д.Б.Эльконинның «Ойын психологиясы», «Эрик Берннің «Адамдар ойнайтын ойындар» атты еңбектері жазылды. Ойын теориясын зерттеуші Ресей ғалымдары: А.В.Вербицкий, Т.В.Кудрявцев, И.П.Пидкасистый. Қазақстандық ғалымдар: Н.К.Ахметов, Ж.С.Хайдаров,т.б. Бастауыш мектепте пәндерді оқытуды жетілдірудің жаңа технологиясын іздестіру жолында ғалымдар, жаңашыл педагогтар, мұғалімдер еңбек етуде. Олардың ғылыми еңбектерін зерттеу жұмыстарын саралағанда берік білім берудің, оқу белсенділігін арттарудың маңызды жолдарының бірі ойын элементтерін тиімді пайдалану екендігін байқатады. «Баланың ынтасын тарту үшін оқылатын нәрседе бір жаңалық болу керек!»-деп жазады Ж.Аймауытов [1.25б].

Мектептегі музыка сабағында да ойын технологиясын қолдана отырып, материалды тез меңгеруге, музыкалық шығармаларды қабылдауға, әуенді есті білуге үйретуге болады. Бастауышта оқытылатын барлық пәндер сияқты музыка сабағында да ойынның маңызы зор. Ойынды әдетте мұғалім сабақ алдында не сабақты қорытындылар сәтте пайдаланады. Сондай ойындардың

[3, 24]. However, it could be argued that Camus uses concrete Beckettian language to illustrate his theory, and that even the absurdists' abandonment of rationality is not as pervasive or open as Esslin wants to see it [1, 7-8].

Keeping this in mind, and that the relationship between irrationality and the absurd is rather more complex for Camus than Esslin makes it out to be, we may well question the acuity of Esslin's arguments. Camus himself argues that existentialist philosophers, such as Sartre, prefer escaping to accepting the absurd, in this way distancing himself from the tradition of well-structured argumentation [5, 32]. The absurd is something that appears amenable to reason but is ultimately beyond its reach, and so we may question the importance of the *open* abandonment of rationality, as even for Camus, the absurd is at the limit of rational thought [3, 49]. The tendency of the Theatre to make use of grotesque imagery and dream-like images and thought patterns in rejecting coherent discourse may seem a vehicle for rather escaping the absurd than confronting it, as we have noted Camus calling being unaware of the absurd *sleeping* [1, 15].

The inconsistency, if not irrationality, of characters and characterisation reflects the sense that the modern human condition is senseless and irrational, and that human nature is not coherent. The characters of the Theatre thus resemble mechanical puppets, and even the actors may be turned into puppets by the playwright's rigorous stage directions. [3, 21-22, 24, 377]. This is analogous to the series of static events arising from the author's experience, as Esslin argues that the Theatre is not interested in characters who are independently motivated and «objectively valid» outside of the author's inner world. The characters of the Theatre are designed to not resemble actual human beings. Furthermore, the puppetry of the Theatre of the Absurd, the apparent incomprehensibility of the character's actions and motivations, serve to alienate the observer. The consequence of this negation of identification with the characters is twofold.

On one hand, humour arises from comical predicaments we cannot empathise with, as William Oliver talks of the «comedy-coated pill of absurdity» [7, 229], meaning that the pessimistic message of the absurd is easier for the audience to accept when it is presented in a humorous guise [3; 411-412, 415]. This leads to the aforementioned grotesque, as the Theatre combines horror with laughter, that is, the laughter of humour with the horror of the lack of meaning. Furthermore, Cornwell argues that there is something comic about the experience of the absurd itself. It is, indeed, laughter which links the grotesque to the absurd, since the comic is experienced as incongruity, exactly like the absurd and the grotesque. [1, 15-18]. Therefore the grotesque dream realities and the absurd are not mutually exclusive but may even be co-articulated.

On the other hand, the senselessness of the characters presents a concrete image, an instantiation rather than a theory, of the senseless and disintegrating absurd world, which is a form of social criticism, albeit mostly unintended, as William Haney argues that the Theatre of the Absurd is part of a tradition that focuses on basic individual circumstances, the inner world of the mind in contact with the material world, rather than social realities [3, 410-411]. We may compare this to what Camus

says of the birthplace of the absurd–the human mind. However, Paul Hurley argues that the American side of the Theatre does have an overt political agenda, whereas the French (Beckett's side) is more focused on the inner experience of the characters.

The Theatre is, according to Esslin, anti-literary, as words are eschewed as banal. This is especially seen in the dialogue of the characters, which often consists of «incoherent babblings» [3, 22], which fit the meaninglessness of the world. The Theatre aspires to relegate the function of communication from speech to gesture. The Theatre is concerned with expressing supraindividual psychological states by objectifying them into concrete and complex stage or poetic images, whose gradual completion or unfolding is the main source of suspense and drama in the play. The images are complex so as not to scare the audience away from the heavy themes of the play, and the only reason they appear sequential: it makes it impossible to represent them instantaneously, they must be broken down into separate elements which then build up the unified images as temporal progression. [3, 361, 405, 416].

The concrete poetic images Esslin discusses are instantiations of experience, of the experience of simply being, existing, which are essentially non-linguistic entities presented in language: conceptual thought robs them of their «pristine complexity and poetic truth» [3, 406-407].

To put such entities into words, to try to speak the silence of experience, is a horribly comic act of violence. This does not, of course, imply that experience in and of itself is meaningless; in the Theatre of the Absurd, the meaningless is found in the world and in the human condition that serve as the foundation of the concrete poetic image *qua* the experience. There is silence in the experience, and not only because it is by nature extra- or pre-linguistic, but also, and more importantly, because it is the reflection of a silent, meaningless, absurd world.

Bibliography

1. Cornwell, Neil. 2006. Absurd in Literature. Manchester: Manchester University Press.
2. Dubois, Diane. 2011.»The Absurd Imagination: Northrop Frye and Waiting for Godot» in English Studies in Canada 37:2. 111-130.
3. Esslin, Martin. 1985. The Theatre of the Absurd. 3rd Ed. Harmondsworth: Penguin.
4. Grossman, Manuel L. 1967. «Alfred Jarry and the Theatre of the Absurd» in Educational Theatre Journal 19:4. 473-477.
5. Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Trans. Justin O'Brien. New York: Vintage Books.
6. Cavell, Stanley. 2002. Must We Mean What We Say? (Updated Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
7. Oliver, William I. 1963. «Between Absurdity and the Playwright» in Educational Theatre Journal 15:3. 224-235.

Белый цвет символизирует чистоту, незапятнанность, невинность, добродетель, радость:

to be whiter than white – быть кристально чистым;
white man- благородный человек,
lily-white reputation – незапятнанная репутация.
Белый цвет употребляется и в значении «бледный»:
to turn white – побледнеть;
white as a sheet – белый как бумага;
white as snow – бледный от страха;
white slave traffic – торговля живым товаром, работорговля.

Желтый – это цвет осени, цвет зрелых колосьев и увядающих листьев, но также и цвет болезни, смерти, потустороннего мира. Данный цвет символизирует трусость, робость:

a yellow streak – трусливость;
yellow-bellied – слишком робкий, нерешительный.

Пурпурный – цвет богатства, царственности, высшей красоты. В идиомах английского языка он имеет значение «лучший»:

born to the purple – родиться в аристократической семье;
to marry into the purple – жениться на одном из членов королевской семьи.

Таким образом, каждый цвет имеет определенную символику. Как видно, идиомы – это не просто устойчивые выражения, а зеркало, в котором отражается все своеобразие народа.

В данной статье были в основном рассмотрены фразеологические единицы, включающие в свой состав термины цвета, с которыми авторы статьи сталкивались при работе с текстами.

Литература:

1. Longman Dictionary of Contemporary English. London, 1987.
2. Longman Dictionary of English Idioms. London, 1980.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. М., 1980.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. ВЯ – 1953, №5.
5. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. М.,1978.
6. Кульпина В.Г. Лингвистика цвета : Термины цвета в польском и русском языках. М., 2011.
7. Петренко В.Ф., Кучеренко В.В. Взаимосвязь эмоций и цвета. – Вестн. Моск. ун-та, 1988, № 3.
8. Реформатский А.А. Введение в языкознание. Под редакцией Виноградова В.А. Москва: Аспект Пресс, 1999.
9. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М., 1996.

red tape – бюрократические препоны;
to be in reds – быть в долгах;
red lights – квартал публичного дома;
to be one's face red – оскандалиться;
to catch red-handed – поймать с поличным;
like a red rag to a bull – как красная тряпка для быка;
a red letter day – знаменательный день.

Розовый – смесь белого и красного. В этом цвете «живет» нежность, лёгкость, окрылённость, сила и устойчивость. Этот цвет снижает внешнюю и внутреннюю агрессивность и провоцирует приветливость. Розовый цвет присутствует в немногих английских идиомах, в значении хорошего здоровья:

be in the pink – означает «верх совершенства».

Значение зеленого цвета во фразеологизмах английского языка сходно со значением в русском и часто ассоциируется с природой:

to have green fingers – быть хорошим садовником;
the green belt – зеленые пояс (насаждения вокруг города).

Зеленый цвет также связан с неопытностью

to be green – быть не опытным;
as green as grass – быть незрелым.

Также он является символом зависти и ревности. Например,

green with envy – зеленый от зависти и ревности;
green-eyed monster – ревность.

Синий цвет близок к черному и получает сходные с ним символические значения. Он считался траурным в Древнем Египте и у некоторых народов Южной Африки. В английском языке синий цвет, с одной стороны – ассоциация с чем-то негативным:

the blues – грусть, печаль, хандра;
blue study – черные мысли;
blue movie – фильм о сексе;
blue stocking – старомодная женщина.

Серый, который получается в результате смешивания белого и черного, носит нейтральный характер и имеет и положительную, и отрицательную оценку:

grey power – власть пожилых людей в политике и в экономике;
to be grey – быть серостью;
a grey area – что-то неизведанное;
grey eminence – «серый кардинал»;
grey pound – деньги, которые могут тратить в свое удовольствие люди преклонного возраста;
grey economy – бизнес, который ведется людьми преклонного возраста.

Серый цвет означает также преклонный возраст:

grey pound – деньги, которые могут тратить в свое удовольствие люди преклонного возраста.

Магистрант Дадашова Г.Ф.
Региональный социально-инновационный университет

PARADOX IN SHORT STORIES

Paradox as a figure of thought, more exactly a figure of contrast [Screbnev 2000: 161] can be observed at different levels: lexical, syntactical, textual. At the same time the linguistic nature of paradox is not clearly determined. The purpose of this paper is to investigate the underlying stylistic devices which help realize paradox in the plot of a literary prose text. Paradox plays an important part in foregrounding, i.e. such principle of text organization when the author attracts the reader's attention to some text fragment, to some important information. Very often paradox is contained in the title, the beginning or the ending of the story or the novel. A famous example is Agatha Christie's novel «The Murder of Roger Acroyd», where the narrator who takes part in the crime investigation, turns out to be murderer himself, at the end of the text.

From pragmatic point of view, paradox can be investigated on the basis of maxims of conversational cooperation suggested by H.P. Grice [1975:41-45]. The first maxim is the quality maxim, which means that we must try to say what is true. If this maxim is flouted in literary communication, the author wants to achieve some pragmatic, aesthetic aim. Grice singles out such tropes, as metaphor, hyperbole, irony as the examples of flouting the maxim of quality in fiction. Paradox as the stylistic figure of thought has some connections with these tropes and can also be regarded from this viewpoint, as deliberate flouting of the maxim.

Besides its stylistic and pragmatic functions, paradox can realize poetical function. Reuven Tsur [2002: 290] considers «that good poetry is paradoxical, that is it consists in the fusion of incompatible or discordant qualities».

Paradox as a device of foregrounding is often applied in the short stories of O. Henry and S. Leacock, K. Chopin and A. Bierce, in the plays of O. Wilde and essays of G. Mikes. In modern prose paradox plays a significant part in the short stories of F. Forsyth, R. Bradbury and other writers.

The short story «Zoo» by a modern American writer Edward Hoch is mainly based on paradox. The paradox is realized in the final sentences of the story. The text describes the distant future and how Professor Hugo brings some strange creatures from other planets to the Earth. Among these creatures are horse-like spiders from the planet Kaan. The Earth people watch them with awe and admiration and agree that *this had been the best Zoo ever.* In the second part of the story the horse-like spiders return to their planet, and the father and the child tell the mother their impressions from the trip and the Earth people: *«It was the best Zoo ever».*

Due to the distant cohesion of the two text parts, the paradoxical effect is produced: the Earth people view the creatures from other planets as the zoo while

these creatures regard the Earth people as the best zoo. In the plot the paradox is based on reversed parallelism. Traditionally, reversed parallelism is realized in a pair of sentences, but in this case it manifests itself in the text structure, in the change of the subject and the object of description. Explicitly, the two parts seems to contain antithesis (the Earth people – the Kaan creatures), but implicitly the text leads the reader to the opposite idea – the idea of equality, tolerance. A very humanistic idea – the equal attitude to different living beings irrespective of their appearance, gender or color of skin – is expressed mildly, ironically, but clearly. It is also interesting to note that the title word *Zoo* is used without any article, which emphasizes the general, philosophical sense of the text.

The texts can contain paradox not only in the ending, but in other parts of the plot. Agatha Christie made use of paradoxical endings in her novels and short stories. I would like to single out the fragment in the middle of the novel «The Clocks». Here the narrator describes a bookshop. The essence of the paradox in this fragment lies in the fact that it is based on the extended anthropomorphic metaphor *(books -> people): Inside, it was clear that the books owned the shop rather than the other way about. Everywhere they had run wild and taken possession of their habitat, breeding and multiplying and clearly lacking any strong hand to keep them down.* The effect of the extended metaphor is enhanced by the syntactical device of reversed parallelism which helps to ironically describe the disorder in the shop and the helplessness of the shop owner: *He had the air of one who has given up an unequal struggle. He had attempted to master the books, but the books had obviously succeeded in mastering him.* The role of the bookshop in the plot is not so significant. It is the setting of one episode. It is here that Colin Lamb, one of the main characters and a friend of Hercule Poirot, has secret meetings with his chief. So the ironic description of the shop and its owner only slows down the plot development a little. However, it becomes a small image of the whole messy picture of the investigation of the murder. And only after Poirot takes the matter in his hands, the investigation acquires certain clarity.

The paradoxical character of the title in the story «Wedding Night» by the contemporary American writer Tom Hawkins can be understood only retrospectively. The title and the ending are united by distant lexical cohesion: *Some good marriages don't last long.* The words *wedding* and *marriages* belong to the same semantic field. Using the term «strong positions» [Arnold 2002:69], we can say that these positions have cohesion which is enhanced by the frame repetition of the first paragraph at the end: *I have worked at this bus station magazine stand since nineteen fifty three, waiting for the right girl to come along.* Within this frame is a story of an ordinary man. Once he saw a young woman, who was very tired and looked like a hippie. The man bought her food, offered her his room to have a rest and sleep. She was so touched: *She stroked my hair and said my heart was full of love.*

When the young woman went to sleep the man lay down on the floor beside her. At night he *«woke up on fire»,* so he went to bed beside her, and the girl was completely dressed. The man only touched the skin inside her clothes, but the girl

red letter day – праздничный день;
blackmail – шантаж;
brown shirt – коричневорубашечник, фашист;
red cup – военный полицейский;
white slave traffic – торговля живым товаром.

Англоязычная форма американских фразеологических заимствований в британском варианте английского языка полностью исключает перевод. Яркой образностью и повышенной экспрессивностью отличаются американские сленгизмы.

Отметим, что в результате бурного развития науки и техники, и в частности компьютерных технологий, в современном английском языке появились устойчивые словосочетания, включающие в себя семы цвета. Например,

blue tooth – устройство, помогающее общаться посредством радио; в современных мобильных телефонах – общение через наушники.

white hat hacker – хакер, нанятый компанией, в целях защиты компьютерной системы компании;

white hat hacking – хакеры, использующие свои навыки и знания для полезных вещей.

Разные цвета по-разному воздействуют на человеческую душу – вдохновляют или угнетают, рождают ощущение тепла или прохлады. Символика цвета имеет давнюю историю. Люди с незапамятных времен придавали особое значение чтению «языка красок», что нашло отражение в древних мифах, народных преданиях, сказках.

Остановимся на значении черного цвета в английских идиоматических выражениях. У большинства народов отношение к чёрному цвету сходно. Черный, как правило, символизирует несчастье, горе, траур, гибель. Отсюда и связь черного цвета со злом. Среди ФЕ с элементом цвета black преобладает группа, обозначающая негативные эмоциональные состояния человека:

black mouth – сплетня;
black in the face – быть багровым от злости;
to be on the black list – быть в черном списке;
get a black look – посмотреть злобно, недружелюбно.

На основе сопоставительного анализа цветовых символов рассматриваемых языков делается вывод о том , что одни и те же символические цветоопределения, будучи частью этноязычной системы символов, могут по-разному интерпретироваться в разных языках. Цветовые этноприоритеты и этностереотипы в одном языке могут не иметь колористической окраски в другом. Например, красный цвет в русских фразеологизмах несет положительную и перфектную функции:

«красная девица» – красивая девушка;
«красный угол» – наиболее почетное место в избе;

красная гвоздика – символ торжеств, юбилеев, в английском же языке чаще всего несет отрицательное значение. Например,

группы: исконно английские и заимствованные. Заимствованные в свою очередь подразделяются на межъязыковые и внутриязыковые. Таким образом можно вычленить три группы ФЕ:

1. Исконно английские ФЕ;

2. Межязыковые заимствования, то есть ФЕ, заимствованные из иностранных языков путем того или иного вида перевода;

3. Внутриязыковые заимствования, то есть ФЕ, заимствованные из американского и других вариантов английского языка [Кунин А.В., 1996].

Одним из важнейших литературных источников фразеологических единиц является Библия.. Не только отдельные слова, но и целые идиоматические выражения из древнееврейского и древнегреческого вошли в английский язык со страниц Библии, так как это была наиболее читаемая книга того времени. Библейские ФЕ являются полностью ассимилированными заимствованиями. Например, a whited sepulcher – гроб повапленный, в современном английском языке обозначает «лицемер, двуличный человек».

Заимствования из произведений Шекспира и других английских авторов являются источниками фразеологизмов. «По числу фразеологизмов, обогативших английский язык, произведения Шекспира занимают второе место. Число их больше 100» [Кунин, 1996]. Такие ФЕ называются шекспиризмами. Пример одноuj из таких ФЕ взят из трагедии Шекспира «Отелло»:

green-eyed monster – ревность

В большинстве своем фразеологизмы английского языка являются исконно английскими оборотами, авторы которых неизвестны. Такие ФЕ связаны с обычаями, традициями и историческими фактами. Например,

Blue stocking (презрительно) – синий чулок . «Собранием синих чулок» был назван адмиралом Босковеном один из литературных салонов середины 18 века в Лондоне; причиной стало появление Бенджамина Спеллингфлита в этом салоне в синих чулках. Интересно, что сейчас так принято называть женщину, слывущую сухой педанткой, лишенной женственности.

Материалом для настоящей работы послужили ФЕ с выраженным компонентом цветообозначения. В данную группу вошли слова, которые содержат следующие компоненты, называющие цвет: black, blue, brown, green, grey, pink, purple, red, white, yellow:

a/the green light – зеленый свет, свобода действий;

yellow pages – телефонный справочник;

yellow press – желтая пресса;

to buy golden opinions – заслужить благоприятное, лестное мнение о себе;

the green-eyed monster – «чудовище с зеленым глазом», ревность;

to be in the black – быть в хорошем финансовом положении;

grey economy – бизнес, который ведется людьми пенсионного возраста;

grey pound – деньги, которые могут позволить тратить в своё удовольствие пенсионеры;

didn't wake up. In the morning she was gone. This accidental meeting of two lonely people meant very much for the man. For him it was like a meeting with the girl of his dream, and the night with her – like a wedding night. Therefore, explicitly the title can be regarded paradoxical in relation to the content of the text, as there was no wedding at all. But implicitly, the title has an important pragmatic effect, it can be considered a kind of hyperbole, because the title words emphasize the role of the meeting of two people. From this viewpoint, the story is a parable of love, of sympathy, of the attempt to overcome loneliness.

As we can see, the most important part of the plot for realizing and foregrounding such device as paradox is the ending. The unexpected ending in the stories by Forsyth, Hoch, Hawkins helps to establish the cohesion with the title and also gives to the text interpretation and overinterpretation, as Umberto Eco puts it [1992].

As the above analysis of the paradox in the plot of short stories shows, this figure can be realized by different stylistic devices. Such devices include reserved parallelism, antithesis (most often), oxymoron. We believe that the investigation of paradox on different language levels is promising and exciting as it reveals the peculiarities of human thinking and, also, features of the author's individual style.

Bibliography

1. Screbnev, Y. (2003). *Fundamentals of English Stylistics.* Moscow: Astrel: AST.

2. Grice, P. (1975). Logic and Conversation. *In Syntax and Semantics, III: Speech Acts. R.Cole and J. Morgan (eds)*. New York: Academic Press: 41-58.

3. Tsur, R. (2002). Aspects of Cognitive Poetics. *In: Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text, Analysis.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins: 297-318.

4. Eco, U. (1992). *Interpretation and Overinterpretation.* Cambridge: Cambridge University Press.

5. Арнольд, И.В. (2004). *Стилистика. Современный английский язык.* Москва:Флинта; Наука.

Алтаева Г.А.

Таразский государственный университет им. М.Х.Дулати, Казахстан

РЕЧЕВАЯ КУЛЬТУРА КОММУНИКАНТОВ В СФЕРЕ СЕРВИСА

Последние 30 лет характеризуются повышенным вниманием лингвистов к вопросам коммуникации в профессиональной сфере, где можно говорить о профессиональном или непрофессиональном общении. Это относится в первую

очередь к областям, в которых умение общаться предполагается как основное и необходимое условие успеха профессиональной деятельности. Здесь должны работать профессиональные коммуникаторы, то есть специалисты, имеющие многообразные варианты речевого поведения и осознанно отбирающие их в зависимости от ситуации для достижения поставленных целей. Внимание к речевому поведению специалистов сферы «человек – человек» как одной из важных составляющих профессионализма обострилось в последние годы[1. С. 8].

Сервис – это обслуживание населения или предоставление ему услуг. Реализация сервиса осуществляется через сферу услуг с ее наиболее развитым компонентом – сферой обслуживания. Вполне можно принять, что понятия «услуга» и «сервис» имеют одинаковый смысл, хотя используется и такое словосочетание, как «сервисная услуга» (современный тип обслуживания).

Как правило, к сфере услуг относят: бытовые услуги, услуги пассажирского транспорта и связи, жилищно-коммунальные услуги, услуги системы образования и культуры, туристско-экскурсионные услуги, медицинские и санитарно-оздоровительные услуги, услуги правового характера и другие. В каждой сфере сервиса, как полагают Карнаухова В.К., Краковская Т.А. [2], есть культура речи и культура общения, где намечены контуры профессионального общения. Под культурой сервиса понимается уровень этических знаний, моральных принципов, нравственных навыков, проявляющихся в деятельности работников сервиса при обслуживании клиентов.

Для характеристики особенностей профессионального общения используются термины, предложенные Хасановым Б.Х. [4] «профессиональная культура», «корпоративная культура». Под профессиональной культурой понимается совокупность достижений в профессиональной сфере, реализованная в виде стереотипов и норм профессионального общения, в создании которых участвуют как профессионалы, так и непрофессионалы. Корпоративная культура – это культура, складывающаяся в определенной организации и отражающая ее политику, организационная культура иерархических взаимоотношений.

Речевое воздействие в профессиональном общении имеет важное значение. Сама коммуникация, передача сообщения и способы такой передачи, т.е. языковые и речевые характеристики текста, детерминировали задачи общения. Проблема речевого воздействия связана, как полагает Стернин И.А. [5] с проблемой понимания.

В начале 2000-х гг. в крупных городах (особенно в Астане и Алматы) наблюдается стремительное приближение к западным стандартам развития сервиса. С другой стороны, в небольших городах сфера услуг развивается в формах, более близких к странам «третьего мира» – (неформальная организация бизнеса, широкое использование малоквалифицированного труда, нехватка наукоемких услуг). Казахстанский сервис только становится на ноги, и на этапе его формирования весьма значимо установить те формы речевого и невербального поведения, которые с национально-культурной точки зрения могли бы

Использование цветовой картины мира или цветонаименований – одна из самых популярных лексических групп у лингвистов. Кроме того, различные отношения к одному и тому же цвету или иному оттенку отражаются в образных выражениях, идиомах и поговорках, существующих в языке, которые аккумулируют социально-историческую, интеллектуальную, эмоциональную информацию конкретно национального характера [Верещагин Е.М., Костомаров В.Г., 1980].

Несмотря на то, что цвет является базовой характеристикой окружающего нас мира, представитель каждой национальности видит этот мир по-своему, в рамках своего менталитета, национальной культуры.

Данная статья посвящена сопоставительному анализу цветобозначений некоторых сфер жизни и быта, формирующих этноязыковую характеристику английского и русского языков, а также выделение групп объектов, наделяемых языковым сознанием или иными словами носящих в себе лингвострановедческий потенциал. Целью данной статьи является выявление особенностей ФЕ, содержащих в своей семантике элемент цветообозначения (термин цвета) и определение способов их перевода, являющихся наиболее адекватными. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что изучение ФЕ является необходимым звеном в процессе усвоения иностранного языка, помогает сделать речь более образной и эмоциональной, помогает понять национальную культуру страны изучаемого языка.

Давайте ответим на вопрос: «Что такое фразеология?». Фразеология – это наука об устойчивых сочетаниях с полностью или с частично переносным значением, имеющие самостоятельное значение, обычно не совпадающие с дословным переводом. Особенность природы фразеологизмов позволяет обозначить сложные явления в выразительной и, главное, в лаконичной форме. В основе процесса фразеологической номинации лежит ее переосмысление. Переосмысление является одним из способов познания действительности в сознании человека и связано с воспроизведением реальных или воображаемых особенностей объектов на основе установления связей между ними. Примерами переосмысления являются метафора или местоимения [Кунин, 1996].

Огромный вклад в разработку теории устойчивых выражений внес академик Виноградов В.В.. Он выделил три группы фразеологических сочетаний [Виноградов В.В., 1953]:

1. Фразеологические сращения, которые обязательно характеризуются смысловой, грамматической или синтаксической неразложимостью.

2. Фразеологические единства, которые отличаются от первой группы сочетаний большей самостоятельностью компонентов и семантической неразложимостью.

3. Фразеологические сочетания, которые стоят ближе всего к переменным сочетаниям, хотя и состоят из слов с ограниченной сочетаемостью.

Источники происхождения фразеологизмов в современном английском языке очень разнообразны. Условно все фразеологизмы можно разделить на две

Омарова Г.Ж., Токтабаева Г.Р., Рахова К.М.
University of International Business, Университет «Туран», Казахстан

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ ЦВЕТА

Мы используем в родной речи фразеологизмы постоянно, даже не замечая этого. Для использования фразеологических единиц (ФЕ) в изучаемом языке нужно пользоваться словарями или заучивать выражения наизусть. Если значение фразеологической единицы сложно понять и запомнить сразу, следует поинтересоваться этимологией данного выражения. Тогда станет ближе и понятнее культура англичан, их увлечения, традиции, привычки – то, что формирует их уникальную культуру.

Изучение фразеологических единиц является необходимым звеном в процессе усвоения иностранного языка, так как их применение исключает необходимость использования дополнительных слов, облегчает понимание собеседника, а также делает речь более образной и эмоциональной, помогает понять национальную культуру страны изучаемого языка.

Понятие цвета существует в каждой культуре, с ним связано важное социокультурное богатство, накопленное этносом. Цвет – это одна из категорий познания мира, которая находится наравне с другими категориями, как пространство, время, движение, а также является одним из ключевых культурных концептов. У каждого народа с древнейших времен цвет являлся одним из средств осмысления мира. Он служил обозначением наиболее важных явлений в природе и наиболее ценного или негативного в человеке. Будучи одной из древнейших категорий познания, цвета приобрели символическое значение. Слово «символ» происходит от греческого слова sýmbolon – связь, сущность. ***Символ*** – условный вещественный опознавательный знак для членов определенной группы людей: вещественный или условный код, обозначающий или напоминающий какое-либо понятие: образ, воплощающий какую-либо идею. Символ может быть и шире смысла изображенного явления. Благодаря такому подходу символ может трактоваться многозначно, а порой двусмысленно [Символ. slovari.yandex.ru/dict/encsym].

Цвет имеет огромное значение и в жизни современного человека. Зачастую от него напрямую зависят настроение, и даже физическое самочувствие людей. Понятно, почему столь популярны исследования в области цвета у психологов. Английский язык очень богат идиомами, идиомы в нем используются широко, от дружеских бесед до бизнеса. Говоря о фразеологизмах в английском языке, нельзя не вспомнить о множестве «цветовых « идиом, то есть идиом, в которых используются названия различных цветов.

быть признаны отвечающими требованиям современного общества [7. С. 222]. В последние годы в сфере сервиса в качестве основного критерия покупательского выбора выступает «речевое оформление» процесса приобретения. Все более важную роль в современной сфере сервиса профессиональная культура и профессиональное общение коммуникантов. Современность диктует формирование норм профессионального общения, которые осуществляются путем выбора из стереотипов, сформировавшихся в профессиональной сфере.

Литература:

1. Харченко, Е. В. Речевые модели поведения в профессиональном общении. Челябинск, 2003. 336 с.
2. Карнаухова В.К., Краковская Т.А. Сервисная деятельность. – М. ИКЦ «МарТ»; РостовнД, 2006. – 256 с.
3. Хасанов Б.Х. Язык- средство общения или коммуникация?// Жизнь языка и язык в жизни//Сб.статей, посв. юбилею Э.Д.Сулейменовой. Алматы, 2005. – 286-299.
4. Стернин И.А. О понятии коммуникативного сознания//Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты. – М.% 2004. – 2004. – с.36-63
5. Шкатова, Л. А. Этнопсихолингвистика // Эт- нокультурная специфика языкового сознания: сб. ст. М., 2003. 256 с.
6. Линчевский, Э. Э. Социальная психология торговли. М., 1981. 152 с.
7. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе: от столкновения к взаимопониманию / пер. с англ. 2-е изд. М.: Дело, 2001. 448 с. 2.

Алтаева Г.А.
Таразский государственный университет им. М.Х.Дулати, Казахстан

РЕЧЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ КОММУНИКАНТОВ В СФЕРЕ СЕРВИСА И ЕГО КОМПОНЕНТЫ

Профессии в социально-культурной сфере занимают одно из первых мест среди профессий коммуникативного характера. Для успешных профессиональных контактов необходимы как хорошее знание языка, так и понимание экстралингвистической ситуации и культуры социально-экономических отношений. Учитывая специфику предприятий сферы услуг, их социальную направленность и способность к формированию условий жизнедеятельности человека, можно выделить аспект коммуникативной деятельности, связанный с социально-психологическими особенностями коммуникаций [1].

Речевое поведение представляет собой использование языка людьми в предлагаемых обстоятельствах, в многообразии реальных жизненных ситуаций; индивидуальный набор предпочтений, при помощи которых отправитель сообщения в процессе коммуникации извлекает автоматически определенные языковые средства [2].

Своеобразие речевого поведения каждого отдельного человека обусловлено особенностями его: 1) воспитания, 2) обучения, 3) местом рождения и жительства, 4) средой, в которой происходит его общение, 5) индивидуальными чертами характера личности.

Типология вариантов речевого поведения находится в стадии разработки, но уже сейчас можно сказать, что результаты изучения особенностей использования языковых средств носителей языка с различными психологическими характеристиками могут быть успешно использованы в какой-либо деятельности, в том числе профессиональной [3].

В результате проведенного теоретического анализа научной литературы были выявлены основные содержательные компоненты речевого поведения, которые можно условно разделить на четыре группы:

1. Вербальный компонент речевого поведения включает в себя технику речи, коммуникативные качества речи, нормированность и культуру речи.

Специалисту в сфере социально-культурного сервиса необходимо обладать следующими умениями и навыками: умением четко выражать свои мысли, используя при этом коммуникативные качества речи: точность, чистота, понятность и выразительность; умением говорить правильно, учитывая правила произношения, ударения, лексические особенности речи.

Обязательным условием контакта с потребителем является культура речи. Культурная речь – это правильная, грамотная речь, и, кроме того, верный тон общения, манера разговора, точно подобранные слова.

2. Психологический компонент. Психологическое состояние человека неразрывно связано с его невербальным поведением. На основе невербального поведения раскрывается внутренний мир личности, осуществляется формирование психического содержания общения и совместной деятельности.

3. Этический компонент. В социально-культурной сфере все большую значимость приобретает следование этическим нормам – правилам поведения, выработанным человечеством. Важнейшей стороной профессионального поведения является деловой этикет, который предписывает нормы поведения на работе, на улице, в гостях, в транспорте и т.д. Знание норм речевого этикета, искусство ведения телефонных переговоров, правила переписки и внешний вид служат признаками воспитанности, респектабельности и уверенности в себе.

4. Культурно-этнический компонент. В состав культурно-этнического компонента входят следующие критерии: национальный аспект невербального поведения, знания традиций и менталитета народов, проживающих на той или иной территории.

Біздің эксперимент нәтижесінен қызыл сөзі арқылы туындаған ассоциацияларды қорытындылай келе, мынадай мағыналық тізбектерді бөлшектеп көрсетуге болады:

Қызыл түс –сия, көйлек, лак, помада, қан, өзімнің қызыл сөмкем, туфли, диплом.

Қызыл –әдемілік: сұлулық, әшекей-бұйымдар, қыз, жылтыр заттар, гүлдер, сұлулық эталоны, бетінің ұшы Қарға тамған қандай.

Қызыл –тағам: алма, қызанақ, қарбыз, ет.

Қызыл –тарих: қызыл әскер, соғыс, кеңестік қызыл ту, сол замандағы пионерлер (қызыл галстук), СССР, Қырғызстан туы, ҚХР туы.

Қызыл –сезім: махаббат, құштарлық, жылулық, ыстық махаббат.

Қызыл –адам мінезін, психикалық жай-күйлерді сипаттайды: ашу, ыза, өшпенділік, қызуқандылық, шабыт.

Қызыл – мезгіл, табиғаттың кейбір құбылысын білдіреді: күннің батуы, көктемде мұз ерудің алдында су жүреді, еріген мұздың үстіндегі суды қызыл су дейді балықшылар

Қызыл –жылулық: ошақ,от,

Қызыл –атақ-даңқ: билік, ақша, «Қызыл Ту» ордені, А.Жеменейдің «Қызыл өрік» әнінің хит болуы.

Қызыл – даралықты, ерекшелікті көрсетеді: адамды дара көрсетіп тұратын түс, көз тарту, көзге түсу

Қызыл – өмір, тіршілік: қызу тіршілік, қайнаған өмір

Қорытындылайтын болсақ, қызыл сөзі тек қана сындық мағынада ғана емес, сонымен қатар ауыс мағынада қолданылады және түрлі ассоциацияларды туындата алады. Біз мақаламызда қызыл сөзінің сөздіктегі мағынасымен қатар, адамның жеке тәжірибесінде «сәттік ойлаудан» туындаған мағыналарын, яғни ассоциацияларын эксперимент арқылы көрсетуге тырыстық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. Алматы: Ана тілі, 1992. 160 б.

2. Мәмбетова М. Ассоциативтік эксперимент психолигвистикадағы негізгі әдіс ретінде/ Абай институтының хабаршысы. №1(7).2011. Б.78-83.

3. Караулов Ю.Н., Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Уфимцева Н.В., Черкасова Г.А. Русский ассоциативный словарь. Т.1-6. М.: АСТ. Астрель. 1994-1998.782

4. Гиздатов Г.Г. Ассоциативные поля в русском и казахском языках.Алматы: РНК,1997. 132 с.

которых в активное употребление дает не обедненное и усеченное представление, а полный концепт (в культурологическом аспекте этого понятия) слова-понятие» [4,30]. Яғни, тілді тұтынушы белгілі бір мәдени ортада тәрбиеленеді. Адам сол мәдениеттің өкілі болғандықтан, сөздің ассоциативтік өрісінде ұлттық-мәдени құрылымдар көрініс береді. Біздің экспериментке қазақ, орыс тілді 120 адам қатысты. Олардың жас шамасы 16-45 жас аралығы. Эксперименттің нәтижесі мынадай болып келеді.

Алма -5, алау-2,апорт, анар, Алтынайдың туфлиі, агрессия, Асылайдың қабағының қызаруы, ашулы адам, ашу, адамды дара көрсетіп тұратын түс, ақша, әдемілік-4,әшекей-2, әдемілікті (мысалы, бетінің ұшы Қарға тамған қандай), әмиән, бантик-2, бағдаршам-2 берік қарым-қатынас, бұқа, безеу, бес мың теңге, билік, гүл -23, диплом-7, дақ, досым есіме түседі, себебі қызыл түсті ұнататын, ерін -3, ет, жүрек -9, жылтыр заттар-2, жағымсыз, жалындаған жастық шақ, жара, инфрақызыл сәуле, көйлек-29, күннің батуы-4, күн-3, киім-2, краска-2, көз тарту, көзге түсу, көктемде мұз ерудің алдында су жүреді, еріген мұздың үстіндегі суды қызыл су дейді балықшылар, күрте, кәмпит, кофта, коммунизм, кітап, қан-49, қызанақ-11, құштарлық-5, қалам-5, қарбыз-5, қызыл көйлек-4, қыз-4, қызыл алма-3, қыздың көзі қызылда-3,қызыл армия-2, қызыл сия-2, құлпынай-2, қызыл лента, құлшыныс, қызғаншақтық, қызу тіршілік, қайнаған өмір, қызыл тас , қызыл шарф, қыз бала, қызыларай, қандану, қызыл көз болу – пәле жапқыш адам, қызыл телпек, қызару, Қытай, қызыл түсті обой, қызыл раушан гүлі, қалпақ, «Қызыл кітап», «Қорғансыздың күніндегі» Ғазизаның трагедиясының осы түс арқылы суреттелуі, ҚХР туы, қызыл мата, Қырғызстан туы, «Қызыл Ту» ордені, қазақ эстрадасындағы Ақылбек Жеменейдің «қызыл өрік» әні, лак-5, махаббат-5, машина-3, махаббатпен байланыстырамын, мата , марс, от-21, ошақ, опасность (қауіп-қатер), өзіне сенетін адам, өзімнің қызыл сумкам, помада-15, роза-4, рубашка, сенімділік, стоп, СССР,сүйікті клубым «Арсенал», соғыс, сүйікті түсім,сумка, сулпак, сұлулық эталоны, түс-25, ту-3, тіл-2, тюльпан-2, туфли, тырнақ, телефоным, тез көзге түсетін нәрсе, түлкі, шие-3,шарап-2, шабыт, шарик, шалғы, хас сұлу, ыза-2, ыстық махаббат, Coca-cola.

Қызыл стимулына берілген ассоциациялық реакциялар осындай болып келеді. Экспериментке қатысқан адамдардың көбі қызылды түс деп қана түсінбей, айналамызда, қоғамда болып жатқан оқиғалармен ұштастырады. Қызыл-стимулға 50-ге жуық адам қан деп жауап берген. Қызыл сөзінің қан төгіспен, қанқұмарлықпен ассоциация тудыруы, осы сөз-реакцияның алдыңғы орынға шығуы көп нәрсені аңғартатын секілді. Бұл бүгінгі күнде біздің қоғамда, әлемде болып жатқан түрлі саяси-әлуеметтік оқиғалармен байланысты. Сонымен қатар, қызылға берілген реакциялардан қызға қатыстылығын да байқауға болады: қыз-4, қыздың көзі қызылда-3, «Қорғансыздың күніндегі» Ғазизаның трагедиясының осы түс арқылы суреттелуі, қызыл телпек. Экспериментке қатысқан әйел адамдардың басым көпшілігінде қызылмен өздерінің тұрмыстық заттары, киімі, т.б.ассоциацияланады: көйлек (29), краска (2), қызыл көйлек (4), лак (5), помада (15)

Национальная специфика речевого поведения в каждой стране чрезвычайно ярка, потому что на неповторимые особенности языка здесь накладываются особенности обрядов, привычек, всего принятого и непринятого в поведении, разрешенного и запрещенного в социальном этикете.

Литература:

1.Харченко, Е. В. Речевые модели поведения в профессиональном общении. Челябинск, 2003. 336 с.

2.Карнаухова В.К., Краковская Т.А. Сервисная деятельность. – М. ИКЦ «МарТ»; РостовнД, 2006. – 256 с.

3.Яковенко Л.К. Речевая культура профессионального общения: стереотипы, нормы и модели поведения. Автореферат. – Алматы, 2007 .- 24 с.

Пед.ғыл.магистрі Жагипарова М.М.
«Тұран» университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛДІ ЕМЕС АУДИТОРИЯДА ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕГІ МӘТІНМЕН ЖҰМЫС

Abstract

In the article discussed the value of working with text at Kazakh language lessons in with non-Kazakh language learning. The author expresses his own judgments and conclusions, justifying their specific examples, and references.

Резюме

В статье рассмотрено значение работы с текстом на практических занятиях по казахскому языку в аудиториях с неказахским языком обучения Автор высказывает собственные суждения и выводы, обосновывая их конкретными примерами и ссылками.

Түйіндеме

Мақалада қазақ тілді емес аудиторияда мемлекеттік тілді меңгеруде мәтінмен жұмыстың маңыздылығы қарастырылады. Автор өзіндік пайымдар мен тұжырымдар жасайды. Олар сілтемелермен, нақты мысалдар және жаттығулармен дәйектелінген.

Түйінді сөздер: Мәтінмен жұмыс, тілдің дамуы, тілдесім арқылы оқу, жазу, тыңдау, сөйлеуге үйрету, сөздікпен жұмыс.

Қазақ тілді емес аудиторияда қазақ тілін үйретуде, ҚР жалпы білім берудің мемлекеттік стандартында көрсетілгендей, олардың сөйлеу мәдениетін және де жазба тілін дамытумен қатар ой-өрісін, дүниетанымын қалыптастыру барысында қазақ халқының әдет-ғұрпын, тарихын, тілін құрметтеуге тәрбиелеу, сөйтіп

студенттердің қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру және дамыту басты назарда болуы тиіс. Орыс тілді дәрісханада оқытылатын қазақ тілі пәнінде түрлі әдістерді пайдалана отырып студенттерді қазақ тілінде сөйлеп, жаза білетін дәрежеге жеткізу мақсатын жүзеге асыру жолдары әрқашан зерттеушілердің зерттеу нысаны болып келеді. Орыс тілді дәрісханаларда қазақ тілі сабағын жүргізу мәселесі Ш.Х.Сарыбаев, И.В.Маманов, Ғ.Бегалиев, С.Жиенбаев, Ф.Р.Ахметжанова, Ш.К.Бектуров, К.Сариева, А.Жүнісбеков, М.Жанпейісова, Ф.Оразбаева, Т.Аяпова т.б. ғалымдардың зерттеулерінде кең көрініс тапқан. Оларда, негізінен, тілді оқытудың ұтымды әдістері ретінде қатысым әдісі алға шығарылады.

Қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне меңгертуде отандық ғалымдар әлемдік әдістеме ғылымы кеңістігіндегі екінші тілді оқыту тәжірибесіне де бағдарланады. Мысалы, Е.И.Пассов қарым-қатынас жасауға қатысымдық жолмен оқытудың бес ұстанымын ұсынады: «1) Сөйлеу – ойлау белсенділігі ұстанымы; 2) Дараландыру ұстанымы; 3) Функционалдық ұстанымы; 4)Жағдаят ұстанымы; 5) Жаңашылдық ұстанымы»[1].

Қазақ тілін оқытудың тиімді әдістері туралы айтқанда, қатысымдық әдіс туралы айту көкейкесті мәнге ие. Тілді жылдам әрі сапалы меңгеруге және оны кез келген ортада еркін тілдік қатынасқа түсе алатын дәрежеде қолдана алуға жеткізетін – осы қатысым әдісі. Қазақ тіл білімінде қатысымдық әдістің негізін қалаған профессор Ф.Оразбаева «Қатысымдық әдіс дегеніміз – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын; белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен қағидалардың жүйесінен тұратын; тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзінде асыратын әдістің түрі» деген анықтамаға берген.[2]. Ғалым қазақ тілін орыс тілді дәрісханада оқытудағы қатысымдық әдістің құрылымдық жүйесін құрайтын оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым сияқты сөйлеу әрекеттерін тілдесім үрдісімен байытты:

Тыңдалым – «есту арқылы түсіну». Бұл термин қатысым үстінде айтылған немесе техникалық аппараттарға жазылған аудио-мәтіндегі сөздерді, сөйлемдерді тыңдай білудің нәтижесінде қабылдау.

Оқылым – графикалық таңбалар арқылы қағаз бетіне түскен сөздер мен тіркестердің мағынасы мен мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, одан қажетті деректі түсініп, сұрыптап алу.

Айтылым – адамдар арасындағы тілмен түсінісуді жүзеге асыратын сөйлесім әрекетінің бір түрі.

Жазылым термині – «жаза білу», «ойыңды басқа біреуге түсінікті болу үшін, қағаз бетінде сауатты жеткізе білу» дегенді білдіреді.

«Тілдесім – адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірде бір-бірімен тіл арқылы қарым-қатынасқа түсіп, өзара пікірлесуінің нәтижесінде бірінің ойын бірі ауызша да, жазбаша да түсінуі және оған жауап қайтаруы» Тілдесім –сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін қамтитын ерекше құбылыс. Ол тілдік қатынастың ең маңызды көрсеткіші бола келіп, оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалымның іс жүзінде

Осы сөздікте сонымен қатар, қызыл сөзімен жасалған өсімдік, аң атаулары, тұрақты сөз тіркестері де берілген. Мысалы, қызыл көз – барып тұрған жалақор, қызыл көрген құзғындай – ашқарақ, ашкөз, қызыл көрмеді – көп уақыттан бері ет жемеді, қызылқұлақ – алыпсатар, қызылөңеш болды – дауласты, қызыл қырғын, қызыл кеңірдек, қызыл сөз – байлауы жоқ жылтыр сөз, т.б.

Қызыл түстің мағыналық қолданыс шеңбері, әрине, осылармен ғана шектелмейді. Олардың түр-түстен басқа небір күрделі де көрікті ауыс мағыналары көбінесе жеке тіркестерде, өзара топтастыруға келе бермейтін символикалық қолданыстарда жиі байқалады.

Жалпы *қызыл* түстің өзі о баста Күннің, Оттың түсіне байланысты қабылданып, күні бүгінге дейін көптеген халықтар үшін солардың символы ретінде қасиетті түс болып саналады. Жоғарыда айтылған кейбір табиғи құбылыстардың (мәселен, *қызыл іңір, қызыл арай, қызыл шұнақ аяз, қызыл жел, қызыл су т.б.*) өздері де Күн мен Отқа қатыстығын аңғартып тұр. Бұл сөздің жер-су және ру-тайпа аттарының құрамында келіп, космогониялық мағына беретіндігі жайлы кейін тоқталамыз.

Біздің ендігі мақсатымыз – халықтың тілдік санасындағы қызыл сөзімен байланысты пайда болған тілдік бірліктерді ассоциативті эксперимент арқылы жинақтау. Ассоциативті эксперименттің көптеген түрлері бар (еркін, бағытталған, т.б.). Біз экспериментімізде еркін түрін қолданамыз. «Ассоциативтік тәжірибеден субъектінің нәр алған мәдениеті мен өмірлік тәжірибесі байқалады. Осы эксперимент нәтижесінде алынған сөздер тобы ассоциативтік өріс деп аталады. Кез келген лексикалық бірліктің ассоциацивтік өрісі әлемнің тілдік бейнесімен байланысты. Сол себептіде ассоциацивті өріс құрамын талдау ұлттардың дүниетанымынан, психологиясынан, тұрмыс-тіршілігінен, салт дәстүрінен мол ақпарат алуға жол ашады» [2,49]. Орыс тіл білімінде бұл әдістің нәтижелерінен «Орыс тілінің ассоциацивтік сөздігі» де құрастырылған. Бұл сөздіктің ерекшелігі жайында авторлар былай дейді: «В отличие от обычных словарей – толкового, орфографического, синонимического, словообразовательного и др., которые выступают в качестве беспристрастного зеркала состояния языка, ассоциативный словарь тоже служит «зерколом», но уже не жизни языка в целом, а ментально-эмоционального состояние его среднего носителя в определенный исторический момент его жизни, а значит, жизни общество» [3,4]. Г.Гиздатовтың ойынша, концептіні толық түрде ассоциацивтік өріс арқылы шығару мүмкін деп есептейді. Сөздің толықтай мағынасы лексикографиялық анықтағыштарда берілмейді. Сөздің біршама толық сипаты сол тілді тұтынушы халықтың тілдік санасында болады. Тілдік сана – тіл арқылы көрінетін ұлттық сананың бір бөлшегі, мәдениеттің ерекшелігі жайлы түсініктердің мазмұны, қандайда бір ұлттың психологиялық қоймасы. Ұлттың тілдік санасы сөз, сөз тіркесі, фразелогизмдер, мақал-мәтелдер арқылы көрінеді. Г.Гиздатов: «Кумулятивная (хранительная) функция языка проявляется в лексиконе ассоциативного поля в системе слов-реалий, афоризмов, слов с национально-культурным компонентом значения, ввод

Хасенов Б. Р.,
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің оқытушысы
Тыныштық А.,
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің 3 курс студенті

ҚЫЗЫЛ СӨЗІНІҢ АССОЦИАТИВТІК ӨРІСІ

Қазақ тіліндегі жалпы түр-түс ұғымына қатысты атаулардың саны мыңнан асады екен. Олардың ішінде сөз тұлғасымен (түбір, туынды түбір, біріккен сөз түрінде) берілетін түр-түс атаулары (ақ, боз, сұр, қара, ала, ал, қызыл, сары, көк, жасыл, қоңыр, кер, құба, құла, торы, күрең, жирен, күлгін, шабдар, барқын, баран, қызғылт, көгілдір, көкше, сарғылт, сарғыш, ақша, ақшыл, зеңгір, бурыл, сұрғылт, көкшіл, сұрқай, қоңырқай, т.б.) – бәрі болып қырыққа жуық. Бұлардың сыртында түр-түстік мағына білдіретін сөздер мен сөз тіркестері (шымқай, қырмызы, шұбар, қожалақ, шаңқан, тұм, шикіл, секпіл, тарғыл, қылаң, жолақ, сағал, таңдақ (таңдақ , далаптай, анардай, аршыған жұмыртқадай т.б.) тағы бар.

Түр-түс атауларының сан жағынан қаншама көп болғанымен , сұрыптай келгенде бір топ негізі, базистік сөздің шеңберінен шықпайды. Қалғандарының бәрі ұйтқы болып отырған осы 20 шақты түбір сөздің негізінде дамып (көк – көгілдір, көкше, көкшіл, т.б.) , туынды түбірге немесе сөз тіркесіне (қара көк, күлгін көк т.б.) айналған жай және күрделі атаулар болып саналады[1].

Сондай-ақ кейбір түр-түс атауларының шығу төркінін, жасалу жолдарын, табиғатына қатысты пікірлерді Орхон-Енисей, орта ғасырлық жазба ескерткіштеріне арналған еңбектерден, этимологиялық сөздіктерден кездестіруге болады. Дегенмен түр-түс атауларының мағыналық, тұлғалық проблемасын толықтай ашып көрсететін еңбектер аз. Түр-түске қатысты жазылған еңбектердің ішінен академик А.Н.Кононовтың еңбектерін («Семантика цветообозначения», «О семанантике слов «қара» и «ақ» в тюркской географической терминологии»), Ә.Қайдар бастаған ғалымдардың еңбегін («Түр-түстердің тілдегі көрінісі»), Ұ. Серікбаеваның «Қазақ тіліндегі «ақ» және «қара» түр-түс атауларының этнолингвистикалық сипаты», Р.Лауланбекованың «Түр-түс компонентті күрделі аталымдардың танымдық сипаты (сын есім + зат есім үлгісі бойынша)», Н.Аитованың «Түс-түстер семантикасының когнитивтік құрылымы» және т.б. зерттеулерді атап көрсетуге болады.

Біз осы мақалада қызыл сөзінің семантикасын, ассоциация арқылы қалыптасқан мағыналарын қарастырамыз. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» қызыл сөзінің тура, ауыспалы мағыналары былайша берілген: **Қызыл** 1. Қанның түсіндей түс, қырмызы. 2. Жылқыдан басқа малда болатын ашық қоңыр түс. 3. Жылқы малында болатын ағы басым көкшіл түс. 4. ***Ауысп.*** Малдың, аңның еті. 5. Адам жүзіндегі қызғылт рең, шырай. 6. Қырмандағы ұшырылған, тазартылған астық, дән. 7. Шайдың күрең түсті қоюы, шығымы.

қолданылуына мүмкіндік жасайды. Тілдесім арқылы оқу, жазу, тыңдау, сөйлеуге үйрету жүзеге асады. Тіл үйренуші қатысым әрекетінің барлық түрлерін толық меңгерген кезде ғана өз дәрежесіндегі тілдесімге қол жеткізе алады. [3] Мен өзімнің қазақ тілін екінші тіл ретіндегі оқыту тәжірибемде Ф.Оразбаеваның сөйлеу әрекеттері жүйесінің тиімділігіне көз жеткіздім.

Мәтін – коммуникативтік бірлік. Оқу мәтіні әр уақытта белгілі бір ақпаратты жеткізеді, яғни ол белгілі бір тақырыпқа бағытталып, сол тақырыптың бір бөлшегінің мазмұнын ашады. Тақырып бір ғана мәтіннен тұрмайды, ол, көбінесе, бірнеше мәтіндердің жиынтығы, себебі бір тақырыптың бір ғана мәтін арқылы толық мазмұнын ашу мүмкін емес. Яғни тақырып бойынша бірнеше мәтіннің бір-бірімен тығыз байланыста берілуі оқытудың дидактикалық қажеттіктерін қанағаттандырады.[4] Мәтінмен жұмыс – сабақта өткізілетін әртүрлі жұмыстардың жиынтығы. Олардың негізгілері: сөздік жұмысы, сөздік қорларын байыту, ауызша сөйлей білуге дағдыландыру, жазбаша тіл дамыту т.б. Мәтін мәліметті жеткізу барысында қысқаша, анық, нақты болу тиіс. Мәтінмен жұмыс кезінде мәтіннің мазмұнын әңгімелету, мәтін бойынша сұрақтарға жауап бере білу, мәтінге ат қойғызу, қорытынды жасауға үйрету жүзеге асады. Мәтінмен жұмыс істер алдында міндетті түрде мәтіндегі кездесетін таныс емес сөздермен тиянақты жұмыс істеу керек. Студенттер мәтін мағынасын толық түсіну үшін оның ішіндегі жеке сөздерді түсінуі керек. Мәтіннің мазмұнын ашатын кілт сөздерді аңғару және жеке тірек сөздерді дұрыс қолдана білу дағдыларын қалыптастыру қажет. Сондықтан мәтінмен жұмыс жасауда сөздік жұмысының алатын орны ерекше. Себебі сөздік жұмысы – тіл дамыту жұмысының бастапқы негізі болып саналады. Егер студенттің сөздік қоры мол болса, оның өзінің айтатын деген ойын нақты жіне толық жеткізуге мүмкіндігі молаяды.

Сөздік жұмысын әр сабақта тіл дамыту жұмысының негізгі түрлерінің бірі ретінде жүргізіп отыру керек. Сөздікпен жұмыс істегенде, қазақ тіліне тән дыбыстары қатысқан сөздерге көңіл аударып отыру аса мәнді. Сөздікті дәптерлеріне көшіріп алып оны жаттатқанмен кейінірек ұмытып қалып жатады. Сондықтан жаңа сөз үйреткенде, сөздіктегі сөздің орысша баламасын беріп және оның мағынасын түсіндіріп қана қоймай, жаңа сөзді естерінде жақсы сақтап қалу үшін әр түрлі жаттығулар жүргізу қажет.

Жаңа сөзді бекіту мақсатында сол сөзді қолдану арқылы бір-біріне сұрақ қойғызып, оған жауап бергізіп, күнделікті тұрмыста қолдана алатындай сөйлемдер құратып, оны дәптерлеріне жаздырып отырса, жаттықтырып отырғызса, тіл дамыту жұмысы тиянақты сипат алады.

Студенттер әрбір жаңа сабақта бірнеше жаңа сөздер үйренетіндіктен, жаңа сөздердің аудармасын берген кезде синонимдерін, антонимдерін, омонимдерін қоса беру қызығушылықты арттыра түседі. Сөздік жұмыстың қолданыс кезеңінде студенттерге диалог құру тапсырмасын беріп отыру да ұтымды. Диалог – қатысымдық әдістің жетекші түрінің бірі. Оны құрастыру үшін бір тақырып бойынша студенттің сөздік қорын дамыту, жаңа сөздер үйретіп, мағынасын түсіндіре отырып, оларды жасайтын формаларды меңгертіп, сөйлем құруға үйрету, сөз бен сөзді байланыстыруға, ауызша ойларын жүйелі айтуға, әңгімелеуге жаттықтыру керек. Сонда студент сауатты сөйлеуге, қазақ тілінің грамматикасын ескере отырып

диалогты дұрыс құруға тырысады. Бұл олардың тілін дамытады. Сөздік жұмысы арқылы студенттің тіл байлығын молайтумен қатар, дұрыс жазуға да дағдыландыра аламыз. Студент әр сабақ сайын жаңа сөз үйреніп, оны сабақ барысында бірнеше рет қайталап, жазбаша және ауызша жұмыс түрлерімен байланыстырып, санасына берік сақтаса ғана ол сөздер оның сөздік қорына енеді.

Тіл ұстарту жұмысын жүйелі жүргізу үшін, ең алдымен студенттердің сөздік қорының молайып отыруына көңіл бөлген жөн. Неғұрлым сөздік қоры көп болса, тіл ұстарту жұмысы жедел жүреді. Тілдесім әрекетіне жету үшін жеткілікті сөздік қор болуы да маңызды, сөздік қоры мол адам өз ойын екінші адамға жеткізуде қиындық тудырмайды. Сондықтан үйренушінің сөздік қорын байытуға үлкен мән беру керек.[5] Бұның өзі студенттің сөздік қорын байытып, тілін ұстартуда шешуші рөл атқаратын жұмыстардың бірі ретіндегі сөздік жұмысы екінші тілді үйренуде қажетті саты болып саналатынын көрсетеді.

Сөздік жұмысын студенттердің өз бетінше атқаруын ұйымдастыру тиімділікке қол жеткізеді. Ол үшін әр түрлі сөздіктер пайдаланылады. Сөздіктің түрлері: түсіндірмелі сөздік, этимологиялық сөздік, фразеологиялық сөздік, диалектологиялық сөздік, терминологиялық сөздік, аударма сөздік, арнаулы сөздік, синонимдік сөздіктер. Студенттерге сөздік жұмысы арқылы сөз және сөз тіркесімен таныстырып, жаттығу жұмысын орындатамыз. Сөздік жұмысы кезінде тіл үйренушінің мүмкіндігіне қарай сөз тіркестерін сөйлемдерге, сөйлемдерді мәтінге айналдыру сияқты шығармашылық жұмыстар қолданылады.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы өзінің қазақстан халқына арналған жолдауында мемлекеттік тілдің оқыту сапасын арттыру қажеттілігіне ерекше назар аударды: *»Халықаралық тәжірибелерге сүйене отырып қазақ тілін оқытудың қазіргі заманғы озық бағдарламалары мен әдістерін әзірлеп, енгізу қажет. Мемлекеттік тілді тиімді меңгерудің ең үздік инновациялық, әдістемелік, тәжірбиелік оқу-құралдарын, аудио – бейнематериалдарды әзірлеу керек»* – деп атап көрсетті.[6]

Мәтінмен жұмыс жаттығуларды түрлендіріп отыруды талап етеді. Орыс тілді дәрісхана студенттері деңгейге бөлініп оқылатындықтан берілетін тапсырмалар студенттің біліміне қарай беріліп отырады.

Бастауыш деңгей студенттеріне жоғары оқу орнының студенттеріне арнап жазылған А.Ш.Бектурова мен Ш.К.Бектуровтың «Казахский язык для всех» оқулығының 486 беттегі 6 жаттығу мәтінімен жұмыста аудионың көмегіне сүйенеміз. Ол үшін сөз және сөз тіркестері беріледі және онымен танысып шығу үшін парақшалар таратылады немесе аудионы тыңдау барысында өздері дәптерге таныс емес сөздерді жазып алып, оған сөздік дайындайды.

1-тапсырма. *Аудионы тыңдау арқылы мәтінді орыс тіліне аударыңыз.*

Ертеде қазақ халқында «билік айту» деген дәстүр болған. Билер өздерінің бір ғана сөзімен даулы мәселелерді шешкен. Олар ерте заманда осы күнгі соттың да, тергеушінің де қызметін атқарған.

Қазақ билері әділ және елге сыйлы болуға тиісті болатын. Өз әділдігімен елге танымал болған қазақтың атақты билері: Төле би (1663-1756 жж.), Қазыбек би (1667-1764 жж.), Әйтеке би (1644-1700 жж.). Қазақ халқының бұл билері ел бірлігін сақтауға шақырды.[7]

арнаны тудырып, дамыта жырлаған Жамбыл бастаған ақындар болды. Себебі Сүйінбай дастанында жер іздеу сарыны жоқ болатын.

Өтеген батыр туралы аңыз –әңгімелерге талдау жасай келе Н.С.Смирнова былай дейді: «Бос жатқан шет аймақтарға отаршылдарды мекендеткен патша өкіметінің саясаты, шұрайлы жерлерді патша үкіметіне арқа сүйеген қазақ байларының иеленуі халықты бірте-бірте ызаға булықтыра бастады. Жамбылдың патшаның отарлау саясатына деген көзқарасы «Өтеген батыр» дастанында айқын көрінеді»деген пікіріне назар аударсақ, дастандағы тарихи оқиғалар тізбегі, Өтеген батыр жайлы деректер шындыққа жақын тұрғандығын көруге болады. Қоқан ханының шапқыншылығынан әбден титықтаған Жетісу қазақтарын азат етуде Өтегендей ердің ерлігін шегіне жеткізе жырлаған.

Әрине, бір мақала көлемінде бірнеше нұсқасы бар бұл жырды түгел талдау мүмкін емес. «Сұраншы батыр» дастанын Сүйінбай ақыннан жеткен нақты сюжеттік желі мен құлағы естіген жайларға туралап жырлаған. Сүйінбай Сұраншы жорықтарына тікелей қатысқан. Айта кетуіміз керек Сүйінбайдың әкесі Күсеп ақын Өтеген батырмен бірге қоқандықтарға қарсы жорықтарда бірге болған.1847-1864 жылдар қоқандықтар Жетісу қазақтарын Ресей ықпалынан алып қалу үшін қаншама айла шарғы еткен. Сұраншы Ақынбеков басқарған қазақтар орыс әскерімен бірігіп, қоқандықтарды қуып шыққан. Сұраншы батыр Саурық батырдың інісі. Қоқандықтармен шайқаста Сайрамда қаза табады. Сүйінбай да, Жамбыл да ел қорғау сюжетін жеке алып, өз дастандарына арқау еткен.

Қорыта айтқанда, сандаған ғасырларға созылған тарихы бар кең байтақ жерімізді бүгінгі ұрпаққа аман –есен жеткізу жолында тер төккен ерен тұлғалар аз болған жоқ. Солардың ерлігін жырға қосқан Жамбыл дастандарының жас ұрпақты отаншылдық рухта тәрбиелеуде өзіндік орны биікте. Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік туымыз тігілгеніне 25 жыл толғалы отырған шақта ақын-жыраулар шығармаларына жаңаша көзқарас қалыптастырып, туындыларындағы ерлік мұраттар мен тәуелсіздік идеясының нақты айқындалып көрсетілуі бүгінгі әдебиеттану ғылымы мен ғалымдардың зор міндеті бола бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Жолдасбеков М.Жамбыл және оның ақындық дәстүрін тану.Алматы:»Санат»1997.-372

2.Смирнова Н.С. Қазақ әдебиеті тарихы. Алматы:1964.1том.-165б

3.Ж.Жабаев творчествосы.-Алматы: «Ғылым»,1989.-270б

4.Дүйсенов М.Ж.Жабаев творчествасы.Алматы:1989.-118б

Ел қыспақта тұрғанда
Ел намысын жоқтаған.
Батыр туған кім еді?
Ел шетінен жау қуып,
Ерлікпен қайрат жұмсаған,
Батыр туған кім еді?
Саурық еді арыстан...

Сұраншы батыр жайында:

Сұраншыдай батырдың, Жан жүрмеген шенінен,
Алмастан соққан ақ қылыш, Еш кетпеген белінен.
Ашуланған кісіге, Қабағы қатты түйілген,Досы қатты сүйінген
Дұшпаны жаман күйінген...

Жамбылдың эпикалық қуаты туралы сөз еткенде, алдымен ол жырлаған «Көрғұлы», «Мұңлық-Зарлық», «Қыз Жібек», «Манас», «Өтеген батыр», «Сұраншы», «Ерназар-Бекет», «Шора» дастандарын атап өткен жөн. Өкініштісі бұлардың барлығы дер кезінде қағазға түсірілмеген. Жамбылды эпикалық жырау ретінде халыққа танытқан шығармаларының көлемдісі- «Өтеген батыр», «Сұраншы батыр» дастандары. «Өтеген батыр» дастанындағы Өтеген тарихта болған адам. Өтеғұлұлы Өтеген 1699 жылдары Шу өзені бойындағы Хан тауының етегіндегі Изенді жерде туылған. 1773 жылы қайтыс болған. Батырдың өмір сүрген дәуірі – халқымыздың тағдыры қыл ұшында, қылыштың жүзінде тұрған нағыз жаугершілік мазасыз уақытқа, нақтылап айтқанда, бір жағынан жоңғар шапса, енді бір тұстан қара қытай қыспаққа алып, бір бүйірден орыс отарлауға бел шеше кіріскен аласапыран заманға сай келген еді. Осылайша жау жағадан, бөрі етектен алған қиын қыстау кезеңде ел тағдыры ұлы хандарымыздың көреген саясаты мен ел қорғаған батырларымыздың қолында болатын

Алты алашқа аттары аян ержүрек батырларымыз жайындағы «Қабанбай», «Бөгенбай», «Саурық батыр», «Өтеген батыр», «Саурық батыр», «Сұраншы батыр»т.б тарихи жырлардың бізге жетуі халқымыздың оларға көрсеткен құрметі, мәңгілік ескерткіші. Өтеген батыр да Аңырақай шайқасына, Қалдан Церенің 1741-42 жылдардағы шапқыншылығына қарсы жорықтарға қатысқан. Сондай-ақ жырдың бір вариантында Өтегеннің Абылай ханмен араздасып Көкшетауға көшіп барып, кейін Іле бойына қоныс аударғаны да жырланады. «Өтеген батыр» дастаны батырдың әкесі жайлы кіріспеден басталып, бала күнгі ерліктерімен, жастық уақыттағы батырлығы, содан кейін батырдың кемелденуі,яғни ер жетуі, тұлапр таңдап мінуі, жаумен жекпе-жегі баяндалады. Бұл жырдың екінші бір ерекшелігі Өтеген туралы желіні Асанқайғы оқиғасымен үйлестіретіндігінде.

Жамбылдың батырға халыққа жайлы қоныс іздетуі тегін емес-ті. Патшаның отарлау саясатының құрығы қазақ даласына келіп жеткенін ақын сезді.Қазақ елінің сол кездегі мақсаты да ата қоныстан айрылып қалмау Өтеген сияқты батырлардың да қолынан келетін түсінді. Дәл сол кезеңдерде бұл

2-тапсырма. *Жоғарыда берілген мәтіннен «есімдіктерді», «көптік» жалғауларын табыңыздар.*

3-тапсырма. *Жоғарыда берілген мәтін бойынша сұрақ құрастырыңыз және сұраққа жауап жазыңыз.*

Мысалы, Ертеде қазақ халқында билерге қатысты қандай дәстүр болған?
Жауап: Ертеде қазақ халқында «билік айту» деген дәстүр болған.

4-тапсырма. *Мақал-мәтелді аяқтаңыз.*

1	Би екеу болса –	○	елдестірмек – елшіден
2	Жауластырмақ – жаушыдан, ...	○	дау көп жау көп
3	Хан көп болса – ..... Би көп болса –	○	сөзінің болса жалғаны
4	Әділ бидің өлгені – ..... Ғұламаның өлгені – болмаса тәлім алғаны.	○	дау төртеу болады

Студенттер оқылым әрекеті кезінде өздігінен іштей оқиды немесе аудиодан тыңдайды және мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, одан қажетті деректі түсінеді.

5-тапсырма. *Жақша ішіндегі сөздер мен сөз тіркестерін қазақ тіліне аударыңыз.*

Төле би – (общественный деятель казахского народа, известный оратор). Төле би 15 жасында билікке араласып, (стал известен народу своей справедливостью и ораторскими способностями).

Қазыбек би – (непревзойденный отатор, судья, дипломат международного значения, общественный деятель).

Әйтеке би (во времена правления хана Есима) Жалаңтөс батырдың немересі. Әйтеке бидің ел арасында (широко распространенных стихотворений-размышлений, коротких рассказов) өте көп.

Би туралы түсінікті әр қырынан, жан-жақты танудың нәтижесінде билер қызметіне зерттеуші ғалымдар қазақ халқының атақты билері туралы келесідей тұжырымда бергендігін **заң ғылымдарының докторы Мақсұт Нәрікбаев** «Оңтүстік рабат» газетіне «Би деген кім?»[8] тақырыбында атақты билердің жан-жақты болғандығы туралы жазған.

Қазақ халқының атақты билеріне тән қасиеттерін беру арқылы студенттерді ізгілікке, адамгершілікке, елжандылыққа, ұлы билердің өмірін, еңбегін үлгі ете отырып, туған халқы үшін аянбай еңбек етуге, мейірімділікке, әділдікке, адалдыққа, ерлікке, елінің адал перзенті болуға тәрбиелеу мақсатында студенттерге келесі тапсырманы беруге болады.

6-тапсырма. *Асты сызылған сөздерді (төменде берілген схема бойынша) орыс тіліне аударыңыз және анықтама беріңіз.*

1) би – көсем, 2) би – шешен, 3) би – ақын, 4) би – заңгер, 5) би – елші, мәмілегер, 6) би – жүрек жұтқан батыр, 7) би – саясаткер, қоғам қайраткері, 8) би – ойшыл, ғалым, 9) би – психолог, 10) би – тәрбиеші.

1)Қазақ халқының атақты билері көсем болған.

Мысалы, «Көсем» сөзі орыс тілінде «вождь». Ал көсем сөзін саяси жетекші, халық үшін маңызды жағдайларда шешім қабылдайтын құқысы бар, ең беделді тұлға деп түсінеміз. Көсем – көпті көрген, яғни, «көре-көре көсем болған», көкірек көзі қиядағыны шалатын, ойы орамды, болашаққа болжам жасай алатын, әрдайым халық көңілінен шығатын жан.

2) Қазақ халқының атақты билері шешен болған.

Мысалы, «Шешен» сөзі орыс тілінде .....

7-тапсырма. *Көп нүктенің орнына тиісті сөздер мен сөз тіркестерін қойыңыз.*

Мейірімді – ..... Құт берекең – ..... Алтын ұяң – ..... Асқар тауың – ..... Туып өскен	Тірек сөздер: • Отан қымбат, • әкең қымбат, • атаң қымбат, • анаң қымбат, • елің қымбат	(Қазыбек би)

Ашу деген ..... Алдын ашсаң арқырар. Ақыл деген ..... Алдын тоссаң тоқырар. Кісі бірге туыспау керек, Туысқан соң, ... керек. Сөз қуған ..... жолығады, Жол қуған ..... жолығады.	Тірек сөздер: • сөз қуыспау, • олжаға, • ағын су, • бәлеге, • дария	(Әйтеке би)

..... жаумаса жер жетім, ... болмаса ел жетім, Ұқпасқа айтқан ..... жетім. ..... жақсы болса, Жан мен тәннің шырағы. ..... жақсы болса, Жайқалып өскен құрағы. Атың жақсы болса, Ер жігіттің	Тірек сөздер: • балаң • қызың • сөз • пырағы • басшы • жаңбыр	(Төле би)

Жоғарыда берілген тапсырмалар бойынша тест беруге де болады.

Бұл айтылғандар қатысымдық технологияның бір құраушысы болып табылатын мәтінмен жұмыс қазақ тілді емес дәрісханада студенттердің қазақ тілінде еркін сөйлей білу дағдыларын қалыптастырып, өз ойын басқаға

екен! Мен Жамбыл университетінің тайниктерінің есігін аштым. Мұны көрген көзде арман жоқ»\2,165\. Л.Соболевтың ой-пікірінен-ақ Жамбылдың эпик, абыз жырау әрі жауынгер жыршы, тапқыр шешен болғандығын көреміз. Ол байтақ қазақ даласының жыр дариясына кенелткен, осы өнерді ілгері дамытқан, жаңа биікке көтерген ұлы ақындардың, жыраулардың ең соңғы үздігі.

М.Әуезов сөзімен айтар болсақ : «Жамбыл Жетісудың төрінде, жырдың тұнып тұрған, дәуірлеп тұрған шағында туған. Жамбылдың өз айналасына келгенде қоюланған қалың үйір, үлкен шоғыр, ордалы өлеңді көруге болады»\3,270\. Жамбыл –Сұраншы батырдың ұрпағы. Ақынның атасы Жабайдың әкесі Ыстыбай да батыр болған. М.Дүйсеновтің мына пікірімен келіскіміз келмейді: «Жамбылдың «Өтеген батырында» бүкіл халықтың перзент тілеуі өздерін шетел басқыншыларынан құтқаратын батырды аңсауға құрылған. Бұдан кейінгі сюжет дәстүрлі арнаға түсіп кетеді. Эпизодтың шешімі тың, өзгеше. Яғни, болашақ батыр текті адамның үйінде емес, қарапайым халық өкілінің үйінде туады»\4,118\. Қарапайым халық өкілі неге тексіз болмақ?

Жамбыл туған өлкеден Өтеген, Райымбек, Қабан, Сұраншы, Сыпатай, Бұғыбай, Күсеп, Сүйінбай, Бақтыбай, Майкөт, Бөлтірік тәрізді батырлар мен ақындар шыққан. Жамбыл ақын жыр-дастандарында халықтың жаны мен жайының ірі шындығын, қалың елдің асыл арманы мен ұлы –мұрат тілегін, ер өсірген елдің елдігі мен ел қорғаған ердің ерлігін толғады. Жамбыл барлық айтыстарында ел бірлігін сақтауды ел қорғаған ерлерді жырлауды айтыс ақындарының басты мақсаты деп таныды. М.Әуезов: «оның айтыстары халық қостаған ерлікті, елдікті дәріптейді.Елді жирендіретін нәрсіз,құнсыз арам жуандық, обыр байлықты Жамбыл жиренішпен шенеп, масқаралап отырады. Өзімен айтысқан ақындарды жеңгенде халықшыл ойы, санасы биік болғандықтан жеңді»,-дейді.

Атақты Құлмамбетпен айтысында Жамбыл еліңнің адам жегіш жемқорларын мақтай бермей:

Адамдықты айт, ерлікті айт, батырлықты айт,

Ел бірлігін сақтаған татулықты айт,-деп өз елінің Саурық, Сұраншы, Күсеп, Өтегендей батырларын, олардың ерліктерін толғайды. Ерлік не үшін жасалды, батырлар жау қолынан өлгенмен кім үшін жанын қиды? Осы сұрақтар төңірегінде кең тыныспен, нанымды жыр етеді. Аты аталған батырлардың жаудан өлгенін бетіне мін етіп басқанда, Құлмамбеттің бұл елге қандай жағдаймен қашып келгенін, ағасының молдалық құрып жан сақтап жүргенін айтып шүйлігеді.

Сарбаспен айтысында ел аузында сақталған Домалақ ана жайлы аңызды жырға қосып, алтын құрсақ анадан Жарықшақ деген ұл туғанын, оның өсіп-өніп,одан Сыпатай, Сұраншы, Саурық, Өтеген, Андас, Қырбас, Атамқұл сияқты батырлардың тарайтынын баян етеді. Қаһармандық күрестерін, жорықтарын дәріптейді. **Саурық жайлы**:

Айтбаева Айман Ералықызы
ф.ғ.к., доцент
Шыңғысханқызы Аружан
К-13-1 оқу тобы студенті
Қорқыт ата атындағы ҚМУ

ЖАМБЫЛ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ

Белгілі қоғам және мемлекет қайраткері, жамбылтану ілімінің басында тұрған ғалым М.Жолдасбекұлының абыз ақын Жамбыл Жабаев жайында айтқан бағасы әділ де барынша нанымды: «Жамбыл –көмейінен жыр қоздаған дана, қара өлеңнің сарқылмайтын бұлағы, жырдың асыл кені, тіккен туы, жырдан ұрық сепкен, өлеңді өрнектеп төккен, қойдай тоғытқан, ақындықтың апшысын қуырған, жырдың өрісін ұзартқан, жырға қанат байлаған, ақындықтың жолбарысын жетектеген құдірет. Дұшпанның тынысын тарылтқан жырдың ақ семсері. Асыл жырдың асқар тауын орнатқан, өлеңнің тау мен тасын құлатқан асау өзен, ағып жатқан сел, жырдың дауылы, өлеңнің қара бораны. Елге жыры ем болған – сөзден туған дана,терең теңіздің тұнбасы, өлеңді тірілткен кәрі қуат, биік бәйтерек»\1,372\

Бала күнінде Бөлтірік шешен Жамбылдың қолын ұстап тұрып: «Атың Жамбыл болса, көкірегің даңғыл болады екен»,-депті. Аузы дуалы, сөзі киелі Бөлтірік бабамыз болжағандай, Жамбыл «ХХ ғасырдың Гомері атанған», әлемді таң қалдырған ғажайып құбылыс болды. Тау халықтарында керемет бір дәстүр бар екен. Бір жас ақынның аты таныла қалса, бұл ақын, ана ақыннан да мықты деп төрге шығарып, құрметтейді екен. Қазақ бірін-бірі мұқалтпаса, аяғынан шалып құлатпаса, күндемесе күнелтпейтін маңдайына жазылған жазылмас дерті бар емес пе? Сол бір жаман қылығымен Жамбылдың да артына шам алып түсіп, артынан Мәскеуге қарай «Жамбыл деген ақын түгіл, адам жоқ. Ойдан қиыстырған қиял»деп арызын бұрқыратқан. Содан Мәскеуден жазушы Л.Соболев арыздың анық-қанығына жету мақсатында жанына М.Әуезов, Ә.Тәжібаевты ертіп, Ұзынағаштағы Жамбыл ақынның үйіне барып түседі. Жамбылдың табиғат сыйлаған дара талантына, кемеңгерлігіне бас иеді. Құдіретті ақынды жоқ деп даттаған жалақорларға ренішін білдіреді.

«Бізге импровизаторлық өнер өткеннің романтикасы тәрізді. Менің жеке басым «Сирано де Бержакты» сахнадан он рет көруге әзірмін... Бірақ қазір де ондайлар бар деушілерге, өмір бойы өлеңмен, өлең болғанда қандай өлең классикалық өлеңмен сөйлейтін адам болады деуге сенбеуші едім. Ал Жамбылдың «Манасты» он жеті күн, «Көрғұлыны» он бес күн айта алатынына, барлық қазақ эпосын, өзіне дейінгі ақындар айтысын жатқа білетіндігіне, бір басында миллионнан астам өлең жолдары бар дегенге көзім әбден жетті. Жамбыл түсінде де өлең шығарады деген шындыққа жолықтым. Бұл ғажап

түсіндіре алатын, біреудің айтқан сөзін, жазғанын түсіне алатын дәрежеге жеткізуде өзектілікті екенін айғақтайды.

Сонымен мәтінмен жұмыс оқылым дағдысының негізгі тетігі болумен бірге ол сөйлеу әрекетінің барлық түрлерінің қолданыс табатын тұсы деп тұжырым жасауымыз толығынан негізді деп есептеймін.

Қорыта айтқанда, мәтінмен жұмыс сабақта студенттердің сөйлеу тілдерін арттыруда тұғырлық қызмет атқарады деген қорытындыға келеміз. Қарым-қатынас, араласу, хабарласу, байланысу деген мағыналардағы тілдің әлеуметтік мәні мен қоғамдық қызметін көрсететін сипаттарына үйретуді көздейтін тілдік қатысым технологиясының осынау мақсатының жүзеге асуында маңызды болып табылатын мәтінмен жұмыс әлі де болса жан-жақты арнайы зерттеуді қажетсінеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1.Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – Москва, 1989.

2. Ф.Ш.Оразбаева. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. – Алматы: 2000 ж. 256 б.

3.Ф.Ш. Оразбаева. Тілдік коммуникация негіздері. – Алматы: «Рауан» баспасы, 1995.

4.Н.Қ.Мұхамадиева. Студенттердің коммуникативті дағдысын қалыптастыру // Қазақ тілі: әдістеме. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал. 2006 ж., №1, 29-32 б.

5.»Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде» республикалық ғылыми-педагогикалық басылым, 2007 ж., №8, 24-25 б.

6.Н.Ә.Назарбаев. Қазақстан халқының әл – ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың халқына Жолдауы. – Астана. «Ерорда» баспасы, 2008 ж.

7.А.Ш.Бектурова., Ш.К.Бектуров. Казахский язык для всех. –Алматы: 2004. «Атамұра» баспасы. 486 бет.

8) http://kz.otyrar.kz/2012/12/bi-degen-kim/ 23.12.2012

Кокей А.О.
Таразский государственный университет им. М.Х.Дулати, Казахстан
Игиликова Г.И.
Таразский государственный педагогический институт, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Ч. АЙТМАТОВА «ПЕРВЫЙ УЧИТЕЛЬ»

Более ста шестидесяти произведений Кыргызского писателя Чингиза Айтматова были переведены на разные языки, без сомнения, можно говорить о том, что Чингиз Айтматов один из самых важных писателей кыргызской, турецкой и мировой литературы. В начале 1970-х годов в Турции стала

известна повесть Чингиза Айтматова «Джемиле» и была опубликована небольшая повесть «О первом учителе Дуйшене» (Сойлемез 2002). Повесть «О первым учителе» в разных издательствах, была издана под разными названиями, в одном из них упоминалась «О моем первом учителе», в другом же варианте «О первом учителе». В 1965 году в Москве А. Михалковым – Кончаловским был снят фильм по повести Айтматова «Первый учитель» и впоследствии была сыграна пьеса в двух действиях. Произведения Айтматова вдохновили многих художников, были сделаны картины.

В этой повести ярко выражены новые взгляды на вопросы образования и типы концепций преподавания на предмет образования. При создании работы автор в основном опирается на реальную жизнь. При написании повести о «Первом учителе» Чингиз Айтматова был вдохновлен реальной жизнью произведения. Сначала, мы видим человека, первым открывшего школу в деревне, и научившего детей алфавиту. Сегодня, можно еще увидеть, старую школу в селе Сугар. Дуйшен высаживает деревья, которые впоследствии разрослись. Здесь был построен первый памятник, чтобы воздать должное учителю Дуйшену (Акматалиев1998). Конечно, же, есть разница, между реальной жизнью, и жизнью в повести. Эти изменения возможны из-за того, что мы называем реальным миром то, что входит в произведение литературного искусства. Айтматов, короткое время при написании этого романа был под впечатлением опыта преподавания. Айтматов является автором, который показывает реальность в своих рассказах не нарушая явления. Цель Айтматова создать ощущение реального жизненного опыта в различных жизненных ситуациях.

Алтынай Сулейманова, одинокая девушка оставшаяся без родителей, вынужденная находиться в доме своего дяди. Она презирала этот дом и часто подвергалась преследованиям. Однажды она услышала что в деревне, открывается школа и что первым учителем является Дуйшен.У Дуйшен нет никакой поддержки со стороны жителей деревни, поэтому ему приходится справляться со всем своими силами. Он делает школу из старого сарая. Жители деревни не хотят отправлять своих детей в школу, потому что их знание и учение это сельское хозяйство, животноводства и так жили их отцы, и так же будут жить их дети. Но не смотря на это, в конце концов в классе становится много учеников. Самой любимой ученицей Дуйшена является Алтынай Сулейманова. Но через некоторое время Алтынай сталкивается с трудностями жизни, ее тетка выдает ее замуж за богатого мужчину. Алтынай забирают силой, будет ли все как прежде или не видать ей больше любимой школы и учителя Дуйшена. Эта хрупкая и обиженная жизнью девочка сталкивается с жестокостью со стороны мужа. Но несмотря, ни на что Дуйшен спасает Алтынай и отправляет ее учиться. Алтынай учится на протяжении многих лет, достигает успеха и оправдывает надежды своего учителя Дуйшена. Айтматов в своей повести смотрел глазами Дуйшена. Для Айтматова Алтынай как символ

Кейбір тарихшыларымыз Абылайдың тұтқыннан келуі оны Ресейге байлады, оған міндетті болды дегендей ой білдіреді. Абылай Ресейге тәуелді болмағандығын 1745 жылы 14 сәуірде Орынбордағы губернатордың құпия кеңесшісі Иван Неплюевтің оған жазған бір ғана хатының өзі дәлелдейді: «...Біз сізден көптен бері хабар ала алмай отырмыз. Көп уақыт өткендігі себепті сізден өткен кездер туралы хабарларды естігеніміз дұрыс болар. Егер мүмкіндігіңіз болса, уақыт тауып, сіз маған келсеңіз, маған ұнаған болар еді. Сіздің қойған талабыңызға байланысты Сібір жағында ұсталған адамдарыңыз бен малдарыңыздың біразы қайтарылды. Басқасына генерал күш салып көмектесем деп сенім білдіреді»\\. Сонымен бірге орыс төрелері Абылай ханға сый жіберіп: «Жұртыңды бізге жау қылма» деп тұрады екен. Міржақып бір ақынның өлең жолдарынан (ақынның аты аталмайды) мысал келтіріп өтеді:

Абылайдың атасы Әбуәлпейіс,
Хан баласы төсенбес етке киіз.
Аузы түкті жау жұрттан алым алып,
Абылайға шықты ма екі мүйіз?

Темірсу, Жеменей, Алматы, Аягөзге саудагерлер шығару үшін патшалық жол сұрағанда, Абылай «Сарыарқаны бастырмаймын» деп, Ертіс жағалап, Семейге дейін баратын жолды беріпті. Бұл күнгі Ертістің сол жағындағы көлденең қара жолдың «Абылай жолы» деп аталуы себебі сол. Қазақ пен орыс керек жарағын алысып, сауда қылып тарқайтын жәрмеңкеге жер сұрағанда,Есілдің бойынан Қызылжарды берген екен. Бұл Қызылжардағы Дәулеткелді байдың қыстауы болған. «Жерімді орысқа бердің» деп Дәулеткелді Жиделі-Байсынға көшіп кетеді. Қызылжарда «Абылайдың ақ үйі» деген сонан қалған белгі»\2,221\.

«Қазақтың тарихы» мақаласында: «Тарих дейтін – бұрынға өткен заманның жайынан сөйлеп тұратұғын, бұрынғы өткен кісілердің ісінен хабар беретұғын бір ғылым. Қазақтың көбі оны «шежіре» деп атайды. Бұ заманның ғалымдары тарихты ең оңды мағлұм деп түсінеді. Тарих – түзу жөнді үйретуші деп айтады...»,- деп Дулатовтың өзі айтқандай ел мен жер тарихы адам баласының білмекке керек дүниесінің асылы болмақ.

Әрине, бір мақала көлемінде М.Дулатовтың тарихымызды зерделеудегі, танытудағы қазақ жұртына сіңірген еңбегін толық қамту мүмкін емес. Біз тек өз мүмкіндігімізше, өзімізді қызықтырған Хан Абылай турасындағы мақаласына шолу жасап, оқырманға керегін алар деген мақсатта ой бөлістік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Дулатов М. Шығармалары. Жазушы,1991
2.Жұмабаев М. Шығармалар. А.,Жазушы,1989
3.Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және тюркология.А.,1987.
4. Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы. А.,2009

Арыстан, үні зарлы- атығай соқыр Тоғжан, аспанға өрлеп ән шырқайтын-Біржан сал, өмірі ертегідей Ақан сері – осылардың бәрі сол күніреген Көкшенің маңайында туып өскен ақындар»\3,194\.

Екінші бір мәселе хан Абылайдың қайда, қалайша қайтыс болғандығы жайлы баян. Біз үшін белгісіз деректің бірі. «Абылай хан Самарқандқа елші жіберіп: «Ұрыс –жанжалым жоқ, жұртқа амандасып, әулиелерді зират етіп қайтамын»,-депті. Ел ханды қуана қарсы алады. «Абылай ханның көк тасы» деген түсінік осы ретте беріледі: «Абылай хан қайтарында өзінің басына қойдыртуға Самарқандтың көк тасынан тас қаздырғанда, шыққан тасты Самарқанд жұрты: «Бұл тас сіздің бақытыңызға шыққан тас. Мұндай тас Әмір Темірден соң ешкімге шығып көрген жоқ» деп сүйінші сұраған екен.Сол тасқа «Абылайхан бин Сүйеніш хан» деп жазылып, опат болғаннан кейін басына қойылыпты»\2,222\.

Үшінші бір мәселе Абылай ханның соңғы күндері турасындағы дерек. «Осы сапарынан Ташкентке қайтып келіп, Мырза Ахметтің қызын алады. Өзім кейінірек қайтамын деп, қасындағы орта жүз бен кіші жүздің найзагер батырларына: «әзір ұрыс –соғыс жоқ, аман –есен күндеріңде елдеріңе қайтыңдар»,-деп Арқаға қайтуға қасына үйсін-дулаттың біраз төлеңгіттерін алып қалады.Мұны Шымкеттегі Ғабдолрахман сарт естіп, Абылайханға іштерінен кек сақтап жүрген көрші шаһарлардағы сарттарға хабар жіберіп, Абылайды қоршап алады. Қасындағы төлеңгіттерінің көбін қырып, өзіне қол тигізуге, істің соңы неге тынарына көздері жете алмай, бата алмапты. Сонда Абылай хан Арыс деген жерде бір төбенің басына шығып: «Қайран орта жүз бен кіші жүздің батырлары қасымда болса, бұл қорлықты көрмес едім-ау»-деп бармағын шайнаған екен. Сол күні ғалам аты шыққан Абылай хан бір қорғанға түсіп, ауырмай-сырқамай 68 жасында опат болған. Найзадан тең жасап, сүйегін Түркістан шаһарына әкеліп қойыпты»\2,222\.

Филология ғылымдарының докторы, профессор А.Ісімақова: «Абылай ханның соңғы күндері туралы деректі қазақ тарихшылары осы зерттеуден олжалап жүргені анық. Бірақ күні бүгінге дейін дау тудырып келе жатқан дерек – ханның қай жерде жерленгені туралысы. Бұл- бүгінгі тарих ғылымы ашық айта алмай отырған жай. XX ғасыр басында тарих атадан балаға ауызша жеткізіліп отырылған заманда алаш ғалымы М.Дулатұлы өзі естіген тарихи тұлға туралы мағлұматты бүгінгі ұрпақ үшін жазып кетіпті Бұл ғылыми еңбек тек XX ғасырдың соңында ғана тәуелсіз қазақ елінің санасына жетті. Кеңес ғылымы бұрмалап келген ұлт тарихының шынайы беттерін Алаш ғылымы осылай анықтап берді»\4,255\. Дәл осы мақаладағы тағы бір қызық жайт Абылайдың Қызылжардағы «Абылайдың ақ үйі» жайындағы дерек. Яғни, Қызылжардағы «Абылайдың ақ үйін» қашан, қандай мақсатпен, кім салып берді?» деген сұрақтың жауабын да Міржақып келтірген дерекпен қанығамыз. Жоңғарлардың тұтқынынан келген оралған соң Абылайдың абыройы жоғары дәрежеге көтерілгені бәрімізге белгілі. Бұдан кейінгі үш орданың хандары мен билері онымен санасты. Абылай Ресейден қол үзген жоқ. Бірақ губернаторларға бас иген жоқ.Оларды өзінен арақашықтықта ұстады. Абылай хан Орынборға 1740 жылы барғаннан кейін губернаторлардың бірнеше рет шақыртуларын қабылдамайды.

надежды на то что, в современном обществе женщины будут иметь высшее образование и право выбора.

Три основные образовательные проблемы, возникающие в повести:

1. Учителя должны иметь основные требования по обеспечению подготовки к занятиям.

2. Образование и концепция образования в обществе претерпевают ненужные негативные последствия.

3. Образовательная деятельность и физические аспекты должны осуществляться в пригодной образовательной среде.

В повести «Первый учитель» Дуйшен в значительной степени был лишен требуемой квалификации, чтобы быть учителем. Алтынай выражается следующим образом: « до сих пор удивляюсь как этот человек не зная толком алфавита и не имея надлежащего образования решился на такой поступок.» (Айтматов, 2005). Не имея достаточного образования в области преподавания, очень трудно добиться успеха. Не имея плана и достаточной информации. Точнее, даже не знать такие вещи (Айтматов, 2005). Учитель должен знать, как научить. Педагогическое образование является очень важной частью процесса, не имея достаточного образования человек может представлять собой серьезную проблему. Другой проблемой образования в повести является отрицательная точка зрения Кыргызского народа. Учитель, который знал только единичную часть заставляет жителей поверить в то что, действительно верилось трудом. Когда же люди услышали, о школе, все население деревушки было против этого. По их словам, для человека занимающегося сельским хозяйством нет надобности учиться грамоте (Йылмаз 2007). Как говорил Дуйшен, неграмотность – это самый яркий признак невежества (стр..66). А в ответ услышав: «Мы крестьяне с незапамятных времен, земля кормит нас. Наши дети будут жить как мы. Зачем читать? Вы офицеры вот вам и нужно читать и писать, мы простые крестьяне, наше дело простое» (Айтматов, 2005). Эти слова ярко выражают негативное поведение сельских жителей в концепции образования. Кыргызское общество до этого дня находилось в процессе неформального образования. Мобилизация к формальному образованию приходит с первой школой и началом образовательного процесса.

JAZYKOVDA

Рамазанова Жанар Сембековна
филол.ғ.к., журналистика кафедрасының доценті
Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ (Қазақстан)
Жумабекова Гульнур
Журналистика кафедрасының 2-курс магистранты

ЖАРНАМАНЫҢ БҰҚАРАЛЫҚ МАҢЫЗЫ МЕН ҚОҒАМДЫҚ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Әрбір қоғамның әлеуметтік, экономикалық дамуы сол қоғамдағы нарықтың жедел қарқымен дамуында қызу бәсекелестік туғызады. Онда негізді рөлді жарнама алады. Нарық экономикасына дейін біздің елде жарнама мәселесіне көп көңіл бөлінген жоқ. Ал қазір күнделікті өміріміздің бір бейнесіне айналды.

Жарнама ұғымына қатысты түсініктемелерге назар аударайық. Қазіргі маркетингтің негізін салушы Филипп Котлер: «Жарнама нақты анықталған маркетингтік бағдар мен тауардың тұтыну нарығындағы көріну ерекшеліктері негізге алынатын айқын іс-жоспардың нәтижесі болып табылады. Жарнаманы тауарды нарықта өткізу тұжырымдамасынан бөліп қарауға болмайды. Оны ойлап табу мүмкін емес – ол фирманың маркетингтік саясатынан туындайды. Мұндай саясат жоқ болса, жарнама науқаны да сәтсіз аяқталады» [1: 27], – деп санайды. Зерттеуші Ж.Бекболатұлы жарнамаға қатысты бірнеше көзқарас болады деп түсіндіреді: экономикалық, психологиялық, ақпараттық, әлеуметтанушылық, әлеуметтік-мәдениеттанушылық. Ал осының барлығының мақсаты бір: «...жаңа өнім туралы алаңдаңды хабардар ету, нарыққа қозғау салу, өнімді өткізу, ықтимал клиенттердің назарын аудару» [2: 25].

«Қазақ жарнамалары – тілдік және вербалды емес құралдардың жиынтығынан тұратын, осы құралдардың кешенді ұйымдастырылуы арқылы ақпарат беру және ықпал ету қызметтерін атқаратын, тілдік құралдардың шоғырлануы жағынан алдын-ала дайындалған сөйлеу актісі, шағын көлемдегі мәтін» [3: 9], – деген пікірі біздің шағын зерттеуімізге негіз болып отырған түсініктемелердің бірі.

Қазіргі қоғамда, қоғам нарықтық қарым-қатынастарға көшкен уақытта жарнаманың рөлі жоғары, ол маңызды қызмет атқарады. Өйткені ол – нарықтық қарым-қатынастардың бір құрамдас бөлігі, нарықтық қоғамның бір белгісі. Қазіргі қоғамда жарнаманың қазақ тіліндегі нысаны енді ғана қалыптасып келеді. Қазақ жарнамалары ақпарат таратудың барлық көздерінде –

ұрпақтан-ұрпаққа бір ізділікпен жеткізіліп отырғанда ауызша тарих айту дәстүрі болған. Қазақ фольклорының бізге дейін жеткен бай туындылары, тарихи әңгімелер, тарихи жырлар, дастандар ауызша айтылып қалдырылған шежірелер қазақ халқының есінде өзінің өткені туралы мәліметтер мен білімдер жиынтығының сақталып, белгілі бір жүйе бойынша қазіргі заманға жеткізілгенін дәлелдейді. «Қазақ қоғамында ауызша айту дәстүрі арқылы өткен заман туындыларын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыратын арнайы адамдар болған. Оларды айтушыларды үш топқа бөлген: айтушылар, жыраулар, ақындар. Ертегі, ұсақ салт жырларын көпшілік ортасында жай айтушылар бастаған. Ертегі, ұсақ салт жырлары отбасылық шеңберде пайда болып, этнос тайпалары бой түзеп, өзінің елдік тәуелсіздігі үшін күресе бастаған кезде туады. Жай аутушылар енді маман айтушыларға айнала бастайды. Түрік-монғол тайпаларында алғашқы маман айтушылар бақсылар болған. ХУ-ХУІ ғасырларда солардан жыраулар бөлініп шығады»\2,100\.

М.Дулатов тарихымызды ауызша жеткізушілер арқылы жеткен ел тарихы туралы деректерді Бұқар, Жанақ, Орынбай, Арыстан секілді ақын-жыраулар өлеңдері арқылы нақтылайды. Хан Абылайдың оң жағынан ай, сол жағынан күн туып, сүйегіне хандық әбден сіңіп, жұртты билеп тұрған шағында Заманындағы бір жыршының айтқаны екен деп (бірақ Бұқар жырау есімін атамайды) бірде Бұқар жыраудың:

...Сен жиырмаға жеткенде, Ақсұңқар құстай түледің,
Алыстан тоят тіледің, Қылышыңды тасқа біледің.
Алмаған жауың қоймадың, Ақтан болды күніңіз.

Ғаршы менен күрсінге, Тайталасты үніңіз... \2,221\десе, енді бірде кеше Кенесары заманында шыққан Толыбай бидің баласы Арыстан ақынның айтқаны да бар:

Қылады Макаржада байлар сауда,
Топ бұзар батыр жігіт қалып жауда.
Сұрасаң Абылайдың тұрған жері-
Хан болған қырық сегіз жыл Көкшетауда»\2,220\,- деп көрсетеді.

Қазақтың ханы Абылайдың жас күнінде қара қалмақтардан қазақтың кегін алып, Абылайлап атқа қонғаны, хан етіп халқының хан көтергені, Көкшетау деген жерде 48 жыл хан болып тұрыпты деген дерек Арыстан ақынның да жыр шумақтары арқылы дәйектелген. Біз Бұқар жырауды жақсы білгенімізбен Толыбай бидің ұлы Арыстан есімін Мағжанның айтуымен таныспыз. Көкшетаудай қасиетті өлкені, Абылай хан ордасы, сол өңірдегі небір ақындар жайлы, оның ішінде Толыбай бидің ұлы Арыстан ақын жайлы деректі М.Жұмабаев «Ақан сері» мақаласында ерекше бір тебіреніспен атап өтед:. «Абылай хан ордасы құрылған, Кенесары, Наурызбайға отан болған Көкшетау – Алаштың ақындығының да ордасындай жер еді» деп осы өлкеден шыққан ақындарды атап өтеді: «Кең сабаның қорындай Бертағынның баласы –Орынбай, екі аяқты адамның ділмары, улы тілді –соқыр Шөже, Тойлыбай бидің ұлы

ғұламалары жайындағы «Хан Абылай», «Алаш Орда», «Хазірет Сұлтан», «Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов», «Он алтының ойраны.1916 жыл», «Қазақ зиялылары», «Қазақ-қырғыздың ата тегі туралы», «Қайтсек жұрт боламыз», «Алашқа» атты зерттеу еңбектерінде ұлы дала тарихын зерделеді. Ол: «сөз өнері, асыл сөзіміз қазақ елінің тарихы, жаны болуға тиіс»,- деп мақсат қоя отырып, осы ұлы істі өз дәрежесінде орындап, ұрпақ алдындағы парызын асқан жауапкершілікпен атқара білген тарихи тұлға.»Елінің тарихын жоғалтқан жұрт, өз тарихын ұмытқан ел қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп, не қойғандығын білмейді. Келешекте басына қандай күн туатынына көзі жетпейді. Бір халық өз тарихын жоғалтса, оның артынша өзі жоғалуға ыңғайлы болып тұрады»\1,256\ деген М.Дулатов «Оян, қазақ» ұранын тек өлеңімен ғана емес, тарихи маңызды зерттеулерімен де айғақтап берді.

Хан Абылай жайындағы мақаласында («Айқап»,1912,№12) кейбір тарихшыларымыз да біле бермейтін тың деректер береді. Олардың қатарында: «Абылайдың қай жерде, қалайша опат болғаны, Қызылжардағы Абылай ханның ақ үйін қандай мақсатта, кім салғандығы, Абылайдың Самарқанттан көк тасты қаздырып алуы» жайлы ауызша тарих айту дәстүрімен бізге жеткен жайлар. «Атағы жер жарып шыққан Абылай ХУІІІ ғасырда дүнияға келіп, Көкшетау деген жерде 48 жыл хан болып тұрыпты. Бұл күнге дейін қазақ жұртында Абылайдың анық ата жөнін білмеуші едім. Себебі әр заманның оқиғасы өз тұсында жазыла келіп, жиналған тарихымыз жоқтықтан, тілден тілге сөйленіп келуінше, қарылар Абылайдың ата тегі туралы: Бір заманда «Ақмаңғыт, Тоқмаңғыт» деген ел келіп, қырық жылдай Бұқараны билеп тұрған Әбуәлпейіс ханды өлтіріп, Бұқараны шауып алған соң, Сүйеніш хан деген Әбуәлпейістің бір баласы басшы болып, туысқандары мен балаларын ертіп «Қарсы, Ғузарға» қашып кетеді. Сол Сүйеніш ханның бір баласы он екі жасар Абылай екен. Шын аты- Әбілмансұр. Жас та болса саналы Абылай: «Өз қорлықтан сарт қорлық, сарт қорлықтан жат қорлық» деп жаяу қашып шығып, Түркстандағы тұқымдасы Әбумәмбет деген кісіге жалшы болады. Онан қорланып үйсін Төле бидің түйесін бағады. Мұнда да бой тасалап тұра алмай , Сарыарқаға келіп атығай Дәулеткелді байдың жылқысын бағыпты. Төре баласымын деуге арланып, затым «сарт», атым «Сабалақ» дейді екен. Бір жерге де тұрақтай алмай жүргенде жасы жиырмаға жетеді»\2,219\. Осылайша Абылайдың алғашқы ерлік істері, Абылайлап атқа отыруы,хан болып таққа көтерілуі бірізділікпен баяндалады. М.Дулатұлы қазақтың **ауызша тарих айту дәстүрі** турасында айта отырып, ұрпақтан – ұрпаққа тарихымызды зерделеуде маңызды рол атқарғандығын дәйектейді. Естіген деректерін әдеби мәтіндермен толықтырады. Бүгінде қазақ қоғамында ауызша тарих айту дәстүрінің қалыптасуы үшін қажетті алғышарттардың барлығы да болды деп айта аламыз. Ә.Қоңыратбаев ғылыми әдебиетте ауызша тарих айту дәстүрі белгілі бір халықта, тек мынадай жағдайда ғана болатындығы айтады. Халық есінде халықтың өткен кезеңі туралы мәліметтер мен білімдер жиынтығы сақталып,

мерзімді басылымдарда, радио және телеарналарында, жарнама үшін арнайы шығарылатын газеттерде, сондай-ақ сыртқы жарнамаларда кеңінен қамтылады.

Жарнама таралу жолдарына қарай аудиовизуалдық, дыбыстық және бейнелік болып топтастырылады. Жарнаманың ықпал ету қызметін атқаруда вербалды емес құралдардың рөлі күшті. Вербалды емес құралдар (*сурет, мимика, жест, саз-әуен, түрлі-түсті бояу, белгілі көрнекті адамдардың бейнесі, образы және тұтынушы «кумир» тұтатын адамның қатысуы*) ұлттық мәдениетке тығыз байланысты.

Вербалды емес құралдардың сипатын басшылыққа алып мынадай түрлерге бөлуге болады:

– сыртқы жарнама (маңдайшалар, жарнамалық қалқандар, панно, плакаттар);

– теле- және радиожарнама (жарнама роликтері, жарнамалық телерепортаждар, теледидардағы жарнамалық қатарлар, радиохабарландырулар, радиороликтер);

– парақша жарнама (каталогтар, буклеттер, жапсырмалар (вкладыши), шағын жарнама парақтар (листовки), шақыру билеттері, баға көрсеткіштері);

– газет жарнамасы (газет-журналдарда жарияланған жарнама мәтіндері) [3: 9].

Әрбір жарнама – тілдік құралдар арқылы логикалық ой тиянақталатын нысан. Демек, ол – мәтін. Жарнама мәтініне тән тілдік ерекшеліктер мынадай болып келеді:

– көлемінің бір жолдан 10-15 жолға дейін болуы;

– композициялық құрылымының стандартты болуы, яғни стандартты – таптаурын клише ретінде қайталанып пайдаланылуы;

– баяндаудың қысқалығы, ықшамдығы;

– синтаксистік құрылымының күрделі еместігі;

– қысқа, ықшам стандартты құралдар арқылы ақпараттық және ықпал ету функцияларын атқару. Жарнаманың көлем ықшамдылығы – оның негізгі сипаттарының бірі. Мысалы:

- *Жақындастырады! Активтендіріл! Сөйлесеміз бе! Бірге шаттанайық!*

Ал ауқымды көлемдегі жарнамаларға мысалы, тендер, аукцион т.б. мәтіндері жатады.

Жарнама мәтіндерінде экспрессивті-эмоциялық лексика, көркемдік бояуы бар, көркем әдебиет стиліне тән құралдар қолданылады. Төмендегі мысалда көркем әдебиетте кездесетін дыбыс ұйқастығы, сөздің астарлы мағынасы, ұ дыбысының қайталанып келуі, *т е р е ң* сөзінің коннотативті мағынасы – осыған дәлел: *Иассауи минерал суы. Ғасырлар тереңінен, ұрпақтан ұрпаққа.*

Бүгінгі күні ұлтжанды азаматтардың орынды алаңдауын тудырып, көкейкесті мәселеге айналып отырған жайт – қазақ тілінің көрнекі ақпарат пен жарнама тілі ретінде «шалағай» қолданылуы. Несін жасырайық, бұл салада қазақ тілі – қосалқы тіл, аударма тілі, оқылмайтын шалажансар тіл ретінде жұмсалуда. Ана тіліміз өз көшеміздің көрінбей жүр. Қазіргі қоғам нарықтық

қарым-қатынасқа көшкен уақытта жер мен көкті жаулаған жарнаманы көресіз. Көшеге шықсаңыз – жарнама, теледидар, радио қоса қалсаңыз – жарнама.

Соңғы жылдары еліміздің дамуы қоғамның барлық салаларындағы сапалы өзгерістермен ерекшеленеді. Бұл жаңару үрдісі саяси, экономикалық және әлеуметтік институттардың барлығын қамтып өтті. Елдің нарықтық экономикаға көшу кезеңінде көптеген мекемелер мен ұйымдар тәуелсіз болды, сондықтан олардың экономикалық талаптарға сай қызметі дұрыс ұйымдастырылған кешенді маркетингтік бағдарламасыз өз жұмыстарынан оң нәтиже шығару мүмкін емес еді. Өнімнің жарнамасы – маркетингтік коммуникацияның маңызды құрамды бөлігі бола отырып, тұтынушымен өзіндік ақпараттық байланыс орнатуы тиіс. Дұрыс ұйымдастырылған, сондай-ақ іс жүзіне асқан жарнама өте тиімді әрі өнімнің үздіксіз, тез өндірілуіне мүмкіндік береді. Бұл мекеменің ақша айналым процесінің тез жүргізілуіне, тұтынушылармен байланысты оларды тұрақтандыруға, сұраныстың артып, қызмет тиімділігінің жоғарылауына септігін тигізеді. Яғни, тауар мен қызмет жарнамасы – экономиканың жасанды емес, табиғи құралы және нарық жүйесінің маңызды реттеушісі екені даусыз.

Сонымен, еңбегімізді қысқаша түйіндейтін болсақ, қазіргі жарнамалардан мынадай кемшіліктер жиі аңғарылады:

1. Екінің бірінде қазақ тіліне қате аударылады.

2. Ұлттық бояу байқалмайды, ұлттық нақыш жетіспейді. Қазақ жарнамасы екенін ажырату қиын. Шамасы тапсырыс берушілер қазақ ұлтын негізгі тұтынушы деп санамаса керек.

3. Не жарнамалап жатқанын бірден түсіне алмайсың. Мәселен, активті жарнамалап тұрған қызға қарап не айтуға болады?

4. Мәтін екі тілде қатар берілгенімен, қазақшасы көзге бірден түспейтін солғын бояумен көрсетіледі. Бұл билайында жиі кездеседі.

5. Банк жарнамаларында, кір жуғыш ұнтақтарын, кондитерлік, макарон өнімдерін т.б. жарнамалауда аралас отбасын (әйелі мен күйеуі екі бөлек ұлттан) көрсету жиі кездеседі. Бұл – Қазақстандағы халықтар достығы дегенді білдірсе де, енді ес жиып, етегін жинап келе жатқан ұлттың болашақ ұрпағына басқаша әсер етуі мүмкін. Сондықтан астарында «аралас некені» жақтайтын жарнамаға тыйым салынуы тиіс.

6. Еуропалық нәсілділер бейнеленген жарнамалар көбірек ұшырасады. Бұл жайт «тек еуропалық адамдар ғана бақытты, тұрмысы жақсы құрылған жандар» деген ойға жетелейтін сияқты.

Қысқасы, бұл айтылғандар – тек бір қала ғана емес, жалпы Қазақ елінде кең етек жайған үлкен мәселе. Сондықтан көрнекі ақпарат пен жарнаманың аударма нұсқасын емес, лексика-семантикалық, грамматикалық, стилистикалық нормалары сақталған «шынайы» қазақша жарнама тілін дайындауға айрықша көңіл бөлу керек.

Тауарлар мен өнімдердің, қызмет түрлерінің жарнамаланып отыруын реттейтін жарнама агенттіктері қажет және олармен мемлекеттік тілді жетік меңгерген, қазақ халқының этномәдениетінен толық хабардар, сондай-ақ басқа тілдерді де жақсы білетін тілші мамандармен, аудармашылармен жасақталуы тиіс.

Жарнама түрлерімен айналысатын агенттіктер мен кәсіпорындарға тіл нормаларын сақтауды талап ету, оларға үлкен жауапкершілік жүктеу, заңды бұзғандарға айыппұл салғызу керек.

Ата заңымыз бойынша бекітілген мемлекеттік тіліміздің мәртебесін көтеру мен қорғау – қазақстандық әрбір азаматтың парызы мен міндеті. Біз осы жауапкершілікті терең түсінгенде ғана «жарымжан» жарнама мен шалажансар ақпаратқа бейжай қарамайтымыз анық. Ана тіліміздің күнделікті өмірде қолдану аясын кеңейту – үлкен-кішінің, баршаның парызы. Өзгеге сыйлы болғымыз келсе, өзімізді сыйлай білейік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. – СПб.: АО «Коруна», 1994.
2. Бекболатұлы Ж. Жарнама негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2009. – 160 б.
3. Солтанбекова Ғ.Ә. Қазақ жарнамалары:тілдік сипаты және олардың ықпал ету қызметі. Канд. дисс. автореферaты. – Алматы, 2001. – 26 б.

Айтбаева Айман Ералықызы
ф.ғ.к.,доцент
Әбілқасым Бақберген
К-14-1 оқу тобы студенті
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

М.ДУЛАТОВ ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДАҒЫ ЕЛ ЖАЙЫ

Бар ғұмырын қазақ елінің азаттық алып, еркін ел болуына арнаған алаш ардақтысы М.Дулатовтың соңғы демі біткенше сол мақсат жолында жасаған қызметі сан қилы. ХХ ғасыр басында қазақ даласында екі ағымның болғаны анық. Бірі –панисламдық ағым, екіншісі- негізінен батыс өркениетін үлгі тұтқан жаңашыл, пантүркішіл ағым. Екінші ағымның басында Ә.Бөкейханов бастаған орыс мектептерінен тәлім алған озық ойлы қазақ зиялылары тұрды. Солардың қатарында Шығыс пен Еуропаның әдебиетін жетік меңгерген, ел ісіне ерте араласқан, қазақтың белгілі зиялылары Ә.Бөкейхан мен А.Байтұрсынұлының мектебінен өткен М.Дулатов «Оян, қазақ» жинағында отарлық езгіге қарсы күреске шақырып, халықты ояту идеясын ашық көтерді. М.Дулатов Отан тарихы, оның даңқты хандары мен ержүрек батырлары, шайырлары мен